T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORTADOĞU EKONOMİSİ VE SU SORUNU

Danışman

Yrd. Doç. Dr Hasan TÜRKAL

Hazırlayan

Tanzer Polat YILMAZ

ŞANLIURFA

2009

Yrd. Doç. Dr Hasan TÜRKAL danışmanlığında, Tanzer Polat YILMAZ'ın hazırladığı " Ortadoğu Ekonomisi ve Su Sorunu" konulu bu çalışma ....../....../...... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr Hasan TÜRKAL

Üye : ....

Üye : ....

Bu Tezin İktisat Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

Enstitü Müdürü

Bu çalışma HÜBAK/DPT/TÜBİTAK Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No :

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR LİSTESİ

KISALTMALAR

a.g.e : Adı Geçen Eser

A.B : Avrupa Birliği

A.B.D : Amerika Birleşik Devletleri

BAE : Birleşik Arap Emirlikleri

B.O.P : Büyük Ortadoğu Projesi

COMESA : Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı

EFTA:The European Free Trade Association (Arupa Serbest Ticaret Biriği)

GATS: The General Agreement on Trade in Services (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması)

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH :Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

GWP: Global Water Partnership (Küresel Su Ortaklığı)

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KİT : Kamu İktisadi Teşekkülleri

MAC : Mısır Arap Cumhuriyeti

OECD:Organization For Economic Co-Operation And Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)

OPEC: The Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

S : Sayfa

WTO: The World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezimin konusu olarak "Ortadoğu Ekonomisi ve Su Sorunu"'nun belirlenmesinde, hiç şüphesiz, kendimi bölge coğrafyası ve yaşam kültürünün bir parçası olarak kabul etmemin rolü büyüktür. Susuzluk ve çoraklığın, geri kalmışlığın, çatışmanın ve sosyo-ekonomik kökenli yaraların şahidi ve Ortadoğu topraklarının iz düşümü olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik yapısında suyun ne denli mühim ve stratejik bir kaynak olduğunu vurgulamak ve geleceğe dair iktisadi kestirimlerde bulunmak tezimin çalışma konusu belirlemede etkili olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri tarafından 11 Eylül saldırıları sonrasında hayata geçirilen " Büyük Ortadoğu Projesi"'nin temeli, Ortadoğu ekonomilerinin güçlendirilerek, petrol dışı iktisadi kaynakların devreye alınmasını ve verimli kullanımını desteklemektir. Her ne kadar bu proje esasen Birleşik Devletler'in ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiş de olsa, Dünya'nın süper gücü olarak bu projeyi yaşama geçirebilecek inisiyatife sahip olması bu konuya kayıtsız kalınmasına manidir. Özellikle suyun bu yeniden şekillendirme operasyonun da başat kavram olacağı ve ülkeler arası iktisadi rekabette avantaj sağlama adına en çetrefil konuyu teşkil edeceği şüphe götürmez bir gerçektir. Bu nedenle dikkate değer bu konuyu incelemek ve değişik bir bakış açısıyla ele almak ilgimi çekmiştir.

Bu vesile ile bu çalışmayı kaleme almam da emeği geçen başta Danışman Hocam Yrd.Doç.Dr Hasan TÜRKAL'a, Yüksek Lisans eğitimim süresince benden desteğini hiç esirgemeyen Değerli Hocam Yrd.Doç.Dr. Saadettin PAKSOY'a, Sosyal Bilimler Enstitümüzün Müdürü, Rektör Yardımcımız Prof.Dr.Zuhal Karahan Kara başta olmak üzere tüm enstitü çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Ortadoğu, Dünya tarihinin en köklü yaşam geleneğine sahip bölgesi olduğu kadar çatışma ve savaş deneyimi açısında da en zengin alanıdır. Toplumların varlıklarını sürdürebilme adına en temel ihtiyaçlarını savaşarak elde etmek zorunda olması bu bölgeyi tarih boyu ve günümüzde kavganın merkezi haline getirmiştir.

Ekonominin en temel prensibi, kaynakların kıt, isteklerin sınırsız olması ise eğer bu çelişkinin en yoğun yaşandığı bölge yine Ortadoğu'dur. Su gibi insanoğlu için olmazsa olmaz bir değerin ikamesi mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki bugün petrol zengini konumundaki birçok Ortadoğu ülkesi, geleceğe dair planlamalarını petrole değil suya endekslemektedir.

Suyun ekonomik bir meta olarak değerlendirilmesi ve yönetilmesi gerekliği ilk kez 1992 yılında Dublin'de düzenlenen "Su ve Çevre Uluslararası Konferansında belirlenmiştir. Anılan Konferans'ta kabul edilen "Dublin İlkeleri"nde su, ekonomik faaliyetlere katkı sağlayan ve bu bağlamda her farklı kullanım alanında ekonomik değeri olan bir yarar olarak kabul edilmiştir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde su, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında ve yoksullukla mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. Tarım sektöründen kaynaklanan gelirlerdeki artış pek çok gelişmekte olan ülkede, yoksullukla mücadelede önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Bunun sebebi, suyun yaşamsal öneminin yanı sıra, hemen her üretim faaliyeti için en önemli girdilerden birini teşkil etmesidir. Dünya'da tatlı su kaynaklarının yaklaşık %70'i tarım sektöründe (tarımsal sulama ve gıda üretiminde), %22'si enerji üretiminde (hidroenerji üretimi ve enerji santrallerinin soğutulmasında, %8'i ise evlerde ve iş yerlerinde (içme suyu, sağlık, temizlik vs. amaçlı) kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Ortadoğu'da geçmiş ve yaşanan siyasal olayların kökeninde suyun yerini ve iktisadi önemini gözler önüne sermektir. Bu yolla, Amerika Birleşik Devletleri tarafından 11 Eylül saldırılarından sonra planlanıp uygulamaya konan "Büyük Ortadoğu Projesi" gibi yeniden yapılandırma çalışmalarının geri planında, hangi kaygı ve beklentilerin yer alabileceğine dair fikir sahibi olunacaktır.

Su kıtlığının en şiddetli şekilde hissedildiği bölge olan Ortadoğu'da, Türkiye'nin su kaynakları, ülkeler arasında sürekli şekilde tartışma konusu olmuş ve dönem dönem bu tartışmalar sert üsluplar kullanılarak sürdürülmüştür. Türkiye sularının Ortadoğu açısından taşıdığı iktisadi önem ve yansımaları bu çalışmanın bir diğer araştırma konusunu teşkil etmektedir.

Türkiye su zengini bir ülke sayılmamakla birlikte, Ortadoğu'daki göreceli avantajları diğer ülkeler arasında ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Ortadoğu'da suyun arz ve talep dengesinin sağlanabilmesi adına Türkiye'nin bu bölgede üstlenebileceği rolün önemi büyüktür.

Dünya su kaynaklarının verimli şekilde kullanımı gerekmektedir. 2050 yılında Dünya nüfusunun 10,64 milyara ulaşacağı düşünüldüğünde bu gereklilik kendini daha yoğun şekilde hissettirir. Bu nüfusun % 87'sinin gelişmekte olan ülkelerde yaşayacağı beklentisiyle birlikte, standart ve kalitesi yükselen yaşamların daha fazla su kullanımını gündeme getirecek olması, küresel ölçekte su kullanımını 2050 yıllarında bugünkünün yaklaşık on katına ulaştıracaktır. Öngörülen bu tablo bize Türkiye'nin sınır aşan sularının gelecekte Ortadoğu için ne denli hayati bir önem arz edeceğini anlatmaktadır.

Toplam dört bölümden oluşan bu tez çalışmasında, öncelikle Ortadoğu coğrafyası iktisadi faaliyetler açısından ele alınacak, ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak yakın tarihimize kadar ekonomi tarihi incelenecektir. İkinci bölümde "Su" , iktisadi bir değer olarak tanıtılacak, Dünya'daki su paylaşımının hangi prensipler çerçevesinde gerçekleştiğine değinilecektir. Küreselleşen Dünya ekonomisinde iktisadi bir değer olan suyun nasıl yönetildiği ve kamusal iradeden uzaklaşması inceleyeceğimiz bir başka konudur. Üçüncü bölümde Ortadoğu ülkeleri ekonomik açıdan mercek altına alınacak ve Ortadoğu'daki su piyasası işlenecektir. Dördüncü ve son bölümde ise güncel su sorunları, projeler ve geleceğe dair beklentiler ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU VE YAKIN TARİHİ

1.1 Ortadoğu Coğrafyası ve Ekonomik Alt Yapısı

1.1.1 Ortadoğu Coğrafyası

Ortadoğu çeşitli uygarlıkların boy attığı, farklı kültürlerin kaynaştığı, Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney, gelişmiş veya az gelişmiş ulusların az veya çok buluştuğu, fakat çatışmaların ve uyuşmazlıkların hiç eksik olmadığı Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının birleştiği, Boğazlar vasıtasıyla Karadeniz'i Akdeniz'e, Süveyş Kanalı ile de her iki denizi Hint Okyanusu'na bağlayan stratejik konumda bir bölgedir. Ortadoğu'nun kapsadığı coğrafya tarih boyunca değişik bölgeleri içeren bir coğrafya olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamalarda her emperyalist güç kendi çıkarına göre sınırlar getirmiştir[1].

İkinci Dünya Savaşından sonra geliştirilen Amerikan Jeopolitiği açısından Ortadoğu, batıda Atlantik Okyanusu'ndan doğuda Orta Asya'ya kadar uzanmakta, Pakistan ve Afganistan'ı kapsayarak, kuzeyde Transkafkaslara dayanmakta, güneyde Kızıldeniz ve Basra Körfezini içine alarak Hint Okyanusu'na kadar uzanmaktadır. Daha sonra Bernard Lewis'e göre Ortadoğu sınırlar kuzeye doğru yer değiştirerek Rusya'ya uzanmıştır[2]. Güncel sınırlar itibariyle Ortadoğu'nun kuzeyde Azerbeycan, Ermenistan, Türkmenistan gibi soğuk savaş sonrası ülkeler dayanmış Rusya ile irtibatı kesilmiştir. Bölgesel bir sınırlama yaparken, söz konusu coğrafyada öncelikle coğrafi bütünlük, kültür birliği veya kültürel yakınlık ve bu coğrafi bütünlüğün değer taşıyan bir stratejik konuma sahip olması gerekir. Günümüz koşullarında Ortadoğu'nun sınırları Türkiye, İran, Basra Körfezi, Arap Yarımadası, Mısır ve Kıbrıs'ı ihtiva eden coğrafya olarak tanımlanması uygun bir tespit olabilir. Ortadoğu, Dünya Adası'nın tam merkezinde her üç kıtanın bağlantı bölgesi ve her üç kıtaya açılımı olan bir konuma sahiptir. Yukarıda tanımlanan bölge; Karadeniz, Türkiye'nin doğusu ve İran ile yüksek bir arazi kesimi, Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Akdeniz ile çevrilmiştir[3]. Bundan dolayıdır ki bu bölge yüz yıllardan bu yana ticari yollara hakimiyeti nedeniyle önemini korumuş ve istilalara sahne olmuştur.

---

[1] Servet Cömert, "Jeopolitik , Jeostrateji ve Strateji", **Harp Akademileri Yayınları**, 2000, s.32.
[2] www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/ortadoğu.htm, Erişim Tarihi: 11/03/2009.
[3] Servet Cömert, a.g.e., s.33.

Asya ile Avrupa'nın, Asya ile Afrika'nın Karadeniz ile Akdeniz ve Hint Okyanusu'nun bağlantıları bu bölgededir. Geçmişte ve günümüzde mevcut güç odaklarının ilgi ve menfaat alanıdır. Bölgede İsrail dışındaki nüfusun ezici çoğunluğu Müslüman'dır[4].

1.1.2 Jeopolitik Konum

Yeryüzünde su kıtlığı ve su stresi yaşayan bölgelerin başında gelen Orta Doğu, coğrafi alan olarak hangi vesile ile söz konusu olursa olsun, akla hemen jeopolitik ve jeostratejik yaklaşımlar, birçoğu on yıllardır devam eden siyasi ve ekonomik çatışmalar ve küresel boyutta çok yönlü rekabet ve çekişmeler gelir. Jeopolitik kavramı olarak devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, ülkelerin coğrafi konumu ve fiziksel çevre ile açıklamaya çalışan bir yaklaşımdır ve siyasi coğrafya ile eşanlamlıdır. Uygulama ile olan yakın ilgisi nedeniyle de, bir devletin dış politika davranışlarının nedeni olmaktan çok gerekçesi olabilmektedir[5].

Stratejik durumun tanımı ise, "Sayı ve niteliği devamlı değişen konu ve ortamlarda karşı karşıya gelen zıt iradeler arasında, belirli etki ve tepkiler şeklinde ortaya çıkan, ve zamanla değişik kapsam ve nitelikte farklı tepkilere doğru gelişim gösteren bir süreç, bu sürecin belirli bir andaki görünümü" şeklinde ifade edilebilir. Bir bölge ile ilgili "stratejik durum" ya bu bölgenin bazı açılardan sahip olduğu belirli potansiyelleri, ya da belirli olay veya olaylar zinciri karşısında arz ettiği önemi ifade eder"[6]. Aslında Ortadoğu kavramını tam anlamıyla tahlil edebilmek için bölgeyi jeoekonomik, jeostratejik ve jeokültürel parametreler ışığında incelememiz gerekir[7]. "Ortadoğu bölgesinin coğrafyası ve terminolojisi halkları tarafından değil de başka güçlerce oluşturulduğundan, bu iki kavram halen insanların kafalarında karışıklığa yol açmaktadır. Semitik halklara göre, bugünün Ortadoğu'su dünyanın merkeziydi ve 'Ortadoğu' terimi Avrupa merkezli kapitalistlerin sömürgeci zihniyetinin bir sonucu olarak ilk kez 17. yüzyılda ortaya çıkmıştı. 'Ortadoğu' terimini, İngiltere geliştirmiş ve bu kavramın içine Arap devletleriyle birlikte İsrail, Kıbrıs, Türkiye ve İran'ı da eklemiştir. Ancak, Amerikalılar tarafından geliştirilen 'Yakın Doğu' terimi yalnızca İsrail ve İsrail'e komşu Arap devletlerini ifade etmektedir.[8]" Orta Doğu, güneybatı Asya'da, tarihsel ve

---

[4] www.geobilim.com/ ortadoğu/html, Erişim Tarihi: 08/04/2008.
[5] Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,** Der Yayınları, İstanbul,2005, s.132.
[6] İsmail Kapan, **Büyük Ortadoğu Kavramı Ve Bölgemizde Su Meselesi,** http://www.dunyasugunu.org/panel.asp, ErişimTarihi: 05.05.2009.
[7] http://www.foruz.net/akademi/siyasalbilimler/22.Doc, Erişim Tarihi: 21/02/2009.
[8] Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu'nun Yeni Sınırları,** www.ceterisparibus.net/dunya/makaleler.htm, Erişim Tarihi: 15/01/2009.

kültürel yakınlığı olan ülkelerin oluşturduğu coğrafi bölgedir. Akdeniz'den Pakistan'a kadar uzanır ve Arap Yarımadası'nı kapsar. Orta doğu kavramı Avrupa merkeziyetçi yaklaşıma dayanır ve İngilizlerin 19. yy. da kullanmaya başladıkları bir kavramdır. Bu tanımlamada İngiltere ve Avrupa ülkeleri merkez kabul edilmiş; doğu, Uzak Doğu, Yakın Doğu, Orta Doğu gibi kavramlar buna göre tayin edilmiştir. Bu tanıma göre Orta Doğu ülkeleri Suriye,Türkiye, Irak, Ürdün, İsrail, Lübnan, İran, Filistin, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Kuveyt, Bahreyn, Yemen ve Mısır'dır. Bazı kaynaklarda Kıbrıs da Orta Doğu'ya dahil edilir.

"Atlantik'ten Ganj Havzasına kadar uzanan bu bölge için kullanılan kavram(Ortadoğu) tarihi/dini çerçeve olarak İbrahim'i gelenekte odaklaşmakla birlikte kadim insanlık birikimini, medeniyet aidiyeti jeokültürel olarak İslam kimliğini,jeoekonomik kaynak olarak petrolü fiziki coğrafya olarak kurak bozkır ve çöl iklimini stratejik olarak Avrasya'yı çevreleyen Rimland kuşağının merkezi hattını çağrıştıracak unsurlarla anıla gelmiştir[9]."

Orta Doğu, batılı devletler tarafından bazen Yakındoğu olarak adlandırılır. Oysaki Yakın Doğu, Orta Doğuyla beraber Balkanları da kapsar. Bu adlandırmadaki değişiklik, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyla başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanların Osmanlı egemenliği altında olması ve farklı bir kültür motifini barındırması nedeniyle, Balkanlar ve Doğu Akdeniz sahilleri "Yakın Doğu", Mezopotamya dahil olmak üzere Mezopotamya ile Hindistan arasındaki bölge "Orta doğu" olarak adlandırılmaktaydı[10].

"Bölge deniz jeopolitiği açısından ise Karadeniz'in güney sahillerini, Hazar Denizini, Akdeniz',Kızıldeniz'i içinde bulundurmaktadır. Bölge dünya ulaşımının merkezi konumundadır; dünyaca önemli dokuz stratejik geçiş noktasından beşini sınırları içinde barındırır. Bunlar: Aden, Hürmüz, Çanakkale, İstanbul boğazları ve Süveyş Kanalıdır[11]."

Ortadoğu kavramı ilk kez 1902 yılında Amerikalı deniz tarihçisi Alfred Mahan tarafından Arabistan ve Hindistanı tanımlamak amacıyla kullanılmıştır[12]. Günümüzde Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafya; Türk-İran havzası (Türkiye-İran-Afganistan), Arap yarımadası, bereketli hilal olarak anılan Irak-İsrail-Ürdün-Lübnan ve Suriye bölgesi ve Afrika

---

[9] Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul, s.324.
[10] http://tr.wikipedia.org/wiki/orta_doğu, Erişim Tarihi: 03/03/2009.
[11] Mustafa Kayar, **Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.87-88.
[12] Abdulkadir Dursun, **Kutsal Topraklar ve Paylaşılamayan Sular Fırat-Dicle**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.75.

kıtasındaki Mısır'dan oluşmaktadır. 300 milyon kişinin yaşadığı 7,9 milyon kilometrekarelik bu alanda irili ufaklı on altı devlet bulunmaktadır. Aralarında İran, Türkiye gibi köklü devlet geleneğine sahip olanların da bulunduğu ülkelerin çoğu 20. yüzyılın ilk yarısında, Avrupa devletlerinin çizdiği suni sınırlarla kurulmuştur. " Batılı devletlerin kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarına göre düzenledikleri ve çıkarlarının dönemsel olarak değişmesine paralel olarak değiştirdikleri Ortadoğu bölgesinin sınırları halen ihtilaflara kaynaklık etmektedir"[13]. Bölgede birkaç kez çizilen sınırlar öyle hızlı değişmiştir ki, bölgenin coğrafyasını tam olarak belirlemek asla mümkün olmamıştır. Kesin bir coğrafi tanımlamanın olmayışının temel nedeni, tarih boyunca bölgede nüfuz peşinde olan dış güçlerin varlığıdır[14].

"Ortadoğu, bütün bu stratejik özelliklerinin yanında dünyanın en büyük kültürel kesişme noktası olması ayrıcalığına da sahiptir. Batı, Slav-Ortodoks, Afrika, Çin-Hint uygarlıkları gibi farklı kültürlerle temas halinde olan bu coğrafya, asırlar boyunca kültürel yüzleşmenin en yoğun yaşandığı bölge olmuştur. Ortadoğu'yu önemli kılan bir etken de Mezopotamya ve Nil vadisi gibi verimli toprakları kendi bünyesinde barındırmasından, dünya tarihinde önemli yer tutan Mısır, Sümer, Babil, Asur gibi nehir eksenli uygarlıklara beşiklik etmesidir. Tarım, şehircilik, ticaret dünyaya bu bölgeden yayılmıştır. İlk yazıyı Ortadoğu kaynaklı uygarlıklar kullanmıştır. Dünya yönetimini elinde bulunduran büyük güçler bütün bu özelliklere sahip olan Ortadoğu'ya kayıtsız kalamamışlardır. Tarih boyunca Ortadoğu, ya dünyaya yön veren güçleri (Abbasiler, Osmanlılar) kendi bünyesinden çıkarmış, ya batıdan yada doğudan gelen büyük istilacılara (Haçlılar, İskender, Moğollar) geçiş yolları oluşturmuştur[15]." Batı dünyasında "Doğu"; (Sark; Orient) veya "Yakın Doğu" olarak ifade edilmiş olan Osmanlı Devleti için tercih edilen bu kavramlaştırma, elbette ki sadece bir coğrafî ifadelendirme değil aynı zamanda kültürel ve dini motiflerle beslenen ve farklı olan "öteki"ni ifade eden bir kavramlaştırma idi. Aslında insanların kendi bulundukları yeri merkez alarak dünyanın diğer yerlerini konumlandırıp adlandırmaları sadece Avrupalılara özgü bir uygulama değildir. Mesela Osmanlılar Batı dünyası için coğrafi adlandırmadan çok etnik vurguyu öne alan "Frengistan" kavramını kullanırken İslam coğrafyacıları batıdaki bölgeler için "el-Mağrib", doğu için ise "el-Masrık" isimlendirmesini tercih etmişlerdir[16].

---

[13] Abdulkadir Dursun, 2006, s.75.
[14] Gamze Güngörmüş Kona, Erişim Tarihi: 15/01/2009.
[15] http://www.genbilim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1679, Erişim Tarihi: 11/02/09.
[16] Davut Dursun, **Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi Ve Tarihi**, www.stradigma.com./turkce/kasim2003/makale_01html, Erişim Tarihi: 11/02/2009.

Ortadoğu deyiminin yaygın olarak kullanılışı ve kavram değişikliği İkinci Dünya savaşı sıralarında oldu. İngiltere'nin Nil ordusu Mısır'da üslenmiş, Orta Doğu Komutanlığı da Kahire'de konuşlandırılmıştı. İkinci Dünya Savası zamanla Akdeniz'de Afrika ve Güneybatı Asya'da şiddetlenince İngiltere ve müttefiklerin Kahire'de üslenen komutanlığının görevleri genişledi. Bölgedeki hareketlilik, istihbarat, siyasi faaliyetler ve ikmal isleri dolayısıyla Ortadoğu Komutanlığı baslıca kaynak ve başvuru yeri oldu.

ABD'nin savaşa girmesinden sonra, Müttefik Devletler için Mısır baslıca ikmal üslerinden biri oldu. Avrupa Cephesi ve Balkanlarda harekâtın desteği de Kahire'deki karargâhça yönetilmeye başlandı. Böylece Ortadoğu kavramı da değişikliğe uğradı. İkinci Dünya Savası'ndan önce daha çok Osmanlı Devletinin Balkanlar'daki toprakları ile Doğu Akdeniz topraklarını anlatan Yakındoğu unutulmaya ve bu deyimin yerini Ortadoğu almaya başladı. Dünyanın coğrafi, siyasi ve ekonomik edebiyatına iyice yerleşen Ortadoğu kelimesi askeri bir komutanlık karargâhından kaynaklanarak dünya ölçüsünde yaygınlaştı[17].

1.1.2.1 Aktif-Pasif Ortadoğu Ayrımı

"Terminolojinin haricinde, Ortadoğu bölgesinin sınırlarının belirlenmesi de daima zor olmuştur. Bölgede birkaç kez çizilen sınırlar öyle hızlı değişmiştir ki, bölgenin coğrafyasını tam olarak belirlemek asla mümkün olmamıştır. Kesin bir coğrafi tanımlamanın olmayışının temel nedeni, tarih boyunca bölgede nüfuz peşinde olan dış güçlerin varlığıdır. Ortadoğu bölgesini, Ortadoğu devletlerinin ekonomik durumlarına göre "aktif" ve "pasif" Ortadoğu olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Ekonomi açısından bakıldığında, petrol zengini Körfez devletlerinin bulunduğu bölümü "aktif Ortadoğu" olarak kabul edebiliriz[18]." Mevcut petrol rezervlerinin çıkarılması ve taşınması alanlarında uluslararası rekabete açık olduğundan bölgenin bu parçası "aktif" olarak adlandırılabilir. Yenidünya düzeninde petrolün artan önemini dikkate aldığımızda bölgenin bu parçası, uluslar arası güçler için çok şiddetli bir rekabet alanı özelliği sergilemektedir. Bir başka deyişle, Orta Asya bölgesinde oynanmakta olan büyük oyun, Ortadoğu bölgesindeki uluslararası güç rekabetinde Japonya gibi şimdiye kadar sessiz kalmayı tercih eden bazı uluslararası aktörlerin varlığı veya Hazar bölgesi ve

[17] Atilla Sandıklı, **Küresel Gelişmeler, Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye'ye Yansımaları, Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Olusumlar Ve Değisen Dengeler**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.16.
[18] Gamze Güngörmüş Kona, a.g.e., s.1.

Kafkaslardaki petrol rezervlerinde hak iddia eden Rusya Federasyonu'nun kuvvetten düşmesi gibi nedenlerle yakın bir gelecekte tek başına ABD tarafından oynanacaktır[19].

Diğer taraftan, bölgenin petrol rezervleri az olan diğer parçası da "pasif" Ortadoğu olarak adlandırılabilir. Bize göre, bölgenin bu parçası bölgedeki ekonomik rekabet açısından bölgesel ve uluslararası aktörlerin ilgisinden uzakta kalmaya devam edecektir. Bölgeyi, Ortadoğu devletlerinin sosyo-politik durumu açısından da yine "aktif" ve "pasif" Ortadoğu olmak üzere iki bölüme ayırabiliriz. Gelecekte nasıl bir şekil alacağı belli olmayan İran, halen belirsizliğini koruyan Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail ve Türkiye'yi "aktif Ortadoğu" kategorisine koyabiliriz, çünkü bu ülkeler, komşusu ülkeler ya da uluslararası aktörler için bir tehdit oluşturan sosyo-politik durumlarıyla yoğun çekişme içinde kalmaya devam edeceklerdir. Bu ülkelerin bazılarında antidemokratik, otoriter ve totaliter rejimler devam ettiği sürece, bölgenin bu bölümü uluslararası politika gündemini işgal etmeye devam edecektir[20].

Yukarıda söz edilenler dışındaki Ortadoğu devletleri "pasif Ortadoğu" devletleri olarak kabul edilebilir[21]. "Pasif Ortadoğu" devletleri grubundaki devletlerin, karmaşaya yol açmayan sosyo-politik yapılarıyla problemlere sebebiyet vereceğini söylemek bir hayli zordur. Bu kırılgan coğrafyada, Ortadoğu devletleri, özellikle Körfez devletleri, dış güçler için oldukça büyük bir stratejik önem ifade etmektedir. Genel anlamda, Ortadoğu'nun stratejik önemi Batı'nın çıkarlarına bağlı olarak belirlenmektedir. Ortadoğu bölgesi, Süveyş Kanalı'nın 1876'da açılması ve 20.yüzyılın başlarında petrol çıkarma ve yönetim imtiyazlarının dağıtılmasıyla birlikte olağanüstü önem kazanmıştır. Ortadoğu bölgesinde petrol rezervleri, Batı'nın dikkatini bölgeye çevirmesine neden olan en önemli faktördür. Ortadoğu devletleri, dünya petrol rezervinin %65'ini, dünya petrol üretiminin de %25'ini elinde tutmaktadır. Petrol rezervlerine sahip olmanın yanında, bölge, endüstriyel ve tarımsal ürünler ve silah ticareti için önemli bir pazar olduğu kadar dünya ekonomisi için de başlıca enerji tedarikçisi olmaya devam etmektedir[22].

---

[19] Gamze Güngörmüş Kona, a.g.e., s.1.
[20] Gamze Güngörmüş Kona, a.g.e., s.2.
[21] Brzezinski Zbigniew, **Tercih,** Çev: Cem Küçük, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2005, s.55.
[22] Gamze Güngörmüş Kona, a.g.e., s.2.

1.1.3 Ortadoğu'da Temel İktisadi Faaliyetler

1.1.3.1 Tarım

Ortadoğu'da tarım, çok daha önceki çağlardan itibaren en önemli ekonomik etkinlik olmuştur. Bölge nüfusunun büyük çoğunluğunun geçim kaynağı tarımdır. Geleneksel olarak Ortadoğu tarımı iki türdür. İlki ve daha önemlisi nehir vadisi tarımıdır. Coğrafi şartların zorlamasıyla yerleşik yaşam bu bölgelerde başlamış ve böylelikl tarımsal faaliyetler gelişmiştir. Bu nehirler Fırat-Dicle, Nil ve Orta Asya'nın iki önemli nehri Amu Derya ve Siri Derya'dır. Ortadoğu'nun öteki yerlerinde, Suriye-Filistin kıyılarında, Suriye vadilerinde, İran'ın ve çoğu bugünkü Türkiye'de kalan bazı bölgelerinde de ikinci tür, yağmura bağlı tarım yapılır. Bu tür tarım daha zordur ve nehir vadisi türüne göre daha az ürün verir.

Bölgede ilkel tarım teknikleri kullanılıyordu. Daha önceki çağlarda kullanılan basit tahta ve tekerleksiz saban (karasaban),bölgedeki bazı yerlerde günümüzde de kullanılmaktadır. Genellikle sabana katır, öküz koşulurdu; bazen manda kullanılırsa da, normal koşullarda at hiç kullanılmazdı. Zengin nehir vadisi bölgelerindeki tarımda verimli ürün almak için çok çabaya gerek olmazdı. Bazen yılda iki üç ürün alındığı için daha sert ve zayıf olan iklimlerin teknolojik icatları gerektiren güçlükleri olmazdı[23].

Ortadoğu'da en büyük beceri, büyük nehirlerin sularını koruyarak dağıtmak üzere yapılan oldukça hassas kanal sisteminde, yani sulama alanında sergilenmiştir. Bu yalnızca çiftçilerle yapılmamış, bürokratların ve teknokratların da katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Bazı tarihçiler nehir vadisi toplumlarındaki merkezi sulama çalışmalarında, modern bürokratik devletin ve güdümlü ekonominin çekirdeğini tespit etmektedirler[24].

"Tarım ilerleyince kendilerini korumak için daha ziyade dağlık alanlarda kalan insanlar, beslenmeleri için daha yumuşak toprakların gerektiğini anlamış ve kuzeyden güneye doğru başlayan göçlerin sonunda, bugünkü Irak'ın orta tarafına düşen Dicle ve Fırat nehirlerinin arasındaki alanı bulmuştur[25]."

---

[23] Bernard Lewis, **Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi,** Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007 s.206-207.
[24] Baskın Oran, **Türk Dış Politikası,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.140.
[25] Zekai Şen, **Ortadoğu'da Sorunlu Bereketli Hilal Ve Türkiye,** Su Vakfı Yayınları, Cidde, 2006, s.48.

1.1.3.2 Hayvancılık

Bölgenin büyük bölümü yarı kurak topraklardan oluşur. Tarıma ve büyükbaş hayvanların otlamalarına uygun olmayan bu topraklar, keçi ve koyun yetiştirilmesi için elverişliydi. Bu hayvanlardan et, yün ve postun yanı sıra, Ortadoğu'nun başlıca besin kaynağı olan süt ve yoğurt elde ediliyordu. Bölgeye bin yıldır hakim olan göçebe hayvancılık kültürü ile ilk ilkel tarımın birleşmesi uygarlığın başlamasını sağlamıştır. Tarih öncesine dek giden deve göçerliği, bedevilerin ekonomisinin ve yaşam biçiminin merkezi olmasının yanında, barış zamanında da, savaş zamanında da önemli bir ulaşım aracı olmuştur[26].

Batı Avrupa'da hayvancılık ile tarım yakın bir ilişki içindeydi ve genelde aynı ellerde bulunuyordu. Ortadoğu'da göçebeler ile köylüler arasında daha eski çağlardan gelen bir çatışma ve ayrılık söz konusuydu. Hayvancılık ile tarım birbirinden ayrıydı, çoğunlukla da karşı karşıya gelmişti. Bir köylü gündelik işler için birkaç hayvana sahip olabilirdi ama taşıma için de eti için de hayvan yetiştirmek göçebenin işiydi. Bu çatışma eldeki en eski Ortadoğu öykülerinden birinde anlatılan Habil ile Kabil'in başından da geçmiştir.

Bu kardeşlerden biri hayvancılık yapıyordu ve kurban olarak bir hayvan getirmişti. Öteki kardeş tarımla uğraşıyordu ve doğanın ürünlerini getirmişti. Yaratan tanrı göçebeleri seçerek hayvan kurbanı kabul etti ve doğanın ürünlerini reddetti. Bunun üzerine köylü Kabil, göçebe Habil'i öldürdü. Ortadoğu'nun tarihinde genellikle bunun tam tersi gerçekleşmiş, yani göçebeler köylülere saldırmışlardır. Ortadoğu'da ekili toprakların tamamı göçebelerin yaşadıkları çöllerin çok yakınındadır. Göçebeler de sivil otoritenin savunmasının her zayıflayışında bu durumdan yararlanmaya hazır olmuşlardır. Uygar toprakların güney ve kuzey sınırlarında, Arabistan çöllerinde ve Avrasya bozkırlarında imparatorluk olmayı bekleyen göçebe krallıkları ve beylikleri bulunuyordu [27].

1.1.3.3 Endüstri ve Ticaret

Mali belgeler ve diğer raporlar tarım ürünlerinin ve onlardan sağlanan gelirlerin Roma'nın son çağlarından itibaren azaldığını göstermektedir. Bu süreç Arap istilaları zamanında daha da artmış, kısa süreli bir düzelmenin ardından İslami Ortaçağ'da da sürmüştür. Bu gerilemenin pek çok göstergesi bulunmaktadır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki birçok bölgedeki terk edilmiş köyler, çiftlikler ve kuyular, üretimin dolayısıyla da gelirin

---

[26] Bernard Lewis, 2007, s.210.
[27] Baskın Oran, 2002, s.145.

azalmasının belgesel kanıtlarıdır. Bununla birlikte, genellikle vergi yükü, tefeciler ve benzeri sorunlar nedeniyle de köyden kente göç ve nüfusta azalma olduğu anlaşılmaktadır[28].

Sanayi için, özellikle de ortaçağların en önemli sanayisi olan tekstil için hem hayvancılık hem de tarım hammadde sağlıyordu. Avrupa'ya yapılan kumaş ihracatının önemini Ortadoğu kökenli kumaş adları da göstermektedir. Musul'dan Muslin, Şam'dan "damask" ya da teknik terimler olarak "taffeta" ve "mohair" gibi. Minderler, duvar kaplamaları ve diğer döşeme eşyası da üretilen ve ihraç edilen kumaşlara dahildi. Deri ve yünü göçebeler, pamuk ve keteni köylüler sağlardı. Önemli hammaddelerden kereste, çok az bulunduğu ve pahalı olduğu için ithal edilirdi[29].

Sanayide enerjisinden faydalanılan enerji kaynakları insan ve hayvan idi. İcat edilen ve kullanılan birkaç küçük otomatik makine varsa da bunlar daha çok oyuncak gibiydi. Mancınık ve değirmen, bunlar dışındaki tek makineydi. Bugün de kullanılan, hem su hem de rüzgârla çalışan değirmenler çok eski çağlardan kalmadır. Ancak değirmenlerin sayısı Ortaçağ başlarındaki Batı'yla karşılaştırıldığında bile çok azdı ve sınaî amaçlı değil, yalnızca tahıl öğütme ve sulama amaçlı kullanılıyorlardı[30].

Değerli madenleri arama ve çıkarma çalışmalarıyla yaygın bir dağıtım ve değiş tokuş sisteminin gelişmesi teşvik edilmiş, aynı zamanda da kolaylaşmıştır. Eski Bizans topraklarında, altın; eski Sasani topraklarında da gümüş olmak üzere aynı anda iki ayrı paranın kullanılması, gerçekte iki madenli bir ekonominin ve bir para değişim sisteminin gelişmesini sağlamıştır. Büyük yerlerdeki büyük ölçekli ticaret gereksinimiyle sarraf sınıfı oluşmuştur. Giderek her ticari merkezde görev alan sarraflar, daha sonraları gelişmiş ve karmaşık bir bankacılık sistemi kurmuşlardır[31]. Ortaçağ İslam dünyasının koşulları benzersiz şekilde uzun dönemli, büyük ölçekli ticarete uygun haldeydi. O güne dek ilk kez, Fas'tan başlayıp Kuzey Afrika boyunca Ortadoğu'ya, oradan da ötesine ulaşan eski uygarlıkların uçsuz bucaksız bölgesi, tek bir politik ve kültürel sistemde ve hatta belli bir süre tek bir merkezi otorite altında birleşmişti. Uluslararası ve bölgelerarası iletişimde evrensel olarak kullanılan ya da en azından bunun aracı olan Arapça ise İslam dünyasının bir ucundan

[28] Bernard Lewis, 2007, s.209.
[29] Martin Setzer, **Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi Ve Teknoloji Üzerindeki Etkileri**, Sodev Yayınları, Ankara, 1997, s.2.
[30] Bernard Lewis, a.g.e., s.213-214.
[31] Bernard Lewis, a.g.e., s.217.

diğerine kadar her yerde bilinmekteydi ve zarif, zengin ve kültürlü bir iletişim ortamı sağlamaktaydı[32].

Uzun vadede, dış istilalardan daha yıkıcı olan şey belki de, ülkedeki siyasi değişiklikler ve ticaretle ve üretimle pek ilgisi olmayan askeri aristokrasilerin devlete egemen olmasıdır. İtalya herhangi bir fetih ya da baskı olmaksızın yalnızca daha etkili ve aktif ticari yöntemlerle Akdeniz deniz ticaretini ele geçirmişti. Ortadoğu tarım ve sanayi şeker ve kahve gibi birkaç ürün hariç, artık ihraç edilebilir bir ürün fazlalığına sahip değildi. Artık Ortadoğu tüccarları, Avrupa ile Doğu arasındaki transit ticarete daha fazla bağımlı hale gelmek zorundaydılar. Bu yüzden bu ticaretin başka yollara kaydırılması çok önemli bir darbedir. Öte yandan, Batılı tüccarlar, Batı Avrupa'daki mali, ticari ve teknolojik ilerlemeler sayesinde, Ortadoğu pazarlarında egemen olacakları kaynak ve beceriye sahip oluyorlardı. Her şey bir yana, Osmanlı İmparatorluğu'nun sağladığı birlik ve istikrar sayesinde bu pazarlara kolayca ulaşabiliyorlardı. Karaya Osmanlı orduları, denizlere de Osmanlı donanması hükmederken pazarları da sessiz ve sakince Avrupalı tüccarlar ele geçiriyorlardı[33].

1.1.3.4 Doğal Kaynaklar

Petrol kaynaklarının verimliliği Ortadoğu bölgesinin zaman içinde gelişim çizgisinde en etkili faktör haline gelmiştir. Bölge içi çekişmelere, sosyal, ekonomik, politik ve askeri yapıların şekillenmesine, dış güçlerin bölgeye olan ilgisine ve genel istikrarsızlık ortamına bakıldığında petrolün önemi ortaya çıkmaktadır. Özellikle bölge dışı güçler uzun zamandan beri Ortadoğu'da petrol kozunu elde etmek için aktif şekilde var olmuşlardır. Bölgenin istikrarsız yapısının ve kırılgan yönetimlerin oluşmasında petrolün bu çekiciliği etkendir[34]. Batı tarafından tüketilen petrolün yaklaşık yarısı bu coğrafyadan ihraç edilmekte, dünya tarım ürünlerinin %40'ı da yine bu bölgede üretilmektedir[35]. Dünya ekonomisinin başta Basra Körfezi bölgesi olmak üzere, İslam coğrafyasından ihraç edilen petrol ve gaza bağımlı olduğu, pek çok ekonomist ve stratejist tarafından da açıkça ifade edilmektedir. Sadece Basra

---

[32] Bernard Lewis, 2007, s.219.
[33] Bernard Lewis, a.g.e., s.219.
[34] Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması Ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı 8, Antalya, 2006, s.8
[35] **İlmi Mercek Dergisi**, 46. sayı, http://www.ilmimercek.net/?pg=about, Erişim Tarihi: 03/21/2009, s.2.

Körfezi bölgesi, bugüne kadar keşfedilmiş dünya petrol rezervlerinin 2/3'sini barındırmaktadır[36].

Petrolün yanı sıra, Ortadoğu'nun dünya gaz rezervinin yaklaşık %40'ına sahip olduğu gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bunun %35'e yakını Körfez bölgesindedir. Öte yandan Cezayir, Libya ve diğer bazı Kuzey Afrika ülkelerinin toplam rezervleri ise dünya rezervlerinin %3,7'sidir[37]. Bölgenin su kaynakları ise petrol kadar adil dağılmamıştır. Bölgenin dört önemli ırmağı bulunmaktadır.

Dicle 50 m^3/yıl, Fırat 35 m^3/yıl, Nil 84 m^3/yıl ve Ürdün 1,5 m^3/yıl su taşımaktadır[38]. Bölge içi tek ırmak olan ve Araplarla İsrail'i birbirine düşüren Ürdün Irmağı, gereksinimleri, karşılamak adına çok anlamlı değildir. Dünyanın en az yağış alan ve en fazla buharlaşma yaşayan bölgeleri dönenceler etrafıdır ve Ortadoğu tam böyle bir konumdadır. Ayrıca, bölgenin temel su kaynakları da birden çok kıyıdaşa sahiptir. Normal şartlar altında işbirliğinin yolunu açabilecek olan su kaynakları, devletlerin ikili ilişkilerinin iyi olmaması nedeniyle sorun olabilmektedir.

1.1.4 Osmanlı İmparatorluğu ve Ortadoğu Yakın Ekonomik Tarihi

1.1.4.1. Osmanlı'nın Son Dönemi ve Ortadoğu Politikaları

Ortadoğu, belki de dünya coğrafyasının en karmaşık, en sorunlu ve en önemli bölgesidir. 20. yüzyılın en büyük değeri haline gelmiş olan petrolün yüksek miktarda çıkarılmasıyla büyük önem kazanan Ortadoğu, geçen yüzyılın başından bu yana dünyanın en istikrarsız, en kanlı bölgelerinden biri haline gelmiştir. Savaş, terör, işgal, katliam, çatışma gibi kelimeler, Ortadoğu halkının günlük hayatının bir parçası haline gelmiştir. Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin kutsal mekânlarını barındıran bu topraklar, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in fethi ile Osmanlı topraklarına katılmış, 19. yüzyılın başlarına kadar da Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Aynı yıllarda Hicaz topraklarının da Osmanlı

---

[36] Ayşegül Kibaroğlu, **Fırat Ve Dicle Havzasındaki Su Kaynakları Anlaşmazlıklarının Çözümü,** www.stradigma.com, Erişim Tarihi: 07/02/2009.
[37] **İlmi Mercek Dergisi**, a.g.e., s.3.
[38] Erdem Denk, "Ortadoğu'nun Su Sorunu", **Radikal Gazetesi 8 Nisan 2000.**

Devleti sınırlarına dâhil edilmesiyle birlikte, bölgede tam anlamıyla bir Türk hâkimiyeti sağlanmıştır[39].

Türk hâkimiyeti ile birlikte bölgeye huzur, bolluk ve refah gelmiştir. Başta Kanuni Sultan Süleyman olmak üzere, tüm Türk Sultanları da, Kudüs topraklarına özel bir ilgi göstermiş, İmparatorluğun en zor ve sıkıntılı günlerinde dahi bu bölgeyi ihmal etmemişlerdir. Kurulan vakıflar ve eğitim kurumlarının yardımıyla halkın maddi durumu kadar kültür seviyesinin de yükselmesi için çaba göstermişler, bölgede köklü bir Türk-İslam medeniyeti kurmuşlardır[40].

Günümüzde bölge halkı kendini hala Osmanlı-Türk kültürüne yakın hissetmekte ve bölgede Türk-Osmanlı medeniyeti, mimarisi, emeği ve tüm haşmeti ile varlığını hala korumaktadır. Her üç dinin de merkezi konumundaki Kudüs, tarih boyunca en uzun istikrar dönemini Osmanlılar zamanında yaşamış, Kudüs halkı 400 yıl boyunca adaletin, barış ve güvenliğin nimetlerinden faydalanmıştır. Hıristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar tüm mezhepleri ile birlikte, kendi inançları doğrultusunda, diledikleri gibi ibadetlerini yerine getirmişler, kendi örf ve adetlerini yaşamışlardır[41].

Osmanlı, Ortadoğu'yu I. Dünya Savaşı ile birlikte yitirdi. Savaşın ardından da Ortadoğu'da, bölgenin yeni hakimlerinin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun bir düzenleme yapıldı. İngiltere ve Fransa, eski Osmanlı vilayetlerinden, yapay devletler oluşturdu. Bağdat vilayeti, "Irak" adlı bir devlete dönüştürüldü ve İngiliz egemenliğine bırakıldı. Halep ve Şam vilayetlerinden de "Suriye" isimli bir devlet çıkarıldı. Öte yandan, tarihsel olarak Suriye'nin bir parçası olan Beyrut ve çevresi ise "Lübnan" adıyla ayrı bir devlete dönüştürüldü. Daha güneyde, Ürdün nehrinin batı yakasında ise o zamana kadar sadece coğrafi bir bölge olan "Filistin" bir devlet haline getirildi. Nehrin doğu yakasında ise "Transjordan" (Ürdünötesi) adlı bir devlet kuruldu.

Bu devlet bir süre sonra sadece "Ürdün" ismiyle anılmaya başlandı. Bu devletlerin hiçbiri etnik ya da dini bir birliğe dayanmıyordu. Irak denen ülkede, birbirlerinden çok uzak üç ayrı grup vardı; Kürtler, Sünni Araplar ve Şii Araplar. Suriye, daha

---

[39] http://www.msxlabs.org/forum/siyasal-bilimler/59863-osmanli-sonrasi-ortadogu-ve-ortadogu-meselesi.html Erişim Tarihi: 15/05/2009.
[40] Bilim Araştırma Vakfı, **Ortadoğuya Barışı Getirmek,** www.bilimarastirmavakfi.org, Erişim Tarihi: 05/01/2008.
[41] http://www.msxlabs.org/forum/siyasal-bilimler/59863-osmanli-sonrasi-ortadogu-ve-ortadogu-meselesi.html , Erişim Tarihi : 02/05/2009.

da karışıktı. Sünni Araplar, Alevi Araplar, Dürziler, Kürtler... Hepsi bu yeni devletin çatısı altında yaşıyorlardı. Filistin'de ise Arapların yanında giderek artan ve kendi devletlerini kurmayı hedefleyen bir Yahudi nüfusu vardı. Lübnan ise Hıristiyan Araplar ile Müslüman Arapları barındırıyordu. Ancak bu iki temel ayrım da, kendi içlerinde mezhep farklılıklarıyla bölünmüşlerdi[42].

Osmanlı sonrasında oluşan bu karmaşık Ortadoğu'nun bir başka özelliği ise, sınırların tamamen masa başında ve cetvelle çizilmiş olmasıydı. Sınırlar herhangi bir etnik temel gözetilerek değil, sadece Fransa ve İngiltere'nin çıkarlarının öngördüğü şekilde belirlendiler. Bu yapay sınırlarla hedeflenen ikinci önemli husus ise, yeni kurulan devletlerin siyasi istikrarı sağlayamayacak bir düzene göre şekillendirilmeleriydi[43].

Çünkü birliğini kurmuş, siyasi istikrarını sağlamış ve ekonomik refaha ulaşmış bir devletin İngiliz veya Fransız çıkarlarına uymayacağı açıktı. Asıl amaç bu ülkelerde sürekli iç çatışmaların, savaşların, istikrarsızlığın süregelmesi, Ortadoğu'nun kolay yönlendirilebilecek bir bölge halini almasıydı. Kısacası oluşturulan mozaik, barışa ve bir arada yaşamaya değil, çatışmaya ve savaşa uygun olarak hazırlandı.

"Ancak bu toprakların Osmanlı'nın elinden çıkması ile birlikte önce sömürgeci devletlerin, daha sonra 1948'de kurulan İsrail Devleti'nin uyguladığı işgalci politika, yaklaşık 100 yıldır bölgede dirlik ve düzen bırakmamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başında Balkanlar'dakine benzer bir süreç Ortadoğu'da da yaşanmıştır. Osmanlı'yı bu bölgeden uzaklaştırmak ve geride kalan tüm izlerini silmek isteyen güçler yine devreye girmiş ve Balkanlar'dakine benzer bir parçalama politikasına başlamışlardır[44]."

Özellikle de İngiltere ve Fransa'nın müdahaleleri, Ortadoğu'yu bitmek bilmeyen bir kargaşanın içine sürüklemiştir. Ortadoğu'nun dünyanın en zengin petrol yataklarını barındırdığının fark edilmesi ise, Ortadoğu'yu paylaşma yarışını hızlandırmıştır. İki ülke arasındaki gizli Sykes-Picot anlaşması, Fransa ve İngiltere'nin bu gizli planlarının bir belgesi niteliğindedir. 1916'da İngiltere temsilcisi Sir Mark Sykes ile Fransa temsilcisi M. F. George Picot arasında imzalanan söz konusu anlaşma, Osmanlı topraklarını İngiltere, Fransa ve Rusya

[42] http://www.msxlabs.org/forum/siyasal-bilimler/59863-osmanli-sonrasi-ortadogu-ve-ortadogu-meselesi.html , Erişim Tarihi : 02/05/2009.
[43] http://www.msxlabs.org/forum/siyasal-bilimler/59863-osmanli-sonrasi-ortadogu-ve-ortadogu-meselesi.html , Erişim Tarihi : 02/05/2009.
[44] http://www.msxlabs.org/forum/siyasal-bilimler/59863-osmanli-sonrasi-ortadogu-ve-ortadogu-meselesi.html , Erişim Tarihi : 02/05/2009.

arasında paylaştırırken, Filistin için de uluslararası bir statü öngörüyordu. İşte bu ileride kurulacak olan İsrail Devleti için de ilk adımdı[45].

Araplar, İngilizler ve Yahudiler arasında yıllar süren çatışmalar, 1947 yılında Birleşmiş Milletler nezdinde görüşülmeye başlandı ve konuyla ilgili kurulan özel komisyon, Filistin'in Yahudi ve Araplar arasında ikiye bölünmesini, Kudüs'ün ise uluslararası bir statüye kavuşturulmasını önerdi. Ancak öneri Arap devletleri tarafından kabul edilmedi. Siyonistlerin 1948 yılında bağımsız devletlerini ilan etmeleriyle birlikte, 50 yıldan fazladır süren savaşların temeli atılmış oldu[46].

1.1.4.2 Dünya Savaşı Öncesi Ortadoğu Ekonomisi

"Ortaçağ'ın doruk noktasında, Müslüman Ortadoğu'daki ticaret, Avrupa'dakinden daha zengin, daha ileri, daha örgütlü ve daha kapsamlı durumdaydı. Satacak daha çok ürünleri, satın alacak daha çok paraları ve oldukça gelişmiş bir ticari ilişki ağları bulunuyordu. Ancak Ortaçağ'ın sonuna gelinirken roller değişti. Eskiden sanılanın aksine, Ortadoğu ticareti keşif seyahatleri ve Portekizlilerin Asya'ya gelmeleriyle sona ermemiştir. Bu ticaretin Vasco de Gama'nın Hindistan'a gitmesinden yüz yıl sonra bile sürdüğü artık bilinmektedir. Okyanus ötesi keşifler de, Ortadoğu ticaretinin azalma nedeni değildir. Keşifler ekonomik bakımdan, Ortadoğu'daki değişikliklerin nedenleri üzerinde değil sonuçları üzerinde etkili olmuştur.

Öte yandan, Osmanlı Türkiye'si, Memluk Mısırı ve Safevi İranı gibi büyük Ortadoğu devletlerinin Portekiz ile rekabet edebilecek ekonomik gücü ya da onu alt edecek deniz gücünü bulamamış olmaları çok daha dikkat çekicidir. Ortadoğu ticaretinin gerilemesini keşifler hızlandırmış olmalıdır ama gerilemenin nedeni olmamıştır. Avrupalı rakiplerinin Amerika'da yeni altın ve gümüş kaynakları buldukları sırada, değerli metallerin ve madenlerin tükenmesi ya da istilacılara kaptırılmasıyla İslam devletleri maddi sıkıntıya düşmüştür. Veba ve diğer doğal felaketler, İslam dünyasını olduğu kadar Hıristiyan dünyasını da etkilemesine karşın, İslam toprakları özellikle Doğu'da Moğolların ve Batı'da Kuzey Afrika'yı yerle bir eden Hilali Bedevileri'nin istilaları yüzünden fazlasıyla harap olmuştu[47].

---

[45] Tarık Tavadoğlu, " Huzursuz Topraklar", **Ortadoğu Gazetesi**, 05/12/2006.
[46] http://www.tarihportali.net/tarih/osmanli_sonrasi_ortadogu_ve_ortadogu_meselesi-t6692.0.html;wap2= Erişim Tarihi : 05/02/2009.
[47] Bernard Lewis, 2007, s.224.

Batılı tüccarlar, Batı Avrupa'daki mali, ticari ve teknolojik ilerlemeler sayesinde, Ortadoğu pazarlarında egemen olacakları kaynak ve beceriye sahip oluyorlardı. Her şey bir yana, Osmanlı İmparatorluğu'nun sağladığı birlik ve istikrar sayesinde de bu pazarlara kolayca ulaşabiliyorlardı. Karaya Osmanlı orduları denizlere de Osmanlı Donanması hükmederken pazarları da sessiz ve sakince Avrupalı tüccarlar ele geçiriyorlardı"[48].

1.1.4.3 İki Savaş Arası Dönem

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Ortadoğu'nun toplam nüfusu 40 milyon dolaylarında idi. Bu nüfusun büyük çoğunluğu, bağımsız ve her biri 13-14 milyon nüfusu barındıran Türkiye ile Mısır'da yaşıyordu. Fransız Kuzey Afrika'sının aksine Ortadoğu'da, Filistin'de bir" Ulusal Vatan" yaratma amacı güden ve bu nedenle de daha fazla toprak satın almayı planlayan ufak bir Yahudi topluluğu dışında, Avrupa kökenliler arasında toprak sahibi olan nüfus son derece azdı[49]. Ortadoğu nüfusunun büyük çoğunluğu büyük kent merkezleri dışında yaşıyor ve geçimini ya tarım ya çobanlık ya da bunların her ikisini birden yaparak sağlıyordu. Yetiştirdikleri tarım ürünlerinin, temelde, su olanaklarına bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Ortadoğu'da yapılan tarım, çoğunlukla yıllık kış yağışlarına bağımlıydı. Ancak Nil ve Dicle-Fırat nehirlerinin oluşturduğu büyük sulak vadilerde, ayrıca Şam kenti yakınlarındaki Barada gibi küçük bölgelerde önemli boyutta sulu tarım da yapılıyordu.

Sulu tarım daha çeşitli ürünlerin yetişebilmesine olanak sağladığından, Mısır'da yetiştirilen pamuk ve şeker ile Irak'ta yetiştirilen hurma gibi, peşin satılabilen ürünlerin en önemlileri, bu bölgelerde üretilmekteydi[50]. Toprak ve mülkiyet denetiminin büyük bir çoğunluğu topraklarını idare etmek yerine kiralamayı tercih eden sınırlı sayıdaki güçlü ve varlıklı kişinin elinde toplanmıştı. 19. yüzyılda sahip oldukları topraklara karşılık resmi tapular elde edememiş bu toprak sahipleri 1918'de sonra kurulan devletlerin oluşturduğu yeni mülkiyet sistemleri sayesinde bu imkâna kavuşmuşlardır.

"Enerji gücüyle çalışan makinelerin kullanıldığı sanayi, çoğunlukla ya şeker ,sigara , halı ve ipek ipliği gibi ihracata yönelik mallar üreten ya da yüksek navlun maliyetlerinin korumasından yararlanarak iç piyasa için çimento , un ve bira gibi ürünlerin üretimini yapan

---

[48] Bernard Lewis, 2007, s.225.
[49] Bernard Lewis, a.g.e., s.226.
[50] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.10.

az sayıdaki fabrikayla sınırlıydı[51]." Ortadoğu için 19. yüzyıl ticaretin hızla artış gösterdiği bir dönemi ifade etmektedir. Avrupa ile ticaretin artması; Ortadoğu'nun 1870'li yıllarda başlayan ve Dünya ticaret hacminin 1872 ile 1914 yılları arasında yılda ortalama yüzde 3,5 dolayında büyümesine sahne olan, ilk büyük küreselleşme akımının içinde yer almasını sağlamıştı[52].

Ortadoğu ekonomisi açısından önemli bir dönüşüme işaret eden bu yeni dönemle birlikte gemi taşımacılığında çok büyük ilerlemeler sağlanmış, döviz kurları arasında kambiyo oranlarını belirlemek amacıyla ortak altın standardı daha fazla sayıda ülke tarafından benimsenmiş, pamuk ve tütün gibi ticaret mallarının günlük esaslara dayalı olarak alım satımına ve fiyatlarının günlük olarak saptanmasına olanak sağlayan denizaltı telgraf hatları kurulmuş ve böylece uluslararası ticaret için devrim niteliği taşıyan yeniliklerin ortaya çıkmıştır[53]. Savaşın patlak vermesi Ortadoğu'da önemli siyasal gelişmelerin yaşanmasına sebep olmanın yanı sıra aynı zamanda bölgenin ekonomik alt yapısını da alt üst etmiştir. Ortadoğu'nun bir yanda bağımsız devletler öte yanda ise manda yönetimi altındaki idareler olarak siyasi bakımdan ikiye bölünmesi ile Anadolu ile Arap toprakları arasındaki serbest ticaretin sona ermiş ve ekonomik açıdan da bölünmeler baş göstermiştir. Ekonomik sistemde yaşanan bu bölünme, geleceğin siyasal çatışma ve gerginliklerine zemin hazırladığı da söylenebilir.

"Savaşın kendisi, altın standardını ortadan kaldırmak, üretimi askeri amaçlara yöneltmek ve uluslar arası mal ve iş gücü akışının karşısında önemli engeller yaratan bir ekonomik milliyetçilik dönemini başlatmak suretiyle, var olan ticaret ve üretim biçimleri üzerinde son derece yıkıcı etkiler yaratmıştı. Bunu zorunlu olarak bir ekonomik düzelme ve yeniden yapılanma dönemi izledi; bu örneğin Avrupa'nın, savaş öncesi sanayi üretim düzeyine ancak 1925 yılında yeniden ulaşabileceği anlamına geliyordu[54]."

Bu toparlanma çalışmaları 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının ilk etkilerinin Ortadoğu'ya yansımaya başladığı anda tekrar sekteye uğradı. 20'li yıllarda küçük artışlar gösteren ülkeler arası ticaret 30'lı yılların sonuna değin gerilemeye devam etmiştir. Gelişmekte olan ülkelere para akışının durdurulması ile birlikte bu ülkelerde ciddi ekonomik durgunluk dönemleri yaşanmıştır. Özellikle Ortadoğu gibi dış ekonomik faaliyetlere geçiş

---

[51] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, a.g.e., s.10.
[52] Hirst-Thompson, **Globalization in Question,** Polity, London, 2002, s.49
[53] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, a.g.e., s.12.
[54] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, a.g.e., s.13.

mazisi oldukça yeni olan bir bölge, ekonomik bunalım döneminde Dünya ekonomisinden uzaklaşmış ve içine kapanmak zorunda kalmıştır.

Ortadoğu ülkeleri için ihracat açısında en büyük önemi taşıyan ürünlerin fiyatlarında yaşanan sert düşüşler bölgedeki ekonomiler açısından yıkıcı etkilere sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı, bütün bunlara ek olarak yeni aksaklıklara sebep olmuştur. Sivil can kaybı ve çatışma bölgede Birinci Dünya Savaşı ile kıyaslandığında çok daha az olmasına karşın, gemi taşımacılığı yapılan alanın daralması, çok gereksinim duyulan makine ve gübre ithalatı başta olmak üzere, uluslar arası ticarette önemli bir gerilemeye yol açmıştır[55].

"Ortadoğu ekonomilerinin 1918-1945 arasında gösterdiği büyüme performansıyla ilgili çözümlemeler gerekse bunun Balkan ülkelerininkiyle karşılaştırılması, ülkeden ülkeye gözlenen büyük farkın, hem iki dünya savaşının yarattığı farklı etkiden hem de Dünya İktisadi Bunalımı'nın yarattığı yıkıma kimi zaman değişik politika uygulamalarıyla karşılık verilmesinden ileri geldiğini düşündürmektedir[56]."

1.1.4.4 20. yüzyılda Ortadoğu ve Dünyadaki İktisadi Önemi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında işgücünün büyük çoğunluğunu kapsayan tarım sürekli gerileyerek 1990 yılında %40'ın altına düşmüştür." Toplam rakamlar, doğal olarak bölgede küçük ve orta büyüklükteki petrol ihracatçısı ülkeler ile önemli miktarda petrol ihraç etmeyen orta ve büyük boyuttaki ülkeler arasında oluşan önemli farklılıkları gizlemektedir[57]." "Petrolün bulunması, çıkarılması ve kullanılması, bu yüzyılda bölgedeki en önemli değişikliklerden biridir. Bu süreç Ortadoğu'nun Rusya yönetimindeki yerlerinde başlamıştır[58]." Ortadoğu'da egemenlik süren ülkeler, petrolün ticari bir meta haline gelmesinden farklı şekillerde etkilenmişlerdir. Ulaşımın kolaylaşması, iletişim araçlarının yaygınlaşması ve ekonomik gelişmenin yüksek bir ivme kazanması toplumsal olarak da bir dönüşüme neden olmuştur[59].

"Önemli miktarda petrole sahip olmayan ülkelerde, kent ekonomisinde en sık benimsenen iktisadi kalkınma stratejisi, ithal ikamesi yoluyla sanayileşme olmuştur. İmalat sanayi, her zamanki gibi gelişmesine tekstil ve gıda maddelerinin işlenmesiyle başlamış, kısa

---

[55] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, 2002, s.14.
[56] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, a.g.e., s.17.
[57] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, a.g.e., s.135.
[58] Bernard Lewis, 2007, s.441.
[59] Bernard Lewis, a.g.e., s.442.

süre sonra ara mal ve dayanıklı tüketim malları üretimine geçmiştir. Buna karşın, petrol ihraç eden ülkelerdeki en önemli sanayi, yarattığı istihdam açısından çok önemli olmamakla birlikte, ihraç amacıyla petrol çıkarılmasıydı. Benzer şekilde, petrol arıtımı ve petrokimya ürünleri üretimi de, katma değer bakımından 1970'li yıllarda giderek önem kazansa da, yarattığı istihdam açısından önemsiz kalıyordu [60]."

Bu yüzyılın ortalarından itibaren kamu sektörünün de desteğiyle ithal ikamesi yoluyla sanayileşme ilerlemiş ve köklü değişimlere sebep olmuştur. Bu dönüşümler 70'li yıllarla birlikte beraberinde bir takım sorunları da getirmiştir. " Henüz emekleme döneminde olan sanayi dalları, rekabet gücü yüksek yetişkin sanayilere dönüşmekte zorluklar yaşıyordu. Uluslararası düzeydeki sanayilerle karşılaştırma yapmanın avantajı çoğu kez göz ardı edilmekteydi. Devlet müdahaleleri, özellikle de gerçek değerinin üzerinde tutulan kambiyo kurları ve çeşitli sübvansiyonlar, hem tarım hem de sanayide kaynakların yanlış biçimde tahsis edilmesine neden oluyordu[61]." 1973 yılında petrol fiyatlarının dört katına çıkması, yirminci yüzyılda zenginliğin en geniş ve en hızlı biçimde el değiştirdiği süreçlerden birini başlattı. İş gücü sıkıntısı geçen petrol ihracatçısı ülkeler ile sermaye sıkıntısı çeken işgücü ihracatçısı ülkeler, kitlesel işgücü ve işçi dövizleri de dahil olmak üzere, sermaye akışları aracılığıyla birbirine bağlandı. Bunun sonucunda, o güne kadar görülmemiş miktarda dövizin bölgeye akmasıyla önce petrol ihraç edilen ülkelerde ve ardından da bölgenin diğer ülkelerinde büyük bir ekonomik canlılık yaşanmaya başlandı. Petrol ihraç eden ülkelerin petrol gelirleri azaldıkça, hükümet harcamaları düştü ve bunu işçi dövizleri ile diğer sermaye akışlarındaki gerileme izledi.

1990-1991 Körfez Savaşı da, 1980'li yıllar boyunca zayıflamakta olan bölge içi bağlardan pek çoğunun resmen sekteye uğramasına neden oldu[62]. Bölgenin 20. yüzyılın geneli itibarıyla ele alındığı takdirde ekonomik refah anlamında büyüyen bir grafik sergilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. İktisadi büyüme açısından bölge, yirminci yüzyılın ikinci yarısında GSYH'de önemli artış yaşamıştır."Bölgenin bütününde kişi başına GSYH 1920'li yılların başı ile 1940'lı yılların sonu arasında çok az değişiklik göstermişti. Buna karşın, 1950 ile 1990 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 3'e yakın bir artış gerçekleşti. 1990'a varıldığında, bölgede kişi başına GSYH, 1950'deki düzeyinin üç katına çıkmıştı[63]."

---

[60] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, 2002, s.135.
[61] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, a.g.e., s.137.
[62] Kiren Aziz Chaudhry, **The Price Of Wealth**, London, 1997, s.9.
[63] Roger Owen Ve Şevket Pamuk, a.g.e., s.139

İstatistiklerin sağlıklı şekilde bugüne ulaşmamasından kaynaklanan nedenlerle sağlıklı verilerin elde edilmesi mümkün olmamakla birlikte bölge ekonomisine ışık tutacak bilgilere sahip olduğumuz söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

SU VE EKONOMİ

Günümüzde su bütün dönemlerin doğal kaynaklarından farklı olarak "uluslararası kriz" durumundadır; nüfus artmakta buna karşılık su kaynakları azalmakta ve dünya giderek kurak bir dönemi yaşamaktadır. İnsanlar gelecekte su bulamayacakları endişesini şimdiden duymaya ve önlemlerini almaya başlamışlardır. Bu arayışlar çerçevesinde yeni kavramlar geliştirilmekte, tüm insanlığın sahip olduğu "ortak mallar"dan söz edilmektedir. 21.Yüzyıla yaklaştıkça su, "çevre dengesi içinde ekonomik büyüme"nin ve "sürdürülebilir kalkınma"nın en önde gelen faktörü olma özelliğini kazanmaktadır. İnsanlık tarihinde dönem dönem bazı doğal kaynaklar öne çıkmakta ve çağın gelişimini etkilemektedir.

Nitekim Günümüzde yaşanan nüfus patlaması, ekonomik büyüme ve teknolojik gelişim, kaynak kullanımını etkilemekte; bu gelişime koşut olarak öne çıkan doğal kaynaklar da değişmektedir. Geçmiş dönemlerin doğal kaynaklarından farklı olarak su öncelik kazanmaya ve "uluslararası kriz"in önemli bir konusu durumuna gelmeye başlamıştır. Dünya nüfusunun %40'ının, birden fazla ülke arasında paylaşılan nehirlerin çevresinde yaşamakta olduğu dikkate alındığında, suyun uluslararası politikadaki yeri daha belirginleşecektir[64].

19.yüzyılda kömür, 20.yüzyılda petrol, endüstriden ulaşıma kadar toplumlardaki bütün sektörleri etkilemiş, yönlendirmiş ve ayakta durmalarını sağlamıştır[65]. Evsel kullanım için dünyanın her yerinde bir insan için günde en az 100 litre su gereklidir. İnsanoğlu günde en az 1 litre su içmek zorundadır. Bir kişi için günde 100 litre su ise 35 m3 su demektir. Ya da başka bir ifadeyle 5 milyar insan için yaklaşık 180 km3 su demektir.

İnsanın yıllık ortalama toplam su kullanımı 800 m3 tür. Dünya nüfusu yılda ortalama 80 milyon artmaktadır, işte sadece bu artış her yıl 64 milyar m3 suyu gerektirmektedir[66]. Yeryüzünde genel su kullanımı 1940 ile 1980 arasında kırk yılda iki katına çıkmıştır. Yapılan araştırmalar 2009 yılına kadar bu kullanımın tekrar iki kat daha artacağını göstermektedir. Su kullanımında öngörülen bu artışın üçte ikisi tarımsal kullanıma gidecektir. Buna karşılık dünya nüfusunun % 40'ını barındıran 80 ülke daha şimdiden su kıtlığı

[64] Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri,** A.Ü.S.B.F. Ve B.Y.Y.O. Basım Evi, Ankara, 1989, s.113.
[65] "Ayna", **Uluslararası İlişkiler, İletişim Ve Eğitim Dergisi,** Yaz/Güz, 1994, s.34.
[66] Güneş Gürseler, " Ortadoğu'da Su Barışı", **Turçev**, Ankara, 01/03/2008, s.2.

çekmektedir[67]. Gelişmekte olan ülkelerde 1980 yılında güvenli içme suyu gereksiniminde 2 milyar 303 milyon kırsal nüfus varken bunun ancak 690 milyonuna güvenli içme suyu ulaştırılabilmiştir. Aynı kesimde 1990 yılında 2 milyar 659 milyon insan bu gereksinim içindeyken ancak 1 milyar 670 milyon insana güvenli içme suyu sağlanabilmiştir[68]. Ortadoğu genelinde ve özelde petrol yoksunu Arap ülkelerinde sosyoekonomik zorluklar bu sorunun bir parçasını oluşturmaktadır.

Bu sosyo-ekonomik sorunlar arasında; 1970 ve 1980'lerden itibaren başarısız ekonomiler, zengin ve yoksul arasındaki farkın her geçen gün artması, beraberinde gelir dağılımındaki eşitsizlikler, şehirlere artan göçler, hızlı nüfus artışı, işsizlik ve istihdam sorunları, petrol kaynaklarının kullanımının verdiği rahatlıkla yaşayan elit tabakanın farklı ekonomik yatırımlara yönelmemesi, diğer bir anlamda kârlarını yatırıma dönüştürüp ekonomik canlılık sağlamamaları, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapının uzun yıllardır baskı altında bulunması gibi unsurlar sayılabilir[69].

İnsanlığa hizmet olarak Osmanlı Devleti zamanında bir medeniyet kaynağı olarak kullanılan sular, insanlığa sebil, hamam, sulama kanalı ve içme suyu olarak Osmanlı coğrafyasının her yerinde vatandaşlarının hizmetine sunulmuştu. Bugün Osmanlı Devletinin yıkılması sonucu ortaya çıkan doğal sınırlar yerine suni olarak çizilen sınırlarla birbirlerinden ayrılarak oluşturulan devletlerarasında Nil, Şeria, Ası, Dicle, Fırat, Aras, Meriç, Tuna ve birçok nehirler yüzünden politik sorunlar yaşanmış ve yaşanmaktadır.

2.1. Suyun Stratejik Önemi

Günümüz dünyasında doğal kaynaklar konusunda mücadele alanı toprak, kömür, petrol gibi tek boyutlu olmaktan çıkarak en hayati kaynaklardan biri olan suyu da kapsamı içine almıştır. Tükenmeye yüz tutan tüm doğal kaynaklar toplumların birbirine karşı koz olarak kullanabileceği birer güç unsuru haline gelmektedir. Su ise en hızlı tüketilen doğal kaynakların başında gelir[70]. Stratejik olarak suyun ele alınarak tüm yönleriyle incelenmesinin en uygun olacağı bölge Ortadoğu bölgesidir[71]. "Bu bölgede yeraltı ve yer üstü kaynaklarının hızla tükenmesi ve var olan kaynakların hızla kirlenerek tuzluluk oranlarının artması

---

[67] John Kolars, **Managing The Impact Of Development,Water As An Element Of Cooperation And Development İn The Middle East**, Ayna Yayıncılık, 1994, Ankara, s.71.
[68] Nathalie Clarke R , **Water**, 2002, s.5.
[69] Haifaa Jawad A., **Middle East In The New World Order**, Macmilan Academic, 1997, s. 150.
[70] Aziz Koluman , **Ortadoğu'da Süryanilik**, Asam Yayınları, Ankara, 2001, s.6.
[71] İsmail Kaplan, **Suyun Stratejik Dalgaları**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2007, s.88.

nedeniyle su; gün geçtikçe önemi artan bir stratejik kaynak haline gelmektedir. Zira dünya nüfusunun yüzde beşini barındıran bu bölge, su kaynaklarının ancak yüzde birini barındırıyor[72]." Tarımda su kaybını en yüksek düzeye çıkaran ilkel sulama teknikleri ve verimli olmayan arazilerde su kaynaklarının bilinçsiz kullanımı su konusundaki kaygıları arttırmaktadır. Bu yönüyle su barış aracı olduğu kadar bir savaş sebebidir. Petrol kaynaklarının tükenme riski, pahalı olması, çevreye bu kaynakların olumsuz etkileri diğer enerji kaynaklarını ön plana almayı zorunlu kılmıştır. Hidroelektrik enerji kaynaklarına yönelim bu kaygıların yansımasıdır. Su kıtlığı çeken Ortadoğu ülkeleri, ekonomilerinin yıkıma uğraması, açlık tehlikesi ve olası enerji krizlerinin bölgede zaten yetersiz ve güçsüz olan sanayi sektörünün daha da gerileyerek toplumsal reaksiyonun ulusal güvenliği tehdit edeceği endişesini yaşamaktadır[73].

2.2. Suyun Ekonomik Değeri

Sanayi Devrimi öncesinde suyun, verimi artırmak bakımından tek kullanıldığı alan zirai üretimdir. Sulak araziler, nehir kenarları, eski medeniyetlerin banilerini nasıl cezbede gelmişse, bu günde bir cazibe alanı olarak görülmektedir. Sanayi devrimi öncesinde, suyun enerji kaynağı olarak tasarrufu değirmen döndürmekten öte bir anlam ifade etmiyordu. Temizlik ve içme suyu olarak kullanılan sular ise ya tatlı su kaynaklarından taşıma yoluyla, ya da pişirilmiş topraktan imal edilen su boruları vasıtasıyla yerleşim mahallerine aktarılan çeşmelerden elde edilmekte idi[74].

Makinalaşmanın tarıma köklü bir biçimde girişiyle birlikte suya hükmetme gücünü de ele geçiren insan, topraktan alacağı iktisadi geliri arttırmak ve elektrik üretimi için, bir yandan suyu barajlar ve sulama maksatlı gölcükler vasıtasıyla denetim altına alırken, bir yandan da kullanılabilir su miktarını arttırmanın yollarını aramaktadır.

Zirai üretim için görünüşte asli unsur topraktır; ancak susuz toprakların ekime müsait alanlar olmadığı aşikârdır. Bugün, topraktan alınan verimi arttırmak için yapılan sulama kanalları, baraj ve göletler, üretim masraflarını arttırmakta ve oldukça yüksek maliyetli yatırımlar gerektirmektedir. Fakat su ile toprak arasındaki kadim bağ, sanayide sarf edilen su miktarını göz ardı etmemizi gerektirmez. 1 kilo suni ipek için 800 litre, 1 kilo çelik için 260 litre suya ihtiyaç duyulduğu göz önünde bulundurulursa, sanayiye dayalı üretim tarzı için

[72] İsmail Kapan, 2007, s.89.
[73] Vedat Durmazaçar, **Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri,** IQ Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.25.
[74] Sebahattin Şen, **Su Sorunu, Türkiye Ve Ortadoğu,** Bağlam, Ankara, 1993, s.478-479.

kullanılan ve sanayileşmeye karşı duyulan çılgınca arzu doğrultusunda git gide artış gösteren su tüketimini karşılamakta, en zengin akarsu kaynaklarına sahip ülkelerin bile güçlüğe düşeceğini söylemek yanlış olmayacaktır[75]. Mükemmel işleyen bir piyasa ekonomisinde fiyat, suyun elde edilmesindeki marjinal maliyete eşittir.

Bu, kaynağın kaçan fırsat maliyetini yansıtır. "Belirtilen yaklaşıma karşın, İsrail dahil tüm Ortadoğu ülkelerinde ve dünyada tarım, dolayısıyla su en fazla destek gören bir sektördür[76]." Çiftçiler genellikle maliyetinin altında bir sulama ücreti öder. İçme suyu olarak kullanılan suyun değeri kentsel nüfus için gerçek değerine yaklaştırılmış, kırsal kesim için ise otorite desteğiyle ekonomik değerinin altına indirgenmiştir[77].

2.2.1 Tarımsal Su Kullanımı

Suyun dünya ekonomisi içindeki en önemli etkisi tarımsal üretimdeki öneminden kaynaklanmaktadır. Halen dünyada tatlı su kaynaklarının yaklaşık %70'i tarımsal sulama ve gıda üretiminde kullanılmaktadır. Bu oran gelişmekte olan ülkelerde %90'lara ulaşabilmektedir. Kullanılabilir su miktarına bağlı olarak tarımsal üretimin etkilenmesi kaçınılmazdır.

Nüfus artışına bağlı olarak artan gıda talebi, tarımsal üretimin yükselmesi yönünde baskı oluşturmakta, bunun sonucunda küresel su arzı üzerindeki yükü ağırlaştırmaktadır. Sulu tarım yoluyla, 2030 yılına kadar, günümüzde üretilene ilave olarak ihtiyaç duyulacak gıda miktarının yaklaşık %60'ının üretilmesi beklenmektedir. Tarım ve benzeri faaliyetler birçok gelişmekte olan ülke için kritik öneme sahiptir. Örneğin Hindistan'da reel yurtiçi hâsılanın %21'i tarımsal faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Güney Asya ülkelerinde tarım sektöründe çalışanların toplam çalışan nüfus içindeki oranı %61'dir. Ekonomik faaliyetlerin tarım sektöründe yoğunlaşması esasen, düşük gelir seviyesiyle de ilintilidir.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün çalışmaları, 2030 yılına kadar sulu tarım yapılan alanların 2004 yılına oranla %20 artacağını ortaya koymaktadır. Böyle bir durumda, tarımsal üretim için ihtiyaç duyulacak yeni su kaynaklarının kullanımı gittikçe daha pahalı hale gelecektir. Su kesintilerine bağlı olarak tarımsal üretiminde meydana gelecek

[75] Cemal Zehir, **Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına**, Su Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.51.
[76] Kudret Ulusoy, **Küresel Ticaretin Son Hedefi: Su Pazarı**, Pal, Ankara, 2007 ,s.216.
[77] Kudret Ulusoy, a.g.e., s.216.

azalma sonucu 2030 yılında dünya nüfusunun %55'nin gıda ithalatına bağımlı olacağı öne sürülmektedir. Bu durum Afrika'dan sonra özellikle Çin'in kuzey bölgesinin gıda güvenliğinin garanti edilmesini gerektirecektir.

Gelişmekte olan ülkelerde tarımsal sulama geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde uygulanan püskürtmeli sulama ve damla sulama teknikleri suyun kullanımında en etkin yöntemlerdir. Bunun yanı sıra tuzdan arındırma ve atık suların yeniden kullanılması yöntemleri de tarımsal sulamada etkinliği artıracak önlemlerdir. Bu yöntemlerin verimli kullanılması halinde 2030 yılına kadar artan su talebinin yarısının karşılanabileceği öne sürülmektedir. Ancak bu sulama sistemlerinin yatırım maliyetleri (hem ilk yatırım hem de gelişmekte olan ülkelerde bu sistemlere suyun düzgün biçimde ulaşması için gereken genel su altyapısının yenilenmesi maliyetleri) oldukça yüksek olmaktadır.

Tarımsal alandaki su tüketimini azaltmak için alınan önlemler genellikle yeterli olmamaktadır, gelişmiş ülkelerde, su kaynakları yönetimi nispeten daha etkin iken, gelişmekte olan ülkelerde su kaynakları iyi yönetilememektedir. Bu ülkeler, bugünkü durumda bile yıllık su taleplerini karşımaya yetecek su depolama kapasitesine sahip değildir. Pek çok gelişmekte olan ülkede su altyapısı için gereken maliyet çok yüksek olmakla birlikte bütçe içinde su sektörüne ayrılan pay ile sulama sistemleri, baraj yapımı ve yer altı sularına ilişkin yapılan yatırımlar düşük kalmakta; su kullanımı için istenen ücretler azalmaktadır[78].

Suyun etkin fiyatlandırılmasının, suyun verimli kullanılmasında önemli bir rol oynayacağı kuşkusuzdur. Suyun doğru fiyatlandırılması tarımsal su kullanımını şekillendirecek önemli bir araç olmakla birlikte tarımsal ürünlerin fiyatlarında artışa sebep olabilecektir. Bu sebeple, gelişmekte olan ülkelerde suyun fiyatlandırılması konusu büyük önem taşımaktadır.

Su kaynakları yönetimi üzerindeki baskıları artıran bir başka unsur, özellikle tarımsal ürünlerde ülkelerin ticaret engellerini kaldırmalarıdır. Gelişmekte olan ülkeler için, tarımsal ürünlerin ihracatından elde edilen döviz girdisi, sadece gıda sektörü için değil tüm ülke ekonomisi için ihtiyaç duyulan ara mamullerin ithalatını finanse etmektedir. Eğer tarım sektöründeki ticaret engelleri kaldırılırsa, bu durum tarımsal kullanım için ayrılan suyun

[78] http://www.yorumla.net/universiteler/522563-suyun-tarim-ve-enerji-sektorlerindeki-ekonomik-onemi.html, Erişim Tarihi: 12/08/2009.

fiyatının artmasına neden olacaktır. Bu durumda, modern sulama teknikleriyle tarım yapılan ülkeler diğerlerine kıyasla daha avantajlı olacaklardır.

Tarım sektörü, istihdam konusunda diğer ekonomik sektörlere oranla daha az esnektir. Tarım sektöründe bu esnekliğin düşük olması, iklim değişikliğinin etkileri sonucunda yaşanması muhtemel bir küçülmede, bu sektörde çalışan insanların başka sektörlerde istihdam edilmelerinin zor olacağı anlamına gelmektedir. Bu sebeple, tarım sektöründe çalışanlar, iklim değişikliği ve kuraklıktan diğer sektörlerde çalışanlara oranla daha fazla etkileneceklerdir[79].

Eğer ülkeler su kaynaklarının yönetimlerini, 21. yüzyılda karşılaşılacak ikim değişikliği ve kuraklığa bağlı değişimleri gözeten bir anlayışla yeniden ele almazlarsa, yeni koşullara ayak uydurmak konusunda gereken malı kaynaklan bulmakta gelecekte daha da zorlanacaklardır.

2.2.2 Hidroenerji

Hidroenerji, halen dünyada potansiyelinin oldukça altında kullanılan bir enerji kaynağıdır. 2004 yılında dünya üzerinde hidroenerji potansiyelinin sadece %31 'i kullanılabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde, bu oran %80'lere varmakta ancak örneğin Hindistan'da ekonomik olarak kullanılabilir hidroenerji potansiyelinin sadece %20 si kullanılmaktadır. Bu oran diğer ülkelerle kıyaslandığında çok düşüktür[80].

Dünya Enerji Konseyi'nin yayınladığı İstatistiklere göre (1994 verileri ile) G7 olarak da bilinen sanayileşmiş yedi büyük ülkenin (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanada) kişi başına yıllık birincil ticari enerji tüketimleri ortalaması 4.721 kEP/kişi.yıl (207.9 GJ/kişi.yıl) düzeyinde iken, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımından ötürü dünya ortalaması 1.395 kEP/kişi.yıl (61.4 GJ/kişi.yıl) olmuştur. Yani dünya ortalaması yedi gelişmiş ülke ortalamasının %30'u kadardır. Türkiye'nin düzeyine gelince, kişi başına düşen yıllık birincil enerji (ticari olan ve olmayan) tüketimi dünya ortalamasının %58'i ile 809 kEP/kişi.yıl (35.6 GJ/kişi.yıl) kadardır. Elektrik tüketimi açısında da benzer bir durum

---

[79] http://www.yorumla.net/universiteler/522563-suyun-tarim-ve-enerji-sektorlerindeki-ekonomik-onemi.html, Erişim Tarihi: 12/08/2009.
[80] a.g.e., s.1.

görülmektedir. Dünya ortalaması olarak kişi başına yıllık elektrik net tüketimi 2.245 Kwh iken, G7'lerin ortalaması 8.885 Kwh/kişi.yıl ve Türkiye ortalaması 1.173 Kwh/kişi.yıl düzeylerindedir[81].

Dünya birincil enerji talebi 2004 yılında 11,204 milyar ton petrol karşılığı olarak gerçekleşmiştir. Bu oran içinde hidroenerjinin payı 242 milyon ton petrol karşılığı olmuştur. Uluslararası Enerji Ajansı'nın, mevcut enerji yatırımlarında bir değişikliğe gidilmemesi halinde gerçekleşeceği öngörülen senaryosunda, 2030 yılında dünya birincil enerji talebinin 17,095 milyar ton petrol karşılığı olması ve bunun 408 milyon ton petrol karşılığının hidroenerjiden kaynaklanması öngörülmektedir.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın, enerji verimliliğine ilişkin ülkelerin yapmayı öngördükleri politikaları uygulamaları halinde ise, 2030 yılında dünya birincil enerji talebinin 15,405 milyar ton petrol karşılığı olarak gerçekleşmesi ve hidroenerjinin bunun içindeki payının bu kez 422 milyon ton petrol karşılığına çıkması beklenmektedir[82].

Dünya elektrik üretimi 2004 yılında 17408 tws olarak gerçekleşirken, hidroenerjinin bunun içindeki payı toplam elektrik üretiminin %16'sına tekabül ederek 3682 tws olmuştur. Uluslararası Enerji Ajansı'nın, mevcut enerji yatırımlarında bir değişikliğe gidilmemesi halinde gerçekleşeceği öngörülen senaryosunda, 2030 yılında toplam elektrik üretimi 33 750 tws'ye çıkarken, hidroenerjiden üretilen elektriğin toplam içindeki payının %14'e düşmesi ve 4749 tws olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir[83].

Öte yandan, ülkelerin enerji verimliliğine ilişkin politikaları uygulamaları durumunda, 2030 yılındaki toplam elektrik üretiminin 29.835 tws olarak gerçekleşebileceği ve hidroenerjinin bunun içindeki payının 2004 yılındaki %16'lık oranı koruyarak 4903 tws olması beklenmektedir.

---

[81] http://www.genbilim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1473, Erişim Tarihi: 11/08/2009.
[82] http://www.yorumla.net/universiteler/522563-suyun-tarim-ve-enerji-sektorlerindeki-ekonomik-onemi.html, Erişim Tarihi: 12/08/2009.
[83] a.g.e., s.1.

1999 yılında hidroenerji, elektrik üretiminde ikinci büyük kaynak iken 2004 yılında dördüncü sıraya düşmüştür. Hidroenerjinin, dünya enerji üretimindeki payının yükselememesinin sebeplerinden biri, 2030 yılına kadar ülkelerin hidroenerji potansiyellerini kullanmak için gereken yatırımları yapamayacak olmalarıdır. Bu durum, ülkelerin mali kaynaklarını bu yatırımlara yönlendirmemelerinin yanı sıra başka sebeplere de dayanmaktadır. Gerçekten, geçtiğimiz 15 yıl içinde pekçok büyük hidroenerji santrali projesi çevresel ve sosyal kaygılarla gerçekleştirilememiştir. Dünyada hidroenerji potansiyelinin kullanılamaması, gelecekte ülkelerin ekonomik büyümeleri için ihtiyaç duyacakları temiz ve sürdürülebilir enerjinin istenilen düzeyde üretilemeyeceği anlamına gelmektedir.

2.3. Uluslararası İlişkilerde Su

Su, tarih boyunca ülkeler arası ilişkilerde savaş kadar barışın da öncüsü olmuştur. Belirli bir su kaynağını paylaşan insanlar, kullandıkları su üzerine anlaşmalar yaparak barışmayı öğrendiler. Su yoksulluğunun, Dünya üzerinde toplam 25 ülkeyi tehdit ettiği değerlendirilmektedir. Durum böyle olduğunda, su savaşın bir gerekçesi değil anlaşmaya varmanın ve barışın bir aracı olmalıdır[84]. Dünya'da, iki veya daha fazla ülkenin siyasi sınırlarını geçen 280 adet sınır aşan su havzası ile yeraltı suları bulunduğu, bu havzaların yeryüzündeki karaların % 45, 3'ünü, Dünya nüfusunun yaklaşık % 40'ını ve Dünya'daki tüm nehir akışının da % 60'ını oluşturduğu hesap edilmiştir [85].

Son dönemde, siyasal değişiklikler ve haritalama tekniğinde sağlanan gelişmelerden dolayı sınır aşan su havzalarının sayısında artış gözlenmektedir. Güncel sınır aşan havza sayısı 145 olarak belirlenmektedir. 19 havzada, beş ya da daha fazla sayıda ülke bulunmaktadır. Önümüzdeki yüz yılda Dünya'nın en başta gelen sorunlardan biri "tatlı su" paylaşımı olacaktır. Bundan dolayıdır ki Dünya üzerinde Türkiye gibi su kaynaklarını barındıran ülkelerin "hidropolitiği"'nin önemini arttıracaktır. Su faktörünün, canlıların var olması ve ülkeler arasındaki güven arttırıcı veya azaltıcı önlemler kapsamında ilişkiler dengesinde oynadığı önemli rol, bu elementi stratejik bir unsur haline dönüştürmüştür.

[84] Jean Robert, **Suyun Ekonomi – Politiği,** Ütopya, Ankara, 2003, s. 41.
[85] Abdulkadir Dursun, **Fırat-Dicle, Kutsal Topraklar Ve Paylaşılamayan Sular,** IQ Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 28.

Stratejik önem taşıyan su kaynaklarının sınırlı miktarda oluşu bu elementin etkin kullanımını zorunlu kılmaktadır[86].

2.4. Dünya Su Kaynakları ve Su Pazarı

2.4.1. Dünya Su Potansiyeli

Dünya üzerinde 1,4 milyar kilometreküp su bulunmakta ve bu miktarın % 97'sini tuzlu sular oluşturmaktadır. Dünya genelinde temiz su tüketimi 1940 – 80 yılları arasında iki kat artmıştır ve önümüzdeki 20 yıl içinde iki kat daha artması beklenmektedir. Temiz su ihtiyacı ile su kaynaklarının birbirleriyle ters orantılı olarak artması beklenmektedir[87]. Kullanılmakta olan suyun daha verimli kullanılması gereğinin yanı sıra henüz kullanıma açılmamış kaynakların ise devreye alınması zorunlu görülmektedir. Gereken önlemler alınmadığı takdirde 2025 yılında 37 ülkede su kıtlığı yaşanması beklenmektedir.

Dünyadaki günlük tatlı su tüketimi 4.000 milyar tonu bulmaktadır. Dünyada henüz kullanılmayan potansiyel su rezervlerinin planlanan miktarın üzerinde olduğu bilinmektedir. İnsanların halen kullandığı suyun yetersiz gözükmesinin en önemli sebebi; yanlış alışkanlıklar, demode olmuş teknolojiden kaynaklanan aşırı israftır. Sonuçta Dünya nüfus artışı öylesine yüksek düzeylere ulaşmıştır ki , kişi başına düşen suyun miktarı dünya üzerinde 1850 yılında 33.300 m3/yıl iken , 1993 yılında bu rakam 8500 m3/yıl olmuştur[88].

"Çin ile yaklaşık olarak aynı miktarda suya sahip olan; ancak Çin nüfusunun % 2,5'undan daha az nüfusa sahip olan Kanada'da su mavi altın olarak değerlendirilmektedir. Çoğunluğu çöl olan Botswana'da su o kadar kıymetlidir ki para birimleri "pula" yani yağmurdur[89]."

2.4.2. Su Kaynaklarının Yeterlilik Kriterleri

Dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanması olası su kıtlığının derecesini belirleyebilmek adına birtakım kriterler geliştirilmiştir. Bu ölçütlerden en kabul gören ikisi

---

[86] Abdulkadir Dursun, 2006, s.29.
[87] Vedat Durmazaçar, 2003, s.27.
[88] Rubin Barry- Kemal Kirişçi, **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası,** Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.369-373.
[89] Vedat Durmazaçar, a.g.e., s.27.

kıtlık indeksi ve su yoksulluk sınırı indeksleridir[90]. Bu iki ölçütte, kullanılabilir ve yenilenebilen su arzının kişi başına talebe oranlamasını esas olarak su kıtlığını açıklamaya çalışır[91].

“ Kıtlık indeksi dört değişkeni yansıtan dört ayrı indeksten oluşmaktadır. Bu indeksler sırasıyla;

- Su talebinin su arzına olan oranı,
- Nüfus artışı ile ilişkili bir şekilde kişi başına düşen su miktarı,
- Kişi başına yılda 1000 m3'den fazla tüketilebilir suya sahip olma,
- Ülke dışından gelen su arzının yerli su arzına oranı[92].

Birinci indekse göre bir ülkede su talebi sonucunda tüketilen su miktarı toplam yenilenebilir su kaynağının 1/3'ünden fazla ise o ülkede su kıtlığı vardır ya da kıtlığı tehlikesi artmaktadır. Bu nedenle özellikle az yağış alan 12 Ortadoğu ülkesi su kıtlığı içinde yaşamaktadır. Bu ülkeler Mısır, İran , Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve Bahreyn'dir. Bu ülkelerden özellikle Irak, Dicle ve Fırat sularıyla dışardan beslendiğinden su kıtlığını hissetmemektedir.

İkinci indekse göre kullanılan suyun nüfusa oranını ölçü almaktadır. Bu ölçüye göre bugün su sıkıntısını hissetmeye başlayan Ortadoğu ülkeleri 2025 yılında nüfusunun iki kata çıkacağı düşünülürse büyük bir su kıtlığı tehlikesi ile karşı karşıyadır, demektir[93]. Üçüncü indekse göre; kişi başına kullanılabilen 1000 m3'ten daha az su tüketen ülkeler su kıtlığıyla karşı karşıyadır demektir. Türkiye, Mısır, Sudan, İran ve Irak dışında kalan tüm Ortadoğu ülkeleri bu indeks baz alınarak su yoksulu olarak kabul edilebilir. Bu listeye çok yakın bir tarihte Mısır'ın da dahil olacağı değerlendirilmektedir.

Ülkeler tarafından çeşitli amaçlarla tüketilen suyun sınır aşan sulara oranı dördüncü endeksi vermektedir. Ortadoğu'da özellikle Suriye, Irak, Ürdün, İsrail, Mısır ve Sudan kullandığı suyun 1/3'ünden fazlasını sınırları dışından elde etmektedir. Memba ülkelerin kullanılan suyun üzerindeki önemi bu ülkeleri su varlığı açısından riskli bir konuma getirmektedir. Bu indekslerin hemen hemen hepsi Ortadoğu bölgesinde bulunan her ülkenin

---

[90] Thomas Naff, **Water: That Peculiar Sustance, Research And Exploration**, Water Issue, Washington National Geographic Society, 1993, S.17.
[91] Vedat Durmazaçar, 2003, s.33.
[92] Mehmet Tomanbay, **Dünya Su Bütçesi Ve Ortadoğu Gerçeği**, Gazi Büro, Ankara, 1998, s.99.
[93] Cemal Zehir, 2003, s.58.

su kıtlığı sorunu ile karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir. " Bugün ki Ortadoğu suyun yönetimi, kullanımı ve sahip olunması problemleri ile yüzyüzedir[94]."

Tablo 1: Su Bakımından Varlıklı Ülkelerde Kişi Başına Düşen Su Tüketim Miktarı.

Su bakımından zengin ülkeler	Miktar 10.000 metreküp/saniye
Irak	2110
Türkiye	1830
Suriye	1420
İsrail	350
Ürdün	250
Filistin	100

Kaynak : Ali İhsan Bağış, **"Ortadoğuda Sınır Aşan Sular ve Alternatif Çözüm Önerileri"**, İstanbul, 2003, s.8

2.5. Su Paylaşımında Doktrinler

2.5.1. Mutlak Egemenlik Doktrini

Yukarı-kıyıdaş devletin, aşağı-kıyıdaş devletin etkilenmesini göz önünde bulundurmadan, akarsuların sularını dilediği gibi, herhangi bir sınırlamaya tabi olmadan saptırabilmesi ya da kullanabilmesi olarak tanımlanmaktadır. " Harmon Doktrini" olarak da anılmaktadır[95]. Harmon doktrini, temelde, sadece tek bir devletin mutlak egemenliğini benimsediğinden oldukça eleştirilmiştir. Zira diğer komşu devletin eşit egemenliği bu doktrinde bir kenara itilmektedir. Devletin egemenliği sadece hakları değil aynı zamanda sorumluluğu ifade eder. Bundan dolayıdır ki özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra bu görüşün yerini Kısıtlı Egemenlik görüşleri almıştır[96]. Bu görüşler Doğal Durumun Bütünlüğü, Ön Kullanım Üstünlüğü, Adil Kullanım ve Akılcı Hakça Kullanım Doktrinlerini doğurmuştur.

[94] Mary E Morris, **Water And Conflict In The Middle East : Threats And Opportunities,** http://search.global.epnet.com, Erişim Tarihi: 04/04/2009.
[95] Orhan Tiryaki, **Sınır aşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu,** Gendaş Kültür, İstanbul, 2004, s.23.
[96] İsmail Kapan, 2007, s.113.

2.5.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini

Kıyıdaş bir ülkenin akarsu sularının, diğer kıyıdaş ülkeler tarafından doğal akış miktarını ve kalitesini değiştirecek her türlü faaliyetini yasaklayan bir yaklaşımı savunur. Ülke egemenliğine rağmen bir devlet, kendi ülkesindeki doğal şartları, komşu devlet ülkesinin doğal şartlarının aleyhine değiştirmeye yetkili değildir. Özellikle aşağı kıyıdaş ülkelerden çok fazla taraftar bulmamış bir doktrindir[97]. Doğal durumun bütünlüğü görüşü, sınır aşan suların doğal durumunda değişiklik yapma hakkını kaldırmıştır. Bu da aşağı kıyıdaş devletlerin lehine bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu görüşün mutlak ülke egemenliğine dayanan görüşün tersine bir durum ortaya koyduğu söylenebilir[98].

2.5.3. Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini

Ön kullanımın üstünlüğü doktrininine göre: Arazisindeki suları diğer kıyıdaşlara nazaran daha önce kullanmaya başlayan malikin, bu kullanımı devam ettiği sürece bu sular üzerinde bir çeşit kazanılmış hakkı vardır. Sudan faydalanan diğer ülkelerin ilk kullanımdan kaynaklı bu kazanılmış hakkı zedelememesi gerekmektedir[99].

Ön kullanımın üstünlüğü doktrini, gerek aşağı-kıyıdaş ve gerekse yukarı-kıyıdaş devlet bakımından ileri sürülebilecek bir doktrin olarak görülür. Ancak, kazanılmış haklara zarar verebilecek konumda bulunan devlet yukarı-kıyıdaş olarak görüleceğinden Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini, aşağı-kıyıdaş devletlerin, faydalanma hakkının kapsamını genişletmek üzere başvurduğu bir doktrindir[100].

2.5.4. Adil Kullanım Doktrini

Adil kullanım doktrini, ABD ulusal hukukunda suların kullanılmasıyla ilgili olarak kıyıdaş maliklerin ilişkilerini düzenleyen kurallardan esinlenilerek ortaya atılmıştır. Hak eşitliği, her bir kıyıdaş devletin, diğer kıyıdaşlar ile aynı nitelikte haklara sahip olarak, sudan haklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları ölçüsünde hepsine azami fayda ve her birine asgari zarar

---

[97] Abdulkadir Dursun, 2006, s.53.
[98] Cemal Zehir, 2003, s.68.
[99] Cem Sar, **Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Yararlanma Hakkı,** A.Ü SBF Yayınları, Ankara, 1970, s. 217.
[100] İsmail Kapan, 2007, s.120.

verecek şekilde yararlanmasını ifade etmektedir.Uluslar arası hukuk platformlarında bu görüş taraftar bulmamış ve benimsenmemiştir[101].

Adil kullanım doktrini, zarar kavramının tanımlanması sorunsalını, üçüncü bir otoriteye bırakmaktadır. Oysa sınır aşan sulardan faydalanmada, ilgili kıyıdaş devletleri, anlaşmaya ya da uyuşmazlığı üçüncü bir otoritenin çözümüne bırakmaya zorlayan bir kural bulunmamaktadır[102].

Doktrin, yasakladığı zarar kavramı açısından değerlendirildiğinde, özellikle uyuşmazlıklarda zarar gören aşağı kıyıdaş devlet olduğundan, aşağı kıyıdaş devletin korunduğu söylenebilir. Adil Kullanım Doktrini'ne göre, makul ve adil payın ne olduğunun, her özel durumun ortaya koyduğu faktörlerin ışığında tespit edilmesi gerekmektedir.

Adil kullanım doktrininin prensipleri üzerinde bir uzlaşma olmamasına rağmen belli başlı ilkeleri şunlardır [103]:

- Coğrafi konum ve iklim koşulları
- Kıyıdaş devletlerin su ihtiyaçları
- Her kıyıdaş devletin su tüketimi ve stoku konusunda aldığı tedbirler
- Sulardan yararlanma durumu ve israfa ilişkin alınan önlemler
- Gerçekleşen ya da olası işbirlikleri
- Alternatif su kaynakları

2.5.5. Akılcı ve Hakça Kullanım Doktrini

Adil Kullanım Doktrini ile paralellik gösteren en yeni paylaşım doktrinidir. Devletlerarasında dostluk ilişkileri, sınır sorunları veya sınır aşan sulardan istifade edilmesi konusunda imza altına alınan anlaşmalarda bu kaynaklardan hakça ve makul şekilde faydalanılmasını düzenleyen ibareler bulunmaktadır. Hakça ve makul faydalanma, Harmon Doktrini'ne karşı yöneltilen eleştiriler esnasında mutlak ülke egemenliği fikrine alternatif

---

[101] Abdulkadir Dursun, 2006, s.54.
[102] İsmail Kapan, 2007, s.128.
[103] Abdulkadir Dursun, a.g.e., s.55.

olarak ileri sürülmüştür. İki ya da ikiden fazla devlet arasında sınır teşkil eden veya bu sınırları aşan bir nehrin sularını makul ve faydalı bir şekilde kullanma hususunda tüm kıyıdaşları eşit haklara sahip olmasını öngörmektedir. Bu doktrine göre her devlet kıyıdaş diğer devletlerle aynı nitelikte haklara sahiptir ve bu hakları ihtiyaçları ile orantılı şekilde kullanabilir[104].

2.6.Sınır Aşan Sular Kavramı

Sorun, su kaynaklarının kıtlığı ekseninde ortaya çıkınca, kuşkusuz, tatlı su kaynakları açısından stratejik boyutun en belirgin şekilde ön plana çıktığı yerlerden biri Ortadoğu'dur; zira Ortadoğu bölgesi dinsel, etnik, ideolojik ve coğrafi sorunlarına ilave olarak, oldukça kurak bir yerdir. Bölgedeki bütün büyük nehirler farklı uluslar arasında paylaşılmaktadır. Ortadoğu'daki hiçbir büyük nehir bir ülkenin sınırları içinde doğup aynı ülkenin sınırlarında denize dökülmemektedir. Libya'yı Arap dünyasına kattığımızda, toplam 1.839.839 milkarelik Arabistan'da bir tek nehir yoktur. Dünyanın en kurak bölgesinde yer alan Ortadoğu'da Fas'tan Irak'a kadar uzanan toprağın yaklaşık % 75'i çöldür. Var olan su kaynaklarında ise egemenlik çatışmalarından ötürü entegre su kullanma projeleri uluslar arası hukuk platformlarının gündemini ziyadesiyle meşgul etmektedir[105].

Üstelik Ortadoğu nüfusunun % 50'sinden fazlası, uluslar arası sınırları aştıktan sonra kendilerine ulaşan sulara bağlıdır. Bu nedenle, bu karmaşık yapı ve coğrafyada, su her zaman önemli bir faktör olarak yerini koruya gelirken, çatışma veya uzlaşmanın bir unsuru olarak da stratejik değerini koruya gelmiştir. Geçmişte, zaman zaman militer bir karakter alan Ortadoğu su sorununun gelecekte de benzer riskleri taşıması olasıdır[106].

Suyun kıt bir kaynak olduğunun yoğun olarak hissedilmesiyle beraber, Ortadoğu ve sorundaşı bölgelerde, bu kaynaktan maksimum yararlanma olanakları incelenmeye ve bu yönde politikalar üretilmeye başlanmıştır. Özellikle iki veya daha çok ülkenin sınırlarını aşarak başka bir ülke topraklarına akmaya devam eden ve "sınır aşan sular" (trans boundry rivers) olarak isimlendiren nehirleri kapsayan coğrafyada yer alan ülkeler arasında gergin ilişkilerin olduğu dikkat çekmektedir. Yeryüzünde sınır-aşan ve/veya sınır oluşturan daha doğrusu dünyada, iki veya daha fazla ülkenin politik sınırlarını geçen 261 adet sınır aşan su

[104] İsmail Kapan, 2007, s.132.
[105] Cem Sar, 1970, s.8.
[106] http://www.dunyasugunu.org/2004/zekai_sen.doc, Erişim Tarihi: 11/03/2009.

havzası bulunmaktadır[107]. Türkiye ve güney komşuları arasındaki ilişkileri bu çerçevede değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Türkiye, Suriye ve Irak'ın da sınır aşan sular üzerinde gerçekleştirmeye çalıştıkları projeler zaman içerisinde paylaşım sorunlarına yol açmış; özellikle Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ni yaşama geçirme çabaları, Suriye ve Irak tarafından endişe ile karşılanmıştır.

Sınır belirlemesinde ilk olarak su çok önemli bir rol oynamıştır. Bunlar arasında özellikle Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin gibi bölge halklarından meydana gelen devletlerin ortasına yapay olarak İsrail devletinin de konulması ile zaten su sorunları ve savaşları senaryoları yazılmıştır. İlk senaryolar dünya Siyonist teşkilatı, İngiltere ve Fransa tarafından Filistin toprakları üzerinde sergilenmiştir. Osmanlı Devletinin bu bölgelerde çıkarılması bunun ön şartı olduğundan batılı ülkeler etrafında birleşen Arap ve Yahudi halklarının her biri hayal ettikleri devletlere sınırlı imkânlar ve Osmanlı yerine batıya bağlı olarak kavuşmuşlardır. Ancak petrol faktörünün de etkisi ile Arap ülkeleri beklentilerine tam ulaşamazken İsrail batının ve Amerikanın sürekli desteği ile özellikle su bulunan yerleri ele geçirmeyi başarmıştır. İşte bugün veya gelecekte su savaşları şeklinde nitelenen senaryoların hepsi bu beş devlet (Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin ve İsrail) arasında sürecektir[108].

Tarım, sanayi ve enerji gibi uygar yaşamın en önemli alanlarında temel öğe olan su; gelecek dönemlerde uluslararası politikaların da vazgeçilmez argümanı olacaktır. Dünyada 260 tan fazla nehir havzasında bulunan suların, birden fazla ülkenin egemenlik sahalarında bulunması, yukarıda sözü edilen gerekçe ile 21. Yüzyılın savaşlarının temel nedeni olacağı ihtimalinden söz edilmektedir. Gelişmiş toplumların su kaynaklarını işbirliği içinde kullandıklarını ve karşılıklı dayanışma ile değerlendirdiklerini; geri kalmış toplumların ise polemik konusu yaparak gerginlik zemini oluşturduklarını göz önünde bulundurursak; sınır aşan suların önemli ölçüde kaynağı durumundaki ülkelerin önemi daha açık şekilde görülebilmektedir[109].

Ortadoğu'da günümüzde kişi başına yıllık ortalama su miktarı 3300 metreküp civarındadır. 2025 yılında bu rakamın 650 metreküpe düşeceği tahmin edilmektedir. Bu rakamsal gerçeğe ek olarak Ortadoğu'nun pek çok çatışmanın merkezi durumunda olduğu, bölgedeki ideolojik yapılanma ve rejimin devamlılığı için kırsal bölgelere ve sulu tarıma

---

107 Kudret Ulusoy, 2007, s.263.
108 http://www.dunyasugunu.org/2004/zekai_sen.doc, Erişim Tarihi: 11/03/2009.
109 Turhan Çömez , **Sınır Aşan Sularımız ve Stratejik Değeri,** http://www.turksam.org/tr/a965.html, Erişim Tarihi: 08/07/2009.

ağırlık veren politikalar ortaya konacağı da hesaba katılırsa, su paylaşımının ne denli önem kazandığı ortaya çıkacaktır. Ortadoğu ülkelerinin ihtiyaç duydukları buğdaya daha önceden ton başına 100 dolar öderken bu rakamın 1995-1997 yılları arasında 175 dolara çıkması, haklı olarak üretime dayalı politikalar zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu da önümüzdeki yıllarda artan nüfusla birlikte yeni yaklaşımları zorunlu kılacaktır[110].

2.7. Dünya Su Yönetimi

Su kaynaklarının yönetimi konusu 1970'lerden itibaren uluslararası gündemde yer almıştır. Dünya Bankası ve OECD, 1990'lara kadar su kaynaklarının, desantralize birimlerce, kapsamlı planlama ve fiyatlandırma ilkesi ile etkin yönetilebileceğini savunmaktaydılar. Bu dönemde piyasa mekanizmalarından söz edilmekle birlikte asıl vurgu kamu kuruluşlarına yapılarak, kamunun suyu 'ekonomik bir mal' gibi yönetmesini sağlayacak tedbirler üzerinde durulmuştur. Son yıllarda ise kamu kurumlarının ve kapsamlı planlama yaklaşımının olumsuzluklarından dem vurularak su kaynakları yönetiminde, fiyatlandırma ve özelleştirme politikaları önerilmektedir[111].

2.7.1. Suyun Özelleştirilmesi

Kapitalizmin, 70'li yıllardaki krizi yani sermayenin kar oranlarındaki daralma, şirketlerin pazarlarını tüm yerküreyi kapsayacak biçimde genişletmesine yol açmıştır. Bu gereksinimin bir sonucu olarak kamunun ekonomik alanlardan tümüyle çekilmesi ve piyasa işleyişinin tamamen serbestleşmesi gündeme gelmiştir. Sürecin en belirgin özelliklerinin başında insan için yaşamsal önemdeki bütün alanların sermayenin kar alanı olarak tanımlanması gelmektedir[112].

Küreselleşme akımıyla birlikte Dünya ekonomisinde enerji, telekom, madencilik gibi sektörlerin yanı sıra suyun dağıtımı ve pazarlanması da özelleştirme kapsamına alınmaya çalışılmaktadır. Dünya Su Komisyonu; 2000'li yılların başlarında nüfusun artmasına bağlı olarak gereksinimin karşılanabilmesi için, günümüzde kullanılan su miktarından % 17 daha fazla suya ihtiyaç duyulduğunu, bu ihtiyacın karşılanabilmesi için, günümüzde kullanılan su

---

[110] http://baybul.com/dis-politika/684127-sinir-asan-sularimiz-ve-stratejik-degeri.html, Erişim Tarihi: 30/01/2009.
[111] Filiz Kartal, **Suyun Metalaşması , Suya Erişim Hakkı Ve Sosyal Adalet,** http://www.tumbelsen.org.tr/pages/su/supolitikalari.Doc, Erişim Tarihi: 22/05/2009, s.4.
[112] Selim Yılmaz , **Gats : Su Ticareti Yapılabilen Değerli Bir Metadır 2003,** http://www.antimai.org/mkl/sy03ikkolcu.htm, Erişim Tarihi: 01/05/2009.

miktarından % 17 daha fazla suya ihtiyaç duyulduğunu, bu ihtiyacın karşılanabilmesi için de halen yapılmakta olan yıllık 70-80 milyar dolar civarındaki yatırımın da ancak özel sektör tarafından yapılabileceğini, suyun devlet tekelinde ucuz fiyata satılmasının, suyun israfına neden olduğuna vurgu yaparak suyun özelleştirmesinin alt yapısını hazırlamıştır[113].

Bugün dünya nüfusunun yalnızca %5'i suyu ulus ötesi şirketlerden satın aldığı halde, bu şirketlerin yıllık gelirleri dünya petrol ticaretinin yıllık gelirinin yarısına ulaşmış durumdadır. Bu muazzam karlılık potansiyeli ulus ötesi şirketlerin suyu WTO-GATS anlaşması üzerinden ticarileştirme çabalarını daha anlaşılır kılmaktadır. Dünyaca ünlü Fortune dergisinin Mayıs 2000 sayısında su endüstrisinin küresel trendi ile ilgili olarak şu tasvir yapılmıştı: 20. yüzyılda Petrol, devletler ve şirketler için ne ifade ettiyse, 21. yüzyılda da ulusların varlık düzeyini belirleyecek, değerli bir meta olan Su aynı değerde olacaktır.

Aynı tarihte uzmanların su endüstrisi için yaptıkları yıllık gelir tahminleri ise 400 milyar $ ile petrol gelirlerinin %40'ı ya da dünya ilaç sanayinin üçte biri düzeyindeydi. Ancak, dikkat edilmesi gereken ve ayır edici özelliğe sahip olan en önemli husus, suyun satışından elde edilen bu devasa gelirin dünya nüfusunun yalnızca %5'inden sağlandığı gerçeğidir[114].

2.7.2. Dünyadaki Su Özelleştirmeleri, Örgütler ve Tekelleşme

Fransız iki çok uluslu şirket Dünya Su Piyasasının % 70'ini elinde tutmaktadır. Suez ve Vivendi adlı bu iki çok uluslu oluşum Dünya genelinde sahip olukları toplam 225 milyon müşteriyle mutlak hâkimiyetlerini ilan etmektedirler. Daha küçük çaplı bir iki şirket daha bu tekelleşmenin içinde yer almaktadır. Son dönemde bir dizi ABD şirketinin satın alınmasıyla tekelleşme süreci hız kazanmıştır. Suez; Bechtel ve United Utilities'in sahip olduğu US Water şirketini satın alarak Meksika'da bir dizi anlaşmalar yapmıştır. Anglian Water'dan özel su işletmelerini satın alan RWE-Thames bu yarıştan kopmayacağını göstermektedir. Bu tekelleşme sürecinin içinde yer alan şirketler, birbirleriyle rekabet etmek yerine imtiyaz karlarını paylaşabilmek amacıyla birçok şehir ve bölgede ortak yavru şirketler kurma yoluna gitmektedir[115].

---

[113] Kudret Ulusoy, 2007, s.128.
[114] Selim Yılmaz , a.g.e., s.1.
[115] Kudret Ulusoy, a.g.e., s.129.

Tablo 2: Şirketlerin Yıllık Raporları

Ana Şirket	Satışlar (milyon euro)	Su Birimleri	Su Satışları (milyon euro)	Dünyadaki Müşteriler (milyon)
Suez	42359	Ondeo	10088	115
Vivendi Universal	51125	Vivendi Water	13640	110
RWE	52788	Thames	2746	37
Bouygues	20473	Saur	2494	36
AWG	1813	Anglian	936	5
Nuon	4530	Cascal	181	6.7
Bechtel	13400	IWL	100	10

Kaynak: Kudret Ulusoy, **Küresel Ticaretin Son Hedefi: Su Pazarı**, PAL Medya, Ankara, 2007, s.128

1996 yılında hükümetler, sektördeki ulusötesi şirketler ve uluslararası örgütler (Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi) bir araya gelerek, "Dünya Su Konseyi"ni kurmuşlardır. Su Konseyinin toplantıları özel sektör, uluslararası kuruluşlar ve devletler olmak üzere üç taraflı temsilciler grubuyla gerçekleştirilmektedirler ve konseyin kuruluş amacına uygun olarak dünya genelinde devletleri ve suyu yönlendirecek temel politikaları bu yapı içinde belirlemektedirler. Konseyin temel amaçlarından biride su politikası için bir "beyin takımı" oluşturmaktır. Ayrıca bu konsey, "Su Politikası" (Water Policy) adında yayınladığı dergi aracılığı ile sektördeki gelişmeleri 'karar vericilere' aktarmaktadır.

Ulusötesi şirketler ve uluslar arası otoriteler küresel su politika uygulama araçlarını geliştirmeyi amaçlayan başka bir küresel örgüt daha kurmuşlardır: "Küresel Su Ortaklığı" (GWP). Sektördeki sorunları çözecek pratik uygulama araçlarını geliştirecek olan sivil toplum örgütlerinin yanı sıra, çokuluslu bankalar ve sektördeki özel şirketler de bu ortaklığın bir üyesidir.

Ağustos 1996'da aralarında Birleşmiş Milletlerin, hükümetlerin, çok ortaklı bankaların, meslek kuruluşlarının, özel sektörün, STK'ların yer aldığı bir örgüt olarak

kurulmuştur. Küresel Su Ortaklığı'nın amacı, ulusal ve uluslararası düzeyde içme suyu ve arıtma sektörüne ilişkin çalışmaları küresel bir anlayışla yürütmek olarak belirlenmiştir. Küresel Su Ortaklığı, suya ilişkin çeşitli alt sektörlerin ihtiyaçlarını göz önünde tutarak (sağlık, tarım, çevre ve sanayi gibi) bunların arasındaki öncelikleri belirleyen ve onlara ilişkin yaklaşımlar öneren kavramsal bir çerçevenin kurulmasından yola çıkar.

GWP'nin merkezi İsveç'in Stockholm kentindedir. GWP, Dünya Su Konseyi'nin belirlediği politikaları yürütmek ve bunların ülkeler düzeyinde benimsenmesini sağlamak amacıyla çalışmaktadır. Suyun küresel düzeyde kontrol altına alınması için imzalanan en önemli anlaşma ise, 1994 yılında DTÖ'yü oluşturan anlaşmalardan biri olarak imzalanan ilk çok taraflı olma özelliğindeki GATS-Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasıdır. GATS Anlaşmasının 2000 yılı ocak ayından buyana sürdürülen genişletilme ve derinleştirme müzakerelerinin 11 ana gündem maddesinden biri "**su iletim sistemleri, enerji ve atık su işleme**"dir. GATS'a göre, su kamu hizmeti olarak kabul edilmemektedir[116].

2005 yılı başından itibaren yürürlüğe girmesi beklenen yeni GATS anlaşması sonrasında suyun çıkarımı, işlenmesi, iletimi hizmetleri serbest piyasa koşullarında gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır[117].

2.7.3 Uluslararası Su Ticareti

Su ticareti, suyun borular ve tankerler ile yer değiştirip depolanarak ve şişelenerek yer değiştirmesini içerir. Dünya Su Konseyi, su krizine karşı özelleştirmeyi ve uluslar arası su ticaretini çözüm olarak ortaya koyarken, Dünya Bankası ise bu ticaretin uygulayıcısı konumuna gelmiştir. Dünya bankasının son yıllarda su alt yapısı ile ilgili tüm kredilerinde özelleştirmeyi ön şart olarak ortaya koyması sudaki küreselleştirmenin vardığı noktayı göstermektedir[118].

Su pazarı şimdiden Dünya'da petrol ticaretinin bile hacmine geçmeye aday bir hızla gelişmektedir. Yıllık cirosunun 22 milyar dolar düzeyinde olduğu tahmin edilen şişelenmiş su pazarının %70'i yerel markaların kontrolü altındadır. Pazarın %59'unu işlenmiş su, %41'ini ise doğal kaynak suyu oluşturmaktadır. Şişelenmiş su pazarı yıllık % 15'lik büyüme oranıyla

---

[116] Kudret Ulusoy, 2007, s.148.
[117] Yılmaz Selim, a.g.e., s.1.
[118] http://blog.milliyet.com.tr/blog.aspx?BlogNo=99241, Erişim Tarihi: 09/04/2009.

en hızla gelişen pazar olma ünvanını korurken Coca Cola , Pepsi, Danone gibi dev firmalar bu alandaki yatırımlarını hızla arttırmaktadır.

Dünya'nın su zengini ülkelerinden tankerlere yüklenen su ile küresel bir ticaret başlamıştır. Küresel su pazarı ve bu kapsamda su ihracatından elde edilecek kazançlar, yıldan yıla ve güncel olarak büyüyen bir pazar olduğunu göstermektedir. Pazar büyüklüğünün 300 milyar dolar düzeyinde olduğu değerlendirilmektedir. Dünya Bankası bu pazarın gelecek on yılda daha da büyüyeceği öngörüsünde bulunmaktadır. Bir tahmine göre gelecek on yılda su ihracatı için 600 milyar dolarlık bir alt yapı yatırımı söz konusu olacaktır[119].

Ortadoğu'nun büyük kısmı, özellikle zengin körfez ülkeleri tarımsal ihtiyaçları başta olmak üzere ihtiyaçlarının neredeyse tamamını diğer ülkelerden gerçekleştirdiği su ithali ile karşılamktadır. İşte bu noktada su şirketleri, hızlı hareket eden küçük tankerler vasıtası ile tatlı suya ihtiyaç duyan ülkelere su ihracatını gerçekleştirir. Körfez Savaşı sırasında ABD'li askerlerin su ihtiyaçlarının Türkiye'den ihraç edilen damacana sularla giderilmesi bu yönteme güzel örneklerden biridir.

[119] http://blog.milliyet.com.tr/blog.aspx?BlogNo=99241, Erişim Tarihi: 09/04/2009.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE ORTADOĞU, SU VARLIĞI VE BÖLGE EKONOMİLERİ

3.1. Ortadoğu'nun Önemi

Modern ekonomilerin en önemli enerji kaynağı olan petrol ve doğal gaz rezervlerinin çoğunun burada olması bölgenin stratejik önemini artırmıştır. Ortadoğu geleneksel yapılarla modern yapıların, kaos ile düzenin, sosyal ve ekonomik alandaki zıtlıkların, en zenginlerle fakirlerin, geleneksel monarşilerle demokrasi sürecinde belli merhaleler kat eden sistemlerin buluştuğu bir yerdir. Coğrafi ve fiziki çeşitliliği sosyal, ekonomik, kültürel, demografik ve siyasal çeşitlilik ve çoğulculuk izlemektedir. Bölgedeki ülkelerde modern siyasal temsil kurumlarının yerleşmesi yönünde bir gelişme olduğu gözlenmektedir[120]."

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu kavramı resmiyet kazandı. İngiltere hükümetinde Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde "Middle Eastern Department" adıyla bir idari teşkilat oluşturuldu. Osmanlı Devletinden koparıldıktan sonra birer İngiliz mandası olan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak bu teşkilata bağlandı. Ardından İngiltere'deki **Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu** (Permenant Commission on Geographical Names) "Yakındoğu"yu sadece Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken Ortadoğu kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsayan bir bölge olarak belirlendi. Böylece İstanbul Boğazından Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge "Ortadoğu" olarak isimlendirilmiş oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kahire merkezli Middle East Air Command adıyla bir birim oluşturulmuş ve İngiltere'nin bölgedeki mandaları olan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak'ın yanı sıra Aden ve Malta da buranın kontrolüne verilmişti. Daha sonra İran ve Eritre de bu komutanlığın kontrol alanına dahil edilmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra Ortadoğu kavramının kullanımı özellikle Anglo-Sakson etkisindeki yerlerde hem sivil ve akademik çevrelerde hem de resmi alanlarda yaygınlaşırken Yakındoğu'nun kullanımı giderek gerilemiştir.

Bütün bu farklı kullanımlar ve kapsamın değişkenliği dikkate alınmak şartıyla bugün Ortadoğu kavramının dar anlamda Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez Ülkeleri ve Mısır'ı içine alacak şekilde kullanılmakta olduğunu söylemek mümkündür. Bu kavramın kapsamının daha da genişletilerek Libya, Sudan, Eritre, Cibuti ve Afganistan'ı da

---

[120] Davut Dursun, **Ortadoğu'nun Ekonomik , Sosyal Ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler,** http://iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/51.pdf, s. 1232, Erişim Tarihi: 21/02/2009.

içerecek şekilde geniş anlamda kullanıldığı; bazı çalışmalarda ise kapsamın daha da genişletilerek Atlas Okyanusundan Mısır'a kadar tüm Kuzey Afrika'yı içine alacak genişlikte kullanılmakta olduğu da görülmektedir. Hatta bazı çalışmalarda Ortadoğu kavramının kapsamına Kafkasların ve Orta Asya'nın da dahil edilerek kapsamın iyice genişletildiği de dikkat çekmektedir[121].

3.2. Ortadoğu Ülkeleri ve Ekonomik Verileri

3.2.1. İran

İran genel olarak, ekonomide merkezi planlamanın hakim olduğu, petrol ve diğer büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet mülkiyetinin devam ettiği, kırsal bölgelerde tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu, özel ticaret faaliyetlerinin ise sınırlı düzeyde olduğu bir ekonomik yapıya sahiptir.

İran Ortadoğu'nun merkezinde yer almakta ve bir köprü gibi Hazar denizini Fars körfezine bağlamaktadır. Bu ülke, dünyanın kurak iklim kuşağında yer almasına karşın farklı iklim türlerini barındırmaktadır; yılın belirli dönemlerinde çeşitli bölgelerde dört mevsimi birden yaşamak mümkündür. 1.648.195 km^2 yüzölçümüyle Ortadoğu ve Batı Asya'da yer alan İran'ın, komşuları olan (Hazar bölgesinde) Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Kazakistan, (Umman denizi ve Fars körfezi bölgesinde) Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Arabistan, Kuveyt ayrıca Türkiye, Irak, Pakistan ve Afganistan ile 6031 km. kara, 2700 km. deniz olmak üzere toplam 8731 km. sınırı bulunmaktadır[122]. 2008 yılı itibariyle GSYİH'nın % 22,4'ünü petrol, % 12,9'unu tarım, % 17,7'sini madenler ve üretim sanayii ile % 47'sini hizmet sektörü oluşturmuştur. İran dış ticaret fazlası veren bir ülke olmakla birlikte, toplam ihracatının yaklaşık % 80'ini ve devlet bütçesinin % 50-60'ını petrol gelirleri oluşturmaktadır. Bu nedenle, petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık devlet gelirleri üzerinde büyük bir etki yaratmaktadır. Petrol gelirlerine aşırı bağımlı ekonomik yapısı hükümetin ekonomik alandaki en önemli sorununu oluşturmaktadır[123].

İran'ın toplam yüzeyinin üçte biri tarım için uygundur ancak toprak kalitesinin düşüklüğü ve birçok yerde yetersiz sulama yapılamadığı için birçok yerde tarım

[121] Davut Dursun, Erişim Tarihi: 21/02/2009, s.1232.
[122] http://www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm, Erişim Tarihi: 02/02/2009.
[123] http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/C8FF726C-28C5-482A-8491-5E10AEC229B3/477/IRAN.pdf, Erişim Tarihi : 15/05/2009.

yapılamamaktadır[124]. Toplam alanın yalnızca %12'sinde tarım yapılabilmektedir ancak tarım yapılan arazinin üçte birinde sulu tarım yapılırken, geri kalanında susuz tarım yapılabilmektedir. Ülkenin batı ve kuzeybatı bölgeleri en verimli topraklara sahiptir[125].

Toplam alanın %35'i otlak olarak kullanılmaktadır. Meracılığın büyük kısmı yarı-kurak iklimi olan dağlık bölgelerde ve İç İran'daki büyük çöllerin etrafındaki sahalarda yapılmaktadır. Tarım sektöründeki yatırımlarda artış söz konusudur. Tarımsal üretimindeki liberalleşme, paketleme ve pazarlama alanındaki gelişmeler yeni ihraç pazarlarının yaratılmasına olanak tanımaktadır. Geniş ölçekli sulama programlarıyla birlikte çiçek ve fıstık gibi ihracata yönelik tarımsal mal gruplarında artan üretim bu alanda İran'da hiçbir sektörde olmadığı kadar sağlıklı bir ekonomik yapı ortaya çıkarmıştır.

Tarım Bakanlığı, verileri İran'ın gıda ihtiyacının % 80'inin ülke içerisinde üretildiğini göstermektedir. İran'da yılda 62 Milyon ton tarımsal ürün üretilmektedir. "İstatistikler İran'ın yıllık tarımsal üretiminin %30'ları aşan bölümünün ziyan olduğunu göstermektedir. Uygun işleme imkânlarının artırılmasıyla iç talebin sınırlılığı sebebiyle elde kalan ürünlerin ihraç edilmesi mümkün olacaktır[126]." İran'da devlet yatırımlarının büyük bir bölümü petrol sektörüne gitmektedir. Petrol dışındaki sanayi sektörü belirsiz özelleştirme uygulamaları ve 1990'ların ortalarındaki yüksek dış borç giderlerinin ödenmesi sonucu bu sektörlere yeterli düzeyde döviz rezervlerinin yaratılmaması sonucu gelişmemiştir. Hizmet sektörü GSYİH içerisinde en yüksek paya sahiptir ve bu sektörde uzun vadeli bir gelişme söz konusudur[127].

İran'ın en önemli sanayi tesisleri petrol arıtma tesisleridir. Abadan, Isfahan, Şiraz, Lavan, Tahran ve Tebriz'de petrol arıtma tesisleri bulunmaktadır. Ağır sanayi tesislerinin başında Isfahan demir çelik tesisleri gelmektedir. Ayrıca bazı yerlerde petrokimya tesisleri bulunmaktadır. Kurulan bazı sanayi tesislerinde yedek parçası dışarıdan alınmak suretiyle otomobil, traktör ve elektrikli ev aletleri üretilmektedir. Bununla birlikte ülkedeki sanayi kuruluşlarının çoğu hafif sanayi üzerinedir. En yaygın olan sanayi dalları da dokumacılık, örgü, konserve, şişe ve cam, kibrit, kâğıt, konut gereçleri, kereste, seramik, mozaik ve tekel

---

[124] Nesli Öztürk, **İran İslam Cumhuriyeti,** http://www.izto.org.tr/nr/rdonlyres/c8ff726c-28c5-482a-8491-5e10aec229b3/477/iran.pdf, Erişim Tarihi: 09/05/2009, s.3.
[125] http://tr.wikipedia.org/wiki/%c4%b0ran_tar%c4%b1m%c4%b1, " **İran Tarımı**", Erişim Tarihi: 22/02/2009.
[126] İgeme, **Ülke, Pazar Araştırmaları : İran İslam Cumhuriyeti,** http://www.ihracathizmetleri.com/iran.htm, Erişim Tarihi: 15//052009.
[127] Nesli Öztürk , a.g.e., s.5.

ürünleri sanayidir. İmalat sanayisinin gayri safi yurtiçi hâsıladaki payı % 9'dur. Çalışan nüfusun yaklaşık % 12,5'i sanayi sektöründe iş görmektedir[128].

İran'da 168 adet, 50'den fazla kişinin çalıştığı geniş ölçekli gıda işleme tesisi bulunmaktadır. Bugün sektör iç talebi karşılayacak seviyeye ulaşmıştır. Ancak ihracata yönelik üretim sınırlıdır. İhracatın artması için bu sektördeki ürün kalitesinin artırılması ve paketlemeye yönelik yatırımların yapılması önem kazanmaktadır. İran, dünyanın en büyük çinko rezervlerine sahiptir. Dünyanın ikinci büyük bakır rezervleri ve dokuzuncu büyük demir rezervleri İran'da bulunmaktadır. Uranyum, kurşun, kromit, manganez, kömür ve altın rezervleri bakımından da zengin bir ülkedir. Bununla birlikte, İran'da madencilik sektörü yeterince gelişmemiştir.

Yabancı firmalar, İran'da fizibilite çalışmalarından ekipman teminine kadar madencilik sektöründe aktif olarak faaliyet göstermektedir. Bu sektörden Maden ve Metaller Bakanlığı sorumludur ve birçok devlet ulusal şirketleri aracılığıyla faaliyet göstermektedir. Maden yataklarının geliştirilmesi Hükümetin öncelikleri arasında yer almakta ve bu nedenle sektörde yatırımlar Hükümet tarafından teşvik edilmektedir. Ekipman, "know-how" ve yatırım imkânı sağlayan yabancı firmalar için önemli imkânların mevcudiyetinden söz edilebilir[129]. İran, OPEC'in 2. büyük petrol üreticisi ülkedir ve 90 Milyar varil kanıtlanmış petrol rezervlerine sahiptir. Petrol ihracatının yaklaşık yarısını Asya pazarına, geriye kalanını ise Avrupa ve Afrika'ya ihraç etmektedir[130]. Ülke, 230 Milyar m3 kanıtlanmış doğal gaz rezervlerine sahiptir. Artan iç tüketimle birlikte İran önemli bir doğal gaz ihracatçısı olmaya adaydır. İran, iç tüketimdeki hızlı artışa rağmen doğal gaz ihracatını artırmak için girişimlerde bulunmaktadır. Doğal gaz ihracatı yanında İran esas doğal gaz rezervlerinin bulunduğu güney bölgesinden uzakta kalan kuzey bölgelerinde kullanılmak üzere Azerbaycan'dan doğal gaz ithalini düşünmektedir. Halen, Türkmenistan'dan bir miktar doğal gaz ithal edilmekte ve bu bölgede kullanılmaktadır[131]. İran rezervde ikinci olmasına rağmen, üretim ve ihracatta iyi bir pozisyona sahip değildir.

İran'ın günlük doğal gaz üretimi 400 milyon metreküptür ki, bunun büyük çoğunluğu iç tüketimde, bir kısmı da petrol kuyularının basıncını düzenlemek te kullanılmaktadır.

[128] Ekrem Yolcu, **İran**, http://www.enfal.de/iran.htm, Erişim Tarihi: 22/02/2009.
[129] İgeme, **Ülke, Pazar Araştırmaları: İran İslam Cumhuriyeti,** http://www.ihracathizmetleri.com/iran.htm, Erişim Tarihi: 15/05/2009.
[130] Nesli Öztürk, a.g.e., s.3.
[131] Nesli Öztürk, a.g.e., s. 11.

Ülkede özellikle son yıllarda iç tüketim artmaktadır. Yetkililere göre doğal gaz şebekesi İran nüfusunun yüzde 75'ine hizmet verebilmektedir. Doğal gaza yapılan harcama İran halkının masrafları için de önemli bir pay tutmaktadır. İç tüketimi yüksek olan İran'ın, dünya piyasasına arzdaki payı ise oldukça düşüktür. İran'ın doğal gaz ihracatı dünyadaki toplam doğal gaz ihracatının yüzde 1'ini aşmamaktadır[132].

İran'ın, enerji politikalarındaki bu süreci değiştirme iradesi açık şekilde görülmektedir. Nitekim İran doğal gaz ihracatını artırmak amacıyla 15 boru hattı projesi geliştirmiştir. Bu projeler genellikle İran'ın komşularıyla ilgilidir. İran'ın Türkiye, Hindistan, Pakistan, Ermenistan, Umman, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri ile boru hattı inşası girişimleri vardır. Bu projelerden Türkiye ve Ermenistan hayata geçirilebilmiştir. Başka bir ifadeyle İran sadece Türkiye ve Ermenistan'a doğal gaz satabilmektedir. İran ayrıca doğalgazını Avrupa'ya da ulaştırmak niyetindedir. Bunun gerçekleşmesi için, birincisi Türkiye, ikincisi ise Ermenistan, Gürcistan ve Ukrayna üzerinden olmak üzere iki yol düşünülmektedir[133].

İran Ortadoğu'da en hızlı büyüyen telekomünikasyon pazarlarından birisidir ve bu alanda Ortadoğu'nun lideri olmayı amaçlamaktadır. Haberleşmede analog sistemden dijital sisteme geçiş ve uydu ağının daha geniş olarak sunulması ülkenin iletişim planının en önemli amacıdır[134]. İran telekomünikasyon sanayi neredeyse tamamen devlet tarafından İran Telekomünikasyon Şirketi (TCI) tarafından yönetilmektedir[135].

3.2.2. Suriye

Büyük oranda tarıma dayanan ekonomi içinde tarım ürünlerinden elde edilen gelirin gayri safi yurt içi hâsılasındaki payı % 27'dir. Yine toplam iş gücünün % 26'sı tarım alanında çalışmaktadır. Büyük oranda gelişmemiş tarımsal topraklara sahiptir ve bu toprakların % 80'inde tarım yağmur suyu ile yapılabilmektedir. Yağışların normal olduğu zamanlarda yeterli su kaynaklarına sahip olan Suriye'de su kaynakları ile şehir merkezleri arasındaki uzaklık büyük sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

---

[132] Arif Keskin, **İran'ın Doğalgaz Siyaseti Ve Türkiye**, Asam Yayınları, Ankara, 2008, s.15.
[133] Arif Keskin , a.g.e., s.16.
[134] Nesli Öztürk, a.g.e., s.3.
[135] Vikipedi - Özgür Ansiklopedi, **İran'da İletişim**, http://tr.wikipedia.org/wiki/%c4%b0ran'da_ileti%c5%9fim, Erişim Tarihi: 07/05/2009.

Suriye'de su sorunu hızlı nüfus artışı, endüstriyel gelişme ve su kirliliğinin artış göstermesi nedeniyle gittikçe büyümektedir. Özel sektör yatırımları tarımın modernleşmesi, enerji ve ihracat sektörleri için büyük önem taşımaktadır. Ülkenin yetersiz altyapısı, demode olmuş teknolojik yapısı ve zayıf eğitim sistemi ülkeyi gelecekteki muhtemel ekonomik şoklara karşı dayanıksız kılmakta ve komşuları Ürdün ve İsrail'le rekabet etmesini zorlaştırmaktadır[136].

Toplam 18,5 milyon hektarlık arazinin hali hazırda 5,5 milyonunda tarım yapılabilmektedir. Bu alan Suriye'nin toplam yüz ölçümünün yaklaşık % 32'sini teşkil etmektedir. Yağış alan bölgelerde hayvancılık için elverişli otlaklar yetişebilmektedir. Suriye'de yaz ve kış olmak üzere iki ekim dönemi bulunmaktadır. Ülkedeki tarım planlama ve araştırma yetkisi kamu sektöründe bulunmaktadır[137].

Suriye ekonomisine önemli oranda katkısı bulunan petrol daha çok ABD şirketleri tarafından çıkarılmaktadır. Petrol ve doğalgazın GSYH'daki payı % 14 oranındadır. Aynı anda hem petrol ihracatçısı hem de ithalatçısı olan Suriye, kalitesi düşük petrolü, ithal ettiği yüksek kalite petrolle karıştırmak zorundadır. Bu da ister istemez Suriye'yi petrol ithalatına her geçen gün daha bağımlı kılmaktadır.

Hatta Dünya Bankası tarafından yapılan hesaplamalara göre 2020 yılında Suriye petrol ithalatçısı bir ülke konumuna düşecektir. 1980'lerin ortasında yükselişe geçen petrol sanayi GSYİH'nın %20'sini toplam ihracatın %50-60'ını oluşturmaktadır. 1986-1995 yılları arasında ham petrol üretimi sürekli ve haklı bir şekilde artmıştır. 1986 yılında günlük 200.000 varil olan ham petrol üretimi 1995 yılında günlük 610 bin tona yükselmiştir. 1995'ten sonra inişe geçerek 1999 yılında günlük 535.000 varile düşmüştür[138]. 2008 itibariyle düşüş hızı yavaşlasa da üretimde yine de % 20 düzeyinde azalma söz konusudur. Suriye hükümetinin doğal gaz kaynaklarının işletilmesi için yapmakta olduğu harcamalar sürekli olarak artmaktadır. Hükümetin stratejisi, artan yerli enerji talebini doğal gaz ile karşılayıp serbest kalan ham petrolü ihraç etmektir[139]. Ayrıca fosfat, demir, asfaltit gibi madenler de çıkarılmaktadır. Suriye'nin ihracatı içinde en büyük kalemi oluşturan petrol ihracatından elde

[136] **Suriye- Bilad-I Şam'ın Hazin Öyküsü – Suriye'de Ekonominin Dönüşümü,** http://Suriye.ihh.org.tr/esad/ulkedizayn/ekonomik/donusum.html, Erişim Tarihi : 06/01/2009.
[137] İgeme , İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, **"Tarım Ve Gıda Ürünleri Pazarı"**, Ankara, 2004 , s.50.
[138] **Suriye-Bilad-I Şam'ın Hazin Öyküsü – Suriye'de Ekonominin Dönüşümü,** http://suriye.ihh.org.tr/esad/ulkedizayn/ekonomik/donusum.Html.
[139] **Suriye-Temel Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler,** http://www.eximinter.com/e/uploads/f-2002.07.11_10-13-17-suriye%20rapor.doc, 12/02/2009.

ettiği gelir, 1995 yılında 2,5 milyar doları bulmuştur. En yaygın sanayi kolları şunlardır: Tekstil, konfeksiyon, deri işlemeciliği, şeker, gıda, meşrubat ve sigara üretimi, ağaç işleri mobilya, kağıt, kimyasal maddeler, boya, dayanıklı tüketim maddeleri, çimento, büro malzemeleri imalatı. Sanayinin ekonomi içindeki payı % 22'dir. Ayrıca toplam iş gücünün % 20'si de endüstri alanında çalışmaktadır[140].

Dış borcu, yıllık üretiminin 2-3 katı kadar olan Suriye'nin batılı ülkelere borçlu olan diğer Arap ülkelerinin aksine borcunun tamamına yakınını (16,44 milyar dolar) eski Doğu Bloku ülkelerine olan borçları oluşturmaktadır. Bu ülkeler içinde 12,5 milyar dolarla Rusya ilk sırada gelmektedir. Demirperde Ülkelerinin rejimlerinin yıkılması, Eski Sovyetler Birliğinin dağılması ve Avrupa Entegrasyonundaki gelişmeler 1991 yılından bu yana Suriye dış ticaret yapısının önemli şekilde yeniden yön değiştirmesine neden oldu. 1989 yılında Suriye'nin dış ticaretinde %40'dan daha fazla payı olan eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Varşova Paktı ülkelerinin hâlihazırda payı çok azalmıştır. Buna karşılık Avrupa Birliğinin payı 1989 yılında %30'dan, 1998 yılında %55 oranına yükselmiştir[141].

Suriye'nin ulaşım ve iletişim ağı son 10 yıl içinde hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Karayolu ağı, 42.000 km'ye ulaşmış olup, araç sayısında artış devam etmiştir. Suriye'nin demiryolu ağı ise yeteri kadar gelişmemiştir. İnşaat alanındaki projelerin büyük bölümü enerji ve turizm sektörlerini kapsamaktadır. Turizm sektöründe yabancı sermayeyi çekmek amacıyla birtakım teşvikler uygulanmaktadır[142].Suriye ekonomisinin en önemli sorunlarından bir tanesi işsizliktir. İşsizlik oranının 2009 yılı itibariyle % 20'ye ulaşması beklenmektedir[143].

Hükümet, 2000 yılı sonunda 18-24 yaş arasındaki işsizleri hedefleyen ve eğitim programları ile küçük işletmelerin kurulması için kredi teminini kapsayan bir işsizlikle mücadele programı kabul etmiştir. Programla birlikte 2001 yılı sonunda 440.000 kişiye iş imkânı sağlanması amaçlanmaktaydı. Tahminlere göre, işsizlikle mücadele için yıllık nüfus artış oranı % 3 olan ülkede yılda 200.000 kişilik iş yaratılması gerekmektedir. Mevcut ekonomik yapı, bu kitlenin sadece 90.000'ine yani % 40'ına iş imkânı oluşturabilmektedir. Bugün gayri resmi kaynaklara göre % 20 civarında işsizliğin olduğu ülkede, dışa açılım ve

---

[140] **Suriye- Bilad-I Şam'ın Hazin Öyküsü – Suriye'de Ekonominin Dönüşümü,** http://suriye.ihh.org.tr/esad/ulkedizayn/ekonomik/donusum.html, Erişim Tarihi : 06/01/2009.
[141] **Suriye-Temel Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler,** http://www.eximinter.com/e/uploads/f-2002.07.11_10-13-17-suriye%20rapor.doc,Erişim Tarihi: 12/02/2009.
[142] **DEİK**, " Suriye Ekonomisi Ve Türkiye-Suriye Ekonomik Ve Ticari İlişkileri", Ankara, 2003, s.7.
[143] http://bianet.org/bianet/ekonomi/2738-suriyede-issizlik-yuzde-20, Erişim Tarihi 11/05/2009.

yabancı sermayeyi teşvik girişimlerinin yakın ve orta vadede çözüm olması imkânsız görünmektedir[144].

Bunun yanı sıra ülkede kaynakların verimsiz kullanılması sonucu son yıllarda büyük bir enerji sıkıntısı çekilmeye başlanması, Türkiye başta olmak üzere dış ülkelerle ilişkilerini etkileyecek düzeyde sorunlara yol açtı. Önceleri başkent Şam'da her gün 6 saat elektrik kesintisi yaparak sanayi bölgelerinin ihtiyacını gidermeye çalışan Suriye yönetimi, enerji yokluğunun yol açtığı yıllık yaklaşık 1 milyar dolarlık üretim kaybını çözümleyebilmiş değil. Suriye, Arap Ortak Pazarı'nın üyesi olduğundan, Arap ülkeleri ile yoğun bir ticaret yapmaktadır. Özellikle, Lübnan ile önemli boyutlarda ticari ilişki içerisindedir. Ocak 1999'da Lübnan ile karşılıklı olarak gümrükler %25 indirilmiştir[145].

Suriye'nin yüklü dış borcu ve borç geri ödemelerindeki düşük notu nedeniyle finansman almak üzere para piyasalarına erişimi oldukça zordur. Hükümet, büyük borçlarını ödemeye başlayarak bu konudaki imajını düzeltmeye karar verdiyse de, atılım programının devamı için Suriye'nin kreditör ülkelerle iyi ilişkilere ihtiyaç hissetmesi mevcut yönetimi dış politikada ciddi bir ipotekle karşı karşıya bırakmaktadır. 2004 yılı Mayıs ayından itibaren uygulamaya konulan Amerikan ekonomik ambargosunun da geleceği dönük olarak, ciddi siyasal ve ekonomik sonuçları olacağı muhakkaktır. Suriye dış ticaretinin büyük bölümü de (2/3) halen devlet tarafından gerçekleştirildiğinden özel sektör, küçük boyutlarda ve kendi sınırlı imkanları çerçevesinde dış ticaretle iştigal etmektedir. Suriye, 2010 yılına kadar Serbest Ticaret Alanı'nda yer almak için diğer politik ve ekonomik şartları yerine getirmek zorundadır[146]. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen Suriye'de özel sektör aktif olarak faaliyet göstermekte olup, bölge ülkeleriyle yakın ve sıkı işbirliği içersindedir. Özellikle iç pazara yönelik gıda, tekstil, kimya gibi sektörlerde, genellikle ham madde veya yarı mamul maddeler ithal etmektedir[147].

Bugün Suriye'nin ihracatında, İtalya, Fransa, Türkiye, Lübnan, Suudi Arabistan ve diğer AB ülkeleri ilk sıraları almıştır. İhracatında en önemli ürünleri, ham petrol ve petrol ürünleri, gıda ve canlı hayvan, tekstil ve tekstil lifleri, ham pamuk ve fosfat oluşturmaktadır.

---

[144] **Suriye-Temel Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler,** http://www.eximinter.com/e/uploads/f-2002.07.11_10-13-17-suriye%20rapor.doc, Erişim Tarihi: 12/02/2009.

[145] http://suriye.ihh.org.tr/esad/ulkedizayn/ekonomik/donusum.html, Erişim Tarihi: 03/03/2009.

[146] **Suriye- Bilad-I Şam'ın Hazin Öyküsü – Suriye'de Ekonominin Dönüşümü,** http://suriye.ihh.org.tr/esad/ulkedizayn/ekonomik/donusum.html, Erişim Tarihi : 06/01/2009.

[147] **Suriye-Temel Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler,** http://www.eximinter.com/e/uploads/F-2002.07.11_10-13-17-suriye%20rapor.doc, Erişim Tarihi:12/02/2009.

İthalatta ise, Almanya, İtalya, Ukrayna, Fransa, Türkiye ve diğer AB ülkeleri ilk sıraları almaktadır. İthalatında en önemli ürünleri, makine ve ulaşım ekipmanları, gıda, canlı hayvan, metal ve metal ürünleri, kimyasallar ve fosfat oluşturmaktadır[148].

3.2.3. Irak

Irak, % 40'ı 0–14 yaşındaki çocuk ve gençlerden oluşan 25 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Etnik dağılımına bakıldığında nüfusun; %80'i Arap, %15'i Kürt ve %5'i Türkmen'lerden oluştuğu görülmektedir. Irak, Osmanlı yönetimi sonrasında İngiliz manda yönetimi altına girmiş, 1932 yılında bağımsızlığına kavuşmuş ve 1958 yılında da cumhuriyet ilan edilmiştir. Ülke, 1979 yılından ABD işgaline kadar geçen sürede Saddam Hüseyin'in önderliğini yaptığı Baas Partisi tarafından yönetilmiştir. Saddam Hüseyin'in iktidarı ele geçirmesinden sonra Irak, 1980–88 yılları arasında İran'la savaşmış, 1990 yılının Ağustos ayında ise Kuveyt'i işgal etmiştir.

Bu işgal Birleşmiş Milletler tarafından çok sert bir şekilde karşılanmış ve ABD önderliğinde Ocak-Şubat 1991 tarihinde gerçekleştirilen müdahale ile Irak Kuveyt'ten çekilmek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca, bu dönemde 661 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla ambargo uygulanmaya başlanmıştır. 1997 yılında yürürlüğe giren bu ambargo "BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı (MOU)" kapsamında uygulanmıştır (The World Factbook 2003, Central Information Agency-CIA-). ABD'nin Irak'a saldırısından sonra, Saddam Hüseyin dönemi sona ermiş ve ekonomik durum savaş ortamının getirdiği koşullara göre şekillenmiştir. Koalisyon güçlerinin hala varlıklarını devam ettirdiği ve yeni bir rejim yerleştirilmeye çalışılan mevcut ortamda henüz işleyen bir ekonomiden söz etmek olanaklı değildir[149].

Irak ekonomisi büyük ölçüde kayıt dışı olmakla birlikte ulaşabilen petrol ihracatı rakamlarından ekonomik analizler üretmek ancak mümkün olabilmektedir. Petrol dışında kalan Gayri Safi Hasılanın 10 milyar dolar düzeyinde olduğu, petrol gelirlerinin ise bu rakamın iki katı büyüklüğünde olduğu tahmin edilmektedir. [150] İşgalden hemen sonra yapılan tahminlerde Irak'taki işsizlik oranının % 60 olduğu öngörülmekle birlikte toparlanma süreciyle bu rakamda nisbi bir iyileşmenin gerçekleştiğidüşünülebilir. İdeale yakın bir işsizlik

---

[148] **Suriye- Bilad-I Şam'ın Hazin Öyküsü – Suriye'de Ekonominin Dönüşümü,** http://suriye.ihh.org.tr/esad/ulkedizayn/ekonomik/donusum.html, Erişim Tarihi: 06/01/2009.
[149] Gamze Güngörmüş Kona, **İkinci Abd Operasyonu Sonrası Irak'ın Ekonomik Görünümü Ve Abd'nin Irak'a İlişkin Ekonomik Planları,** www.akademikbakis.org/pdfs/10/GKona.doc, Erişim Tarihi:03/03/2009,s.2.
[150] Taha Özhan, "Irak Ekonomi – Politiği Dosyası", **Seta,** 2006, Ankara, s.1.

tarifi ele alındığında karın tokluğuna çalışanlar hariç Irak'ta % 50 oranında bir işsizliğin söz konusu olduğu söylenebilir[151]. Irak'ta savaş öncesinde gelişmiş sektörler olarak; petrol, kimya, tekstil, inşaat malzemeleri ve işlenmiş gıda sanayii varlık göstermektedir. Irak'ta sanayi tesislerinin büyük bir kısmı kamuya ait olmakla birlikte, savaş öncesinde özel kesim yatırım için teşvik edilmiştir. Körfez krizi sonrası zarar gören sanayi tesisleri, petro-kimya, rafineri, tarım makineleri, kimya, demir-çelik, gıda, ilaç, elektrikli, makine, inşaat malzemeleri ve tekstil başta olmak üzere, yedek parça, yarı mamul ve hammadde sağlanamaması nedeniyle çok düşük kapasitelerle çalıştırılabilmiş ve tesislerin bir kısmı da hammadde sıkıntısı nedeniyle kapatılmıştır. Savaş öncesinde kapatılan tesislerin açılması ve işletilmesi konusunda BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı (MOU) sonrası, daha çok kaynak ayrılmıştır.

Irak savaşı sonrasında ise sanayi tesislerinde körfez krizinden çok daha fazla bir tahribatın olduğu tahmin edilmektedir. Şu anda tahrip edilen bu tesislerin yeniden yapılandırılması ve işler duruma getirilmesi hem çok ciddi bir maliyet, hem de oldukça uzun bir zaman gerektirmektedir[152]. Körfez Savaşı sırasında Irak'ın elektrik şebekesinin yüzde 90'ı yok edilmiştir. 20 adet olan güç istasyonlarının yaklaşık yüzde 85'i ya yok edilmiş ya da ağır hasara uğratılmıştır. 1992 yılı başlarında şebekenin yüzde 75'i tekrar işler hale getirilmiştir. Irak Elektrik İdaresi Çinli, İsviçreli, Fransız ve Rus şirketlerle 3.000 Mega Watt (MW) kapasiteye sahip elektrik üretim istasyonları inşa etmek üzere sözleşmeler yapmıştır[153]. Orta Doğu Ülkelerine göre önemli bir tarımsal potansiyeli olan Irak'ın topraklarının yüzde 12'si ekilebilir arazi durumundadır. Bu topraklarda buğday, arpa, pirinç, pamuk, hurma ve çeşitli sebze üretimi yapılmaktadır.

Ülke topraklarının yüzde 9'u mera konumundadır. Meralarda sığır ve koyun besiciliği de yapılmaktadır[154]. Irak oldukça gelişmiş ulaşım ağına sahiptir. Karayolu uzunluğu yaklaşık 45.550 km civarındadır. Otoyol ve çift yol olmak üzere çok iyi bir karayolu altyapısına sahiptir. Ülkenin 2.032 km demiryolu ağı vardır. Demiryollarının gerekli bakım ve onarımı yapılamadığı için verimli olarak kullanılamamaktadır. Ülkeye denizyolu ile ulaşım için üç liman bulunmaktadır. Havaalanı sayısının ise yaklaşık 113 tane olduğu tahmin

[151] Taha Özhan, 2006, s.1.
[152] Gamze Güngörmüş Kona, a.g.e., s.3
[153] **İgeme**, "Ülke, Pazar Araştırmaları : Irak ", http://www.ihracathizmetleri.com/irak.htm, 05/15/2009.
[154] İgeme, a.g.e., s.1.

edilmektedir. Ham petrol için 4.350 km, petrol ürünleri için 725 km ve doğal gaz için de 1.360 km boru hattı bulunmaktadır[155].

3.2.4. İsrail

Ülkenin ilk kurulduğu yıllarda İsrail ekonomisi tarım ve hafif sanayi ve emek-yoğun endüstrilere dayalı geleneksel bir ekonomiyken, bu yapı günümüzde tamamen değişmiştir. "Bilgi tabanlı" bir ekonomi ve üretim yapısını tercih eden İsrail, telekomünikasyon, elektronik ve tabii bilimler alanında dünyanın önde gelen ülkelerinden biri haline gelmiştir. Doğu Bloğunun dağılmasının ardından İsrail'e yaşanan beyin göçü ve askeri alanda yapılan bilimsel çalışmaların sonuçlarından sivil alanda da yararlanılması bu sürece önemli destek sağlamıştır. Eğitimli ve nitelikli işgücü ile ABD, AB, EFTA ve diğer önde gelen birlik ve ülkelerle imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları İsrail'in dünya piyasasındaki yerini sağlamlaştıran unsurlar olarak görülmektedir[156].

Ülke ekonomisi, sanayi, tarım ve turizme dayanır. Doğal su kaynakları çok kısıtlı olmasına rağmen son 20 yıldır tarım sektörü oldukça gelişmiştir. Birçok ülkeye tarım ürünleri ihracatı gerçekleştirmektedir. Tarım ürünlerinde kendi kendine yetecek kapasitededir. Dışarıdan hububat ithalatı yapmaktadır[157]. İsrail tarımının temel birimin kibutzlar teşkil eder. Kibutz bir kolektif üretim şeklidir. Necef çölü uzun yıllar süren çalışmalar sonucu ıslah edilmiş ve ekilebilir duruma getirilmiştir. İsrail toplam işgücünün % 6,5'i tarım sektöründe faaliyet göstermektedir. Sulama şebekesi çok gelişmiş bir sisteme sahiptir. 400.000 hektardan daha büyük bir alan sulanabilmektedir. Ana tarım bölgesi Eşdraelon'dur. Sahil ovaları da vadileri kadar verimlidir. Yetiştirilen başlıca tarım ürünleri; tahıllar, turunçgiller, şeker pancarı, üzüm ve vişnedir[158]. Otlakların az olması sebebiyle hayvancılık gelişmemiştir. İsrail'de sığır ve koyun yetiştirilir. Son yıllara kadar yasak olan domuz besiciliği önemli boyutta değildir zira Yahudiler domuz yemezler. Bunun yanında kümes hayvanları çoktur. Hayvanlardan elde ettiği ürünler kendi ihtiyacını karşılar. Balıkçılık çok gelişmiş olup, Hint ve Atlas Okyanusu'na çıkardığı gemilerle yapılan avcılık ile yılda 25.000 tondan fazla balık avlanır. İsrail'de sanayi giderek gelişmektedir. Sanayi devrimi 1958–1965 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde ülke sanayisi % 142 oranında artış göstermiştir. Potasyum ve

---

[155] İgeme, a.g.e., s.1.
[156] **Tel-Aviv Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği** , " İsrail'in Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri", Ankara, 2007, s. 19.
[157] Safiye Tıngır, **İsrail**, http://www.onlinetercumanlik.com/israil.asp, 12/02/2009.
[158] **Baybul Forum,** "İsrail Tarım", http://baybul.com/ulkeler/171509-israil-tarim.html, Erişim Tarihi: 13/03/2009.

bakır sanayii bunların başlıcalarıdır. Toplam işgücünün % 33,4'ü sanayii alanında çalışmaktadır.

Sanayi bölgeleri Tel Aviv ve Hayfa'da toplanmıştır. Gelişen sanayi sektörlerinin başlıcaları; ilaç, optik, elektrik malzemesi, elmas işletmeciliği, silah sanayisidir. Yüksek teknoloji alanında özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kaydedilen gelişmeler sayesinde İsrail bir "High-Tech" (yüksek teknoloji) ülkesi haline gelmiştir. Ar-Ge harcamalarının GSYIH'e oranı %4,5 seviyesinde olup, bu oran dünyadaki en yüksek oranlar arasında yer almaktadır. Yazılım, kontrol ve gözetim ekipmanları, elektronik haberleşme ekipmanları, uçak sanayi, büro ve bilgisayar gereçleri, farmasötikler, elektronik bileşenler İsrail'in yüksek teknoloji ürünleri olarak göze çarpmaktadır[159].

Ayrıca savunma sanayi, kimya sanayi, tıp tekniği ürünleri de İsrail'in önemli sanayi ürünleri arasında yer almaktadır. İsrail'in askeri malzeme satışı dünya silah ticaretinin %10'unu oluşturmakta ve İsrail dünya silah ihracatında ilk 5 ülke arasında yer almaktadır. İşgücünün çok pahalı olması, tekstil sanayinin İsrail'i terk etmesine ve cazip olanaklar sunan Mısır ve Ürdün'deki Nitelikli Sanayi Bölgelerine (QIZ) kaymasına neden olmaktadır[160].

Dış satımının üçte birinden fazlasını elmas sanayii sağlamaktadır. İhraç ettiği malların başında turunçgiller gelmektedir. Bunlar, portakal, muz, narenciye ve üzümdür. Bugün dışarıya uçak ve silah satmakta, fakat ticaret dengesi devamlı açık vermektedir. İthalat özellikle mamül eşya ve sanayide kullanılan hammaddeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ticaretinin büyük bir kısmını ABD, İngiltere ve Almanya ile yapar[161].

İsrail küçük bir ülke olmasına rağmen, dış ticaret performansı çok yüksektir. Gelişmekte olan bir ülke olarak ihracatı yıllar boyu hızlı artış göstermektedir. İsrail'in ihracatı, tarımsal ve sınai ürünler ile yüksek teknoloji ürünlerinden oluşmaktadır. Dış ticaret hacmi AB ülkeleri ile yoğunlaşmış olmasına rağmen, en büyük ticari partneri Amerika'dır[162].

---

159 **Tel-Aviv Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği** , " İsrail'in Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri", Ankara, 2007, s.23.

160 Tel-Aviv Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, a.g.e., s.23.s.

161 **Vikipedi - Özgür Ansiklopedi** , "İsrail" , http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0srail, Erişim Tarihi: 15/03/2009.

162 Selahattin Tuncer , "Türkiye-İsrail Ticari İlişkileri", **Dünya Gazetesi**, 19.06.2000.

Tablo 3: İsrail'in Ülkeler Bazında Dış Ticareti

Ülke Gruplarına Göre İhracat			
Ülke	**2006**	**2005**	**2004**
Avrupa	15.484,5	14.996,3	13.047,1
Avrupa Birliği	12.960,1	12.261,1	10.720,9
E.F.T.A.	859,9	970,3	839,6
Diğer Avrupa Ülkeleri	1.664,5	1.764,9	1.486,6
Asya	8.526,1	7.684,1	7.120,5
Afrika	1.009,0	769,0	533,8
Amerika	19.811,6	17.312,7	15.936,1
Kuzey Amerika	18.714,8	16.196,9	14.912,7
Orta Amerika	215,1	298,2	246,6
Güney Amerika	881,7	817,6	776,8
Okyanusya	484,4	455,3	449,4
Sınıflandırılmamış Ülkeler	1.132,9	1.553,0	1.531,5
Ülke Gruplarına Göre İthalat			
Ülke	**2006**	**2005**	**2004**
Avrupa	23.505,7	22.501,9	21.788,4
Avrupa Birliği	18.010,8	17.348,7	16.813,1
E.F.T.A.	2.889,1	2.545,5	2.775,6
Diğer Avrupa Ülkeleri	2.605,1	2.607,7	2.199,7
Asya	9.348,0	8.214,2	7.132,2
Afrika	270,3	303,0	380,9
Amerika	7.293,1	7.377,3	6.949,2
Kuzey Amerika	6.318,8	6.384,0	6.367,4
Orta Amerika	34,6	52,1	42,1
Güney Amerika	939,7	941,2	539,7
Okyanusya	118,6	125,7	81,5
Sınıflandırılmamış Ülkeler	7.215,3	6.421,4	4.636,5

Kaynak: http://www.madenim.com/%C4%B0sra%C4%B0l.htm, **İsrail İstatistik Bürosu İnternet Sitesi**, 2007, Erişim Tarihi: 07/03/2009.

Turizm Bakanlığı 2004 yılı kayıtlarına göre ülkede 336 turistik otel ve 46 bin oda bulunmaktadır. Oteller Kudüs, Tel-Aviv ve Eilat'da yoğunlaşmıştır. Ayrıca Kuzey'deki Galile bölgesinde yeni turistik yatırımlar planlanmaktadır. Kudüs, turistlerin en çok ziyaret ettikleri şehir olmaya devam etmektedir. 2006 yılında turist konaklamalarının yaklaşık üçte biri Kudüs'te olmuştur. Öte yandan 2006 yazında 2. Lübnan Savaşı nedeniyle ülkenin kuzeyinde

yaşayanların orta ve güney kesimlere gitmeleri otellerde konaklayan yerli turist sayısını arttırmıştır[163].

Bütün ilahi dinler için kutsal mekânları barındırması sayesinde çok büyük bir turizm potansiyeli bulunan İsrail, güvenlik kaygıları ve sıkı vize rejimi nedeniyle bu potansiyeli tam olarak değerlendirememektedir. 2000 yılında Milenyum ve Papa ziyaretiyle 2,4 Milyon turist sayısına ulaşılarak rekor kırılmış, ancak II. İntifada'nın başlamasıyla turist sayısı ve turizm gelirlerinde büyük düşüş yaşanmaya başlamıştır. Son yıllarda ülkede güvenlik seviyesinin yükselmesi turist sayısını arttırmış ve turist sayısı 2005 yılında 1 Milyon 900 bine, oteller de 2000 yılından beri en yüksek doluluk oranına ulaşmıştır. 2006 yılında ise, Lübnan Savaşı nedeniyle İsrail'i ziyaret eden turist sayısı 2005 yılına oranla %4.5 düşerek 1.830.600 kişi olmuştur[164].

3.2.5. Birleşik Arap Emirlikleri

1958 yılında petrolün bulunmasından sonra, BAE ekonomik performansı petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara göre değişiklik göstermiştir. İhracat gelirlerinin petrol fiyatlarının yüksek seyrine paralel olarak artması, ülkede yatırımların hızlanmasına ve özel tüketimin yükselmesine neden olmaktadır. Bu gelir artışı BAE'de ikamet edenlerin refah seviyelerinin yükselmesini sağlamaktadır. Buna bağlı olarak emlak fiyatları, ev ve ofis kiralarında da ABD Dolarının zayıf tutulmasından dolayı bir artış yaşanmaktadır. BAE içinde de petrol dağılımının dengeli olmaması dolayısı ile refah seviyelerinde de büyük ayrılıklar yaşanmaktadır. Abu Dhabi, Emirlikler içerisinde refah seviyesinin en yüksek olduğu Emirliktir. Ayrıca Kişi Başına Düşen Gelir de diğer tüm Emirliklerdeki ortalamanın % 50 üzerindedir. Dubai düşük petrol rezervlerine sahip olmasına rağmen, finans, ticaret, imalat merkezi ve turistik bölgesi olması dolayısı ile hızlı bir gelişme göstermektedir. Toplam GSYİH'nın % 25'ini sağlamaktadır[165].

En zengin Emirlik olan Abu Dabi Emirliği, Federasyonun kamu maliyesi görevini yürütmektedir. Emirliklerin yatırım ve harcama kararlarında etkin olma durumunu korumaktadır. Petrol fiyatlarındaki artma eğilimlerinin devam etmesi, bu harcamaların da

[163] Tel-Aviv Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2007, s.31.
[164] Tel-Aviv Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, a.g.e. s.31.
[165] **Birleşik Arap Emirlikleri Tarihi**, http://www.msxlabs.org/forum/ulkeler-ve-tarihleri/12290-birlesik-arap-emirlikleri-bae-ve-birlesik-arap-emirlikleri-tarihi.html, Erişim Tarihi: 08/02/2009.

miktarını belirleyecektir.166Petrolün GSYİH içerisindeki payı, dünya petrol fiyatlarına ve üretim seviyesine bağlı olarak, % 20-30 arasında değişmektedir. Yine de kamu harcamaları doğrudan petrol gelirine bağlı olmaktadır. Hükümet, petrol dışı ekonomiyi geliştirmek için ekonomi içerisinde artan özelleştirme girişimlerini büyük ölçüde desteklemektedir. Petrolün yanı sıra ticaret, inşaat, finans, ve hizmetler sektörü ülke ekonomisi için büyük öneme sahiptir.

BAE'nin 2008 yılındaki GSYİH'sı 103 milyar $ civarında olup, bu miktarın üçte biri petrol ve doğal gaza (% 29) ait bulunmaktadır. Diğer sektörler imalat sanayi (% 14), İnşaat (% 8), Ticaret (%10), gibi sıralanmaktadır. Petrolün dışındaki sanayide gerçekleştirilecek olan atılımlar ise ekonominin geleceğinde önemli katkılarda bulunacaktır. Kişi başına düşen milli gelirde de üretimin en fazla gerçekleştiği Abu Dabi ilk sırada yer almaktadır. Abu Dabi'de kişi başına düşen milli gelir 35.000 $ civarındadır. İkinci sırada yer alan Dubai'de ise 24.000 $ civarındadır. En düşük milli gelire sahip olan Ajman'da ise 5 400 $ olarak gerçekleşmiştir. Emirliklerin ortalaması ise 24.000 $ seviyelerindedir[167].

Bir petrol ihracatçısı olan BAE ekonomisi içerisinde dış ticaret çok önemli bir yer tutmaktadır. Bunda en büyük etken ise, toplam ihracatının yaklaşık 2/5'ini oluşturan petrol ihracatıdır. Bunlara ilave olarak dış ticaret, özellikle reeksport, BAE ekonomisinde son yıllarda önemli bir gelir kaynağı olmaktadır. 2001 yılında 36 milyar dolar ithalat yapılırken, gerçekleşen reeksport tutarı 14 milyar dolardır. Aradaki 22 milyar dolar tutarındaki fark ise iç piyasada tüketiliyor gibi görünmektedir. Fakat bu değer 2,5 milyon kişi için çok yüksek görünmektedir. Bu durum, ülkeden bavul ticareti yoluyla önemli tutarlarda ihracat yapıldığını göstermektedir.[168] Körfez İşbirliği Teşkilatı (Gulf Cooperation Council; GCC) içerisindeki ikinci en büyük ekonomiye sahip ülke olan BAE mali koşullar açısından komşularına göre daha iyi bir konumdadır. Yeterince mali kaynağa sahip olan federal hükümet harcamaların finansmanı için dış kredi kaynaklarına pek başvurmamaktadır.

Bölgenin en büyük serbest bölgesi Dubai'deki Jebel Ali Serbest Bölgesi'dir. 1985 yılında faaliyete geçen Jebel Ali Serbest Bölgesi dünyada ISO 9002 belgesini alan ilk serbest bölgedir. En modern ve gelişmiş haberleşme ve ulaşım ağlarının bulunduğu bölgede kişisel

---

[166] Birleşik Arap Emirlikleri Tarihi, Erişim Tarihi: 08/02/2009.
[167] Efe Özcan , **Birleşik Arap Emirlikleri – Ekonomi – Ticaret – İhracat,** http://www.nuveforum.net/1037-asya/70831-birlesik-arap-emirlikleri-ekonomi-ticaret-ihracat, Erişim Tarihi: 08/02/2009.
[168] Efe Özcan , a.g.e., s.1.

gelir ve servet vergisi alınmamakta ve ayrıca 50 yıl süreyle kurumlar vergisi muafiyeti de uygulanmaktadır.

Birleşik Arap Emirlikleri, Körfez'in en dinamik, tüm Ortadoğu ve K. Afrika Bölgesi'nin, hem politik hem de ekonomik olarak en istikrarlı ülkesidir. Yine Körfez İşbirliği Ülkeleri içerisinde de en liberal dış ticaret rejimine sahip olan ülkedir. Bölgenin en önemli "re-export" merkezidir. BAE'nde, re-export nedeniyle, birçok tüketim sınıfına hitap eden mallara karşı talep vardır. Zira, ülkenin en önemli re-export pazarları, İran, Hindistan, son zamanda BDT ülkeleri gibi lüx olmayan mallara yönelik talebin yoğun olduğu ülkelerden oluşmaktadır. Genelde orta gelir grubunda bulunan insanlara yönelik mal üreten ülkemiz açısından bu durum iyi bir fırsat olarak düşünülmelidir[169].

Birleşik Arap Emirlikleri, tarım sektöründe genellikle ithal mallarına bağımlı durumdadır. Bitkisel yağlar, dondurulmuş tavuk eti ve parçaları, dondurulmuş dana eti, meyveler gibi ürünlerde ihracatçılara potansiyel pazar konumundadır. İnşaat sektörü, Birleşik Arap Emirliklerindeki en canlı sektörlerden biri durumundadır. Ülkede gelecek 5 yıl içersinde alt yapı projelerine 10 milyar dolar harcanması planlanmaktadır. Bu projeler, iş merkezleri, oteller, hastaneler, okullar, karayolları, alışveriş merkezlerinin inşası ve 2 büyük havaalanının büyütülmesi işlerini kapsamaktadır. İnşaat malzemeleri piyasa talebinin kamu ve özel sektör tarafından gerçekleştirilecek olan ihaleler neticesinde büyümesi beklenmektedir[170].

3.2.6. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan ekonomisi birinci derecede petrole dayanır. OPEC ülkeleri arasında 1993'te gerçekleştirilen anlaşmadan sonraki günlük petrol üretiminin 8 milyon varil olması kararlaştırılmıştır. Bu miktarla OPEC ülkeleri arasında birinci sırayı almıştır. Bu miktar OPEC ülkelerinin 24 milyon 520 bin varil olan günlük toplam petrol üretiminin üçte birine yakindir. Yılda ortalama 33 milyar m3 miktarında da doğal gaz üretmektedir. Petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirin gayri safi yurtiçi hâsıladaki payı % 35'tir. Suudi Arabistan hacdan da önemli miktarda gelir sağlamaktadır. Suudi yönetimi hacılardan ayakbastı parası, özel hizmet parası gibi çeşitli vergiler almaktadır. Tarım son yıllarda petrolden elde edilen gelirlerle nispeten geliştirilmiştir. En çok üretilen tarım ürünlerinin başında tahıl ve çeşitli sebzeler gelir. Son yıllarda seracılığın yaygınlaştırılmasına çalışılmaktadır. Basta hurma ve

---

[169] **Tursab, Ar-Ge Departmanı**, " Birleşik Arap Emirlikleri", İstanbul, 2007, s.4.
[170] Birleşik Arap Emirlikleri Tarihi, Erişim Tarihi: 08/02/2009.

üzüm olmak üzere bazı meyveler de yetiştirilmektedir. Tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirin milli gelir içindeki payı % 6'dir[171].

En önemli ithal kalemleri arasında taşıt araçları ve yan sanayii, elektrikli güç sistemleri, su arıtma ekipmanları, tedavide kullanılan ilaçlar, kağıt, karton yer alan Suudi Arabistan'a bu ürünlerin ihracatının artırılması, ürünlerimizin bu pazarda tanıtımının doğru bir şekilde ve yoğun olarak yapılmasıyla mümkündür. Bu ülkeye ayrıca kumaş ihracatımızı artırmak mümkündür.

İnşaat sektöründeki kamu yatırımları, Suudi Arabistan hükümetinin harcama seviyesinin iyi bir göstergesidir. Suudi Arabistan, inşaat işleri için Ortadoğu'daki en büyük Pazar konumundadır. Enerji, su, telekomünikasyon, ve petro-kimyasallar alanlarındaki yatırımlar nedeniyle bu sektörün büyümeye devam etmesi beklenmektedir. Suudi Arabistan'ın söz konusu sektörlerdeki kapasitesini yükseltebilmek için, yıllık ortalama 14,7 milyar dolar tutarında yatırım harcaması yapması planlanmaktadır[172]. Basra Körfezi kıyısındaki Cuhail ve Kızıldeniz kıyısındaki Yanbu'da kurulan yeni ve büyük sanayi merkezlerinde, enerji kaynağı olarak petrol yataklarından boruyla getirilen doğalgaz kullanılmaktadır. Petrol yatakları, petro-kimya sanayisi ve yapay gübre üretimi gibi sanayi kollarının yanı sıra demir-çelik sanayisi, çimento sanayisi, besin sanayisi, vb. dallar hızla gelişmektedir. Tarım alanında, hükümet, besin ürünleri alanında dışsatıma bağımlılığı azaltmak için, tarım üretimini desteklemektedir. Yakın dönemde balıkçılık da gelişmeye başlamıştır.[173]

3.2.7. Kuveyt

Kuveyt ekonomisi tamamen petrole ve ithalata dayalıdır ve kamu sektörü tarafından yönlendirilmektedir. Dış ticaretten elde edilen gelirler yurt dışında değişik sektörlerde yatırımları finanse edebilmektedir. Otomobil ve türevleri ilk sırada gelmek üzere hemen hemen tüm ürünler ithal edilmektedir. Irak'ın yeniden imar süreci Kuveyt ekonomisi diri tutmaktadır. Kuveyt dış siyasetinin odağında ülkeyi işlek bir liman ülkesi haline getirmek bulunmaktadır. Sayısında sürekli artış sağlanan yabancı yatırımların çoğu yap-işlet-devret sistemiyle işlemektedir. İhracat gelirlerinin % 90'ı, bütçe kaynaklarının % 75'i ve GSYİH'nın % 57'si petrolden sağlanmaktadır. İmalat sanayinin GSYİH'ya katkısı % 3 dolayındadır.

---

[171] Ekrem Yolcu, **"Suudi Arabistan"** , http://www.enfal.De/Sarab.Htm, Erişim Tarihi: 08/02/2009.
[172] Mustafa Güleç – Gencay Oğuz , **"Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri",** T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı , Ankara, 2003, s.25.
[173] Vikipedi , Özgür Ansiklopedi, **"Suudi Arabistan"**, http://tr.wikipedia.org/Wiki/Suudi_Arabistan, Erişim Tarihi: 03/03/2009.

Hizmetlerin % 22'si kamuya ait olmak üzere katkısı % 50'dir. En önemli gider kalemi ücret ve maaşlara yapılan ödemelerdir. Bütçe tahminleri korumacı, açık veren esasa dayandırılmaktadır[174].

Son yıllarda tarım alanında önemli gelişmeler kaydedilmiş, modern usullerle ziraat yapılmaya başlanmıştır. Sebze üretimi için, hükümet destekleriyle seralar kurulmuştur. Aynı şekilde hayvan yetiştirilmesi için de çiftlikler kurulmuştur. Son yıllarda yılda ortalama 2 bin ton tahıl, bin ton meyve ve 40 bin ton sebze üretilmektedir. Tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirin milli gelir içindeki payı % 1'dir. Çok yaygın olmamakla birlikte balıkçılık da yapılmaktadır. Tarım, hayvancılık ve balıkçılık sektöründe çalışanlar tüm çalışan nüfusun % 1.5'ini oluşturmaktadır. Halkın içme ve kullanma suyu ihtiyacı büyük ölçüde denizden arıtılan sularla karşılanmaktadır. Bunun yanı sıra bazı yerlerde yer altı suları çıkarılarak şişelenip içme suyu olarak kullanılmaktadır.

İhraç ettiği ürünlerin başta gelenleri petrol, doğal gaz (bu ikisinin ihracattaki payı: % 91) ve çeşitli mamul mallardır. İthal ettiği malların başında savunma araçları, elektrikli ve elektronik aletler, ulaşım araçları ve yedek parçaları, makineler, gıda maddeleri, canlı hayvan, kimyasal maddeler, tekstil ürünleri ve çeşitli sanayi hammaddeleri gelir. Dış ticaretinde birinci sırayı Japonya alır. İkinci sırada Tayvan, ABD ve çeşitli Avrupa ülkeleri gelir. Dış ticaretinde açık olmamaktadır[175].

Kuveyt sanayisinde birinci sırayı petrol arıtma tesisleri ve petrolden elde edilen ürünlerle ilgili sanayi kuruluşları alır. Kuveyt'in üç yerde petrol arıtma tesisleri vardır. Bunların en büyüğü en önemli ihracat ithalat limanının bulunduğu el-Ahmedi'dedir. Petrolden elde edilen yan ürünler üzerine de çok sayıda sanayi kuruluşu kurmuştur. Bu tesislerde sıvı amonyak, amonyum sülfat, kükürt asit, klorin, üre vs. üretilmektedir. Petrole dayalı tesislerin dışında da çok sayıda sanayi kuruluşu kurulmuştur[176]. Demir çelik ürünleri, metal tel, yağ, paketleme malzemeleri, gaz, plastik malzemeler, çimento, oksijen, kükürt, kâğıt, naylon, gıda maddesi, meşrubat, giyim eşyası, mobilya, kırtasiye malzemeleri, büro malzemeleri, inşaat malzemeleri, madeni eşya, elektrikli araçlar ve elektrik donanım eşyası vs. üreten fabrikalar ve sanayi tesisleri kurulmuştur.

---

[174] **Kuveyt Büyükelçiliği, Ekonomi Müşavirliği**, Ankara, 2005, s.3.
[175] Ekrem Yolcu, **Kuveyt**, http://www.enfal.de/kuveyt.htm, Erişim Tarihi: 08/02/2009.
[176] Ekrem Yolcu, a.g.e., s.1.

Devlet sanayi kuruluşu kurmak isteyenlere uzun vadeli krediler açmak ve tesislerini kuracağı arsa temin etmek suretiyle yardımcı olmaktadır. İmalat sanayisinin gayri safi yurtiçi hâsıladaki payı % 14'tür. Çalışan nüfusun yaklaşık % 9,5'i sanayi sektöründe iş görmektedir. Devlet petrolden elde ettiği rantı kamu istihdamı ile halka dağıtmaktadır. Birçok kamu hizmeti Kuveyt halkını devlet tarafından ücretsiz sunulmaktadır[177].

3.2.8. Katar

Katar'ın ekonomik büyümesinde son zamanlarda önemli bir derecede artış gözlenmiştir. Bunun sebebi de petrol fiyatlarının yüksek seyretmesi olarak verilebilir. Ürün çeşitlendirilmesine gitmek amacı ile hızlı bir çalışma içerisine girseler bile, hala petrole olan bağımlılık çok yüksek seviyelerdedir. Ayrıca Katar bölgede önemli bir gaz üreticisi ülkesi haline gelmiştir. 1975 yılında petrol fiyatları dört katına çıkmış ve bunun neticesinde, petrol GSYİH'nın % 71.9'nu karşılamıştır.

1990'ların sonlarında petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda petrol ve gaz sektörünün payı % 50'lerin altına inmiş ve takip eden üç yıl içerisinde de tekrar petrol fiyatlarının yükselmesi ile birlikte yükselişe geçmiştir. 2008 yılında petrol ve gaz sektörünün GSYİH'daki payı % 58 seviyelerindedir. Devlet petrol kaynaklarından elde ettiği bu gelirleri altyapı projelerine, hizmet sektörüne ve yerel ekonomiye aktarmaktadır. Katar petrolü 7 offshore ve 1 adet kara sahasından üretilmektedir. Doğal gazın Katar ekonomisindeki önemi de gün geçtikçe artmaktadır[178].

Katar, Rusya ve İran'dan sonra dünyanın üçüncü büyük doğal gaz rezervlerine sahip ülkesidir. Petrol rezervleri 150 milyar varil civarında olup, rezervlerinin bu üretim hızıyla 300 yıldan fazla bir ömrü olduğu hesaplanmaktadır. Gaz, ihraç gelirleri arasında özel bir yere gelmiş olup, ayrıca petrokimyasal projelerin beslenmesi açısından önem arz etmektedir.[179] Ayrıca elektrik ve su dağıtım ağlarının özelleştirilmesi ile ilgili olarak da çalışmalar yapılmaktadır. Katarlıların sağlık harcamaları için sembolik ücretler uygulanmaya başlamıştır. Başka ülkede yaşayan Katarlılar için de daha yüksek ücretler uygulanmaktadır. Petrol, buğday ve şekerde uygulanan teşvikler kaldırılmıştır. 1998 yılında Doha Securities Market (DSM) kurulmuştur.

---

[177] Kuveyt Büyükelçiliği, 2005, s.3.
[178] **Konya Ticaret Odası** , " Katar Ülke Raporu", Konya, 2008, s.4.
[179] Vural Çekinmez, **Katar,** TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, 2006, s.4.

Katar ekonomisinin petrole olan bağımlılığı devletin uluslararası petrol piyasasındaki fiyat hareketlerine karşı ülke ekonomisini hassas hale getirmiştir. Düşük petrol fiyatlarının olduğu yıllarda büyük bütçe açıkları oluşmuştur. Ülkenin petrol gelirlerine olan bağımlılığını azaltmak için, devlet ekonomiyi çeşitlendirmeyi planlamaktadır. Doğal gaz kaynaklarının gelişmesi ve gaza dayanan sanayilerin gelişmesi işine odaklanılmaktadır. Büyük oranlı borçlanmalar, devleti 1990'lı yıllarda yerli altyapı harcamalarını düşürmesine neden olmuştur. Katar tüccar topluluğu yerel altyapılar üzerine yapılan harcamaların azaltılmasına alışık değildirler. 2000 yılından itibaren yükselen petrol fiyatları nedeni ile harcamalardaki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Ekonomiyi çeşitlendirmek amacı ile hizmet sektörünün ve bazı devlet işlerinin özelleştirilmesine başlanmıştır. Maliye Bakanlığı enerji ve su dağıtım ağlarının özelleştirilmesine çalışılmaktadır[180].

Genellikle çorak bir ülke sayılan Katar, 1970'lerden sonra önemli gelişmeler kaydetmiştir. Tarım Katar'ın GSYİH'nın % 0,2'sini sağlamaktadır. Toplam işgücünün ancak % 2'si tarımda çalışır. Ülke iklimi ve kıt su kaynakları bu sektörün gelişmesini önlemektedir. Resmi raporlara göre Katar'ın toplam alanının % 0,7'si ekilebilir alana sahiptir. Tarım üretimini teşvik etmek amacı ile ekilebilir alanların tamamı devlete aittir. Çiftçilerin büyük bir çoğunluğu islerini terk etmiş ve tarım sektörünü ülkeye göçen isçilere bırakmıştır. Katarlı zenginlerin sahibi olduğu çiftliklerde, daha ziyade Filistinli göçmenler çalışırlar. Yerel kişiler devlet tarafından verilen teşviklere rağmen tarım sektörüne girmemektedirler. Ülkenin dış ticareti önemli oranlarda petrol sektörünün performansına ve uluslararası pazarlarda oluşan ham petrol fiyatlarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir[181].

3.2.9. Ürdün

Ürdün ekonomisi her bakımdan dışa bağımlıdır. Bu durum ülkenin bağımsız bir dış politika izlemesini de önlemektedir. Ürdün ekonomisi genelde tarım ve hayvancılığa dayanır. Tarım ürünlerinden elde edilen gelirin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı % 7'dir. Çalışan nüfusun % 5'i tarım alanında iş görmektedir. Ürettiği tarım ürünlerinin başında tahıl, muz, turunçgiller ve çeşitli meyve ve sebzeler gelir[182].

Fosfat ve potasyum hidrat dışında az miktarda demir ve bakır rezervine sahiptir. Fosfat genellikle Ölü Deniz olarak da adlandırılan Lut Gölü'nden çıkarılmaktadır. Maden

---

[180] Vural Çekinmez, 2006, s.4.
[181] Konya Ticaret Odası , 2008, s.5.
[182] http://www.vahdet.com.tr/isdunya/dosya4/1105.html, Erişim Tarihi: 09/02/2009.

gelirlerinin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı % 8'dir. Ürdün'de eğitim düzeyinin yüksek olmasına rağmen işsizlik % 20'yi bulmaktadır. Bazı Arap ülkeleri Ürdün'e yaptıkları yardımları, Ürdün'ün 1988'de Batı Yaka'yla ilişkisini kesmesinden sonra kısmen, Körfez savaşında Irak'ın yanında yer almasından sonra da tamamen kestiler. Yardımları yeniden başlatmaları ise ancak uzun süren bir uzlaşma sürecinden sonra oldu. ABD de Ürdün'e verdiği kredileri İsrail'e karşı uzlaşmacı bir politika izlemesi için bir baskı aracı olarak kullanmaktadır[183].

Orta Doğu Bölgesi'nin yükselen pazarlarından biri olan Ürdün, bölgedeki siyasi istikrarsızlığın olumsuz etkilerine rağmen ülke ekonomisinin dış dünyaya entegrasyonu yönünde ekonomik reformlarını sürdürmüş ve yabancı yatırımcıların ilgi göstermeye başladığı bir ülke konumuna gelmiştir[184].

Ancak yabancı ülkelerden alınan yardımlar çıkarıldığında bütçe açığı 259 milyon Urdün Dinarı olmaktadır. Bu yardımın kesilmesi durumunda, diğer petrol kaynağı ülkeler benzer bir yardıma sıcak bakmadıklarından ülkenin bütçe açığında gözle görülür bir artış olması ihtimali artmaktadır[185].

IMF iktisadi düzenlemelerin ve yapısal reformların desteklenmesi amacıyla 3 yıllık bir program çerçevesinde 1999 yılının Temmuz ayında ülkeye 161.98 milyon Urdün Dinarı yardımda bulunmuştur. Sözkonusu stand-by programında öncelikli amaç Ürdün ekonomisinin geliştirilmesi ve özellikle oldukça yüksek olan işsizlik oranının düşürülmesi için istihdam olanaklarının yaratılması olarak belirlenmiştir[186].

Ürdün'ün 2000 yılı Ocak ayında Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'ne kabulü, hükümet çevrelerinde Ürdün'ün liberalleşen ekonomisi ve dünya ekonomisine başarılı entegrasyonu olarak kabul edilmiş, ancak özel sektör temsilcileri gümrük oranları ve korumaların tedricen düşürülmesiyle ucuz yabancı ürünlerin piyasaya girerek Ürdünlü üreticinin rekabet gücünü azaltacağını düşünmektedir. Ancak, Ürdün'ün Dünya Ticaret Örgütü'ne kabulünün başta

[183] http://www.vahdet.com.tr/isdunya/dosya4/1105.html, Erişim Tarihi: 09/02/2009.
[184] **Veribaz**, "Ürdün Ekonomisi Ve Türkiye-Ürdün Ekonomik Ve Ticari İlişkileri", http://www.veribaz.com/viewdoc.html?urdun-ekonomisi-ve-turkiye--urdun-ticari-ve-ekonomik-iliskileri-446438.html, Erişim Tarihi: 09/02/2009.
[185] **Şanlıurfa Ticaret Ve Sanayi Odası**, " Türk-Ürdün İş Konseyi Toplantı Notları", Şanlıurfa, 2008.
[186] **DEİK** , "Ürdün Ekonomisi ve Türkiye-Ürdün Ticari ve Ekonomik İlişkileri", Ankara, 2007.

bilişim teknolojisi alanında olmak üzere yabancı yatırımın ülkeye gelmesini kolaylaştıracağı düşünülmektedir[187].

3.2.10. Mısır

Mısır Arap Cumhuriyeti (MAC) ekonomisi tarım, turizm, Süveyş Kanalı, doğal gaz ve yeni yeni geliştirilmeye çalışılan sanayi sektörüne dayanmaktadır. Doğal gaz gelirlerinin zaman içerisinde önemli bir döviz üreten sektör haline gelmesi muhtemeldir[188]. Mısır buğday ithalatına bağımlı bir ekonomiye sahiptir. Ülkede yılda 12 milyon ton buğday tüketilmekte, bunun 6.5 milyon tonu iç kaynaklardan, kalan 5.5 milyon tonu ise ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Mısır, buğdayı ağırlıklı olarak ABD, Avustralya ve Avrupa'dan ithal etmektedir.

Ancak, tedarik portföyünün genişletilmesi yönünde gayretler sürdürülmektedir. Mısır'da çay üretimi bulunmamakta ve yılda 90.000 ton çay tüketilmektedir. Ülkenin mısır üretimi çok yetersiz olup, yılda yaklaşık 4.5-5 milyon ton mısır ithalatı yapılmaktadır. Mısır ağırlıklı olarak ABD'den ithal edilmektedir. Ürün bazında otomobil, oto yan sanayi, makina ve ekipmanlar, yemeklik yağlar, kuru yemişler, taze elma , plastik ürünleri, demir-çelik eşya, cam eşya, boya ve mobilya ihracatta odaklanılması gereken ürünler arasında yer almaktadır.

1990'lı yılların başlarında, AB ve IMF'in desteğiyle Hosni Mubarek yapısal reformları başlatarak İnfitahın ötesine geçmeyi amaçlamıştır. 1991 yılında IMF ile yapılan standby anlaşması çerçevesinde Ekonomik Reform ve Yapısal Uyum Programı başlatılmış, bu program Dünya Bankasının Yapısal Uyum Kredileri ile desteklenmiştir. Sözkonusu dönem, Mısır'ın dünya pazarları ile entegrasyonu, KİT'lerin özelleştirilmesi, faiz oranlarının rekabetçi düzeylere yükseltilmesi, ithal yasaklarının kısmen kaldırılması ve petrol(gaz) desteklerinin azaltılmasına şahit olmuş ve İnfitah'ın derinleştirilmesi yönünde politikalar izlenmiştir[189].

Mısır'da sanayinin madencilik sektörü ile birlikte milli gelir içindeki payı %20 düzeyindedir. Toplam işgücünün %21'i sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Küçük ve orta ölçekli firmalardan oluşan, genelde yeni teknolojik gelişmelere ayak uyduramayan, yüksek gümrük duvarları ve bürokrasisi arkasında rekabetten uzak bir ortamda üretim

---

[187] **Dış Ekonomik İlişkiler Grubu,** "Ürdün Ülke Bülteni", Ankara, 2007, s.1.
[188] Mustafa Güleç – Gencay Oğuz, 2003, s.257.
[189] **T.C Kahire Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği,** " Mısır , Tekstil Ve Konfeksiyon Sektör Raporu", Ankara, 2007, s.4.

faaliyetlerine alışmış, sermaye birikimi yetersiz, rekabeti sevmeyen kadrolar tarafından yönetilen, bu nedenle dış pazarlarda rekabet edemediğinden ülkeye ihracat katkısı düşük kalmış bir sektör olarak tanımlanabilecek

Mısır sanayisi Modernizasyon Programı kapsamında (1997-AB ile birlikte), yabancı yatırımların teşvik edilmesi, KOBİ'lerin yönetici kadrolarının eğitilerek dış pazarlarda rekabet edecek kabiliyetlerinin geliştirilmesi, özelleştirme programının hızlandırılarak devletin üretim faaliyetlerinden çekilmesi, buna ilave olarak ihracatın desteklenerek sanayinin dışa açılması yönünde adımlar atılmaktadır. Buna ek olarak, yapılan tercihli ticaret anlaşmaları ile ülke sanayisinin uzun dönemde kademeli gümrük indirimleri ile rekabete açılması uygulamaları bulunmaktadır[190].

Mısır ekonomisinin bugün en büyük problemi işsizliktir. Yetmiş milyon nüfus ve yaklaşık %2 oranında büyüyen nüfusa karşılık özel sektörün yeterli düzeyde işgücü üretememesi nedeniyle, söz konusu problem varlığını sürdürmektedir. Her yıl yaklaşık 500 bin kişi işgücüne katılmaktadır. Bu işgücünün büyük bir bölümü devlet tarafından istihdam edilmeye çalışılmaktadır. Kamu kesiminde çalışanların sayısı 6 milyona ulaşmış bulunmaktadır[191].

Mısır ekonomisinin dünya ekonomileri ile entegrasyonu bağlamında bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarına imza atılmıştır. Mısır'ın çeşitli Arap ülkeleri ile karşılıklı tercihli ticaret anlaşmaları bulunmaktadır. Mısır, Doğu ve Güney Afrika ülkeleri arasında serbest pazar oluşturulmasını öngören COMESA'nın bir üyesidir. Ayrıca, 1.6.2004 tarihinde Mısır-AB Ortaklık Anlaşması yürürlüğe girmiştir. ABD ile Mısır arasında Serbest Ticaret Anlaşması yapılmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir[192].

Daha iyi yaşam koşulları için ekonomik reform beklentisi, halk tarafından Mısır Yönetimine yönelik olarak ileri sürülen eleştirilerin başında gelmekte iken, ABD'nin daha fazla demokrasi yönündeki baskısı, Mısır ekonomi yönetimini son derece hızlı bir şekilde yeni iş imkanları yaratacak ve geliri artıracak tedbirleri almaya zorlamıştır. Daha da önemlisi, Mısır, gelişme yolundaki ekonomiler arasında tekrar yükselmekte olan bir piyasa olarak algılanmaya başlamış ve dünyada artan likiditenin bir sonucu olarak daha fazla yatırım

---

[190] **Senexpo , Uluslar Arası Fuarcılık,** " Mısır Ülke Bilgisi", http://www.sen-expo.com/tr/misir.asp, Erişim Tarihi: 12/03/2009.
[191] **Trikoport-Triko Ve Yan Sanayi Portalı,** "Dış Pazarlar: Mısır", http://www.trikoport.com/dispazar.Php?İd=33, Erişim Tarihi: 12/03/2009.
[192] T.C Kahire Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2007, s.5.

çekmeye başlamıştır. Yine de, 2005 yılında milli gelir düzeyindeki % 5'lik artışa, enflasyonda kaydedilen % 14'lerden % 4'e varan düşüşe rağmen, ekonomide, halkın genel refah seviyesini yükseltecek düzeyde kayda değer bir başarı elde edildiğinin söylenmesi güçtür[193].

3.2.11. Lübnan

4 milyon nüfusa sahip olan Lübnan'da işsizlik oranı %25 civarında olup, 1 milyon çalışan nüfusun yaklaşık %14'ü tarım, %25'i sanayi ve inşaat, %61'i ise hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Asgari ücret yaklaşık 230 dolar civarındadır[194]. Ortadoğunun ekonomik bakımdan en gelişmiş ülkelerinden biridir. Lübnan ekonomisine özel teşebbüs hâkim olup, ülke liberal iktisat sistemini uygulamaktadır. Halkın çoğu tarımla uğraşır, bununla beraber millî hâsılanın % 35ini ticaret ve % 13ünü de imalâtçılık meydana getirir. Lübnan ekonomisi özellikle 1950'den sonra gelişme göstermiştir. Serbest pazar olması, Lübnan'ı, Arap Ortadoğusunun ticarî ve malî merkezi hâline getirmiştir. Kişi başına düşen millî gelir, 884 dolardır. Daha çok İtalya, Fransa, Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün ve Suriye ile ithalât ve ihracat münasebetleri içerisindedir.

Temel gıda mahsulü (Creal) olmakla beraber, buğday, arpa, muz, üzüm, şekerkamışı, zeytin, patates, pamuk ve çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilir. Tarım ürünleri temel ihraç maddeleri olup, bunların yanında yünlü eşyalar, deri ve çimento da satılır. Bunlara karşılık dışardan endüstri hammaddeleri, makine, çeşitli eşyalarla hayvan ve hayvanî ürünler ithal edilir. Gıda, şeker, tekstil, çimento ve petrol endüstrileri mevcuttur. İki büyük petrol boru hattı Lübnan'da son bulur. Bu yüzden petrol ve transit taşımacılıktan Lübnan büyük kârlar sağlamaktadır.

Bunlardan başka mobilya ve kâğıt endüstrileri çok önemlidir. Lübnan, en fazla geliri, transit taşımacılıktan elde etmektedir. Beyrut, dünyanın önemli ticârî ve mâlî merkezlerindendir. Normal devrelerde ticaret ve bankacılık merkezi olduğu gibi, aynı zamanda Arap Ortadoğusunun dağıtım kapısıdır. Hava ulaşımı ağırlıkta olmak üzere, transit taşımacılığın üçte ikisi Beyrut'tan geçmektedir. Fakat bu özellikleri iç savaşlar sebebiyle sarsılmaktadır. Lübnan'ın diğer önemli gelir kaynaklarını mücevherat satımı ve turizm teşkil etmektedir. Elektrik enerji ihtiyacının büyük bir kısmını Litani Nehri üzerindeki Kârûn

---

[193] Trikoport-Triko Ve Yan Sanayi Portalı, Erişim Tarihi: 12/03/2009.
[194] Nesli Öztürk, "Lübnan Cumhuriyeti", **İzmir Ticaret Odası**, İzmir, 2002, s.4.

Barajından sağlamaktadır[195]. Ülke mükemmel bir karayolu şebekesine sahiptir. Ayrıca 420 km' lik demiryolu da vardır. Sayda, Beyrut ve Trablus limanlarına her türlü gemi yanaşabilmektedir. Beyrut havaalanı ise Ortadoğu'nun işlek hava limanıdır. Lübnan Gümrük İdaresi tarafından açıklanan verilere göre, Lübnan'ın ithalatı 2006 yılının ilk 11 ayında, geçen yılın aynı dönemine oranla %10,4 oranında artarak, 8,5 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Lübnan'ın ihracatı ise, %20 seviyesine yakın bir artışla, ilk 11 ayda 2,1 Milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır[196].

Ülkedeki sanayi sektörü daha çok küçük ölçeklidir. Gıda işleme sektörünün yanı sıra tekstil sektörü önde gelen sektörlerdir. Her iki sektör toplam üretimin %44'ünü oluşturmaktadır. Mobilya ve ağaç işleme sektörleri üretimin %29'unu, mekanik sanayi ise üretimin %7'sini oluşturmaktadır. Diğer sanayi alt sektörleri ise çimento, seramik, ilaç ve plastik sanayidir. Sivil savaş ülkenin sanayi sektörüne önemli ölçüde hasar vermiştir. 1985 yılında ülkenin üretim kapasitesinin dörtte biri yok edilmiş ve 700 adet üretim tesisi kapanmıştır.

Resmi verilere göre sivil savaşın sona ermesiyle üretim tesisleri sayısında önemli artış kaydedilmiş ve sanayi sektörünün canlanması amacıyla Kasım 2000'de Hükümet tarafından sanayide kullanılan hammadde ve yarı mamul ürünlerinin gümrük vergi oranları indirilmiştir. Ocak-Kasım 2001 döneminde ülkede 549 yeni üretim tesisi kurulmuştur. Bir önceki yılın aynı dönemine göre yeni kurulan üretim tesislerinde %37,6'lık artış söz konusudur.

2001 yılı ilk 11 ayında 4116 iş imkanı yaratılmıştır. Bu rakam bir önceki yılın aynı dönemine göre %14,5 artış göstermektedir. Yeni açılan üretim tesislerinin büyük bölümü yine gıda işleme ve tekstil sektörlerinde gerçekleşmiştir[197]. Lübnan'ın ithalatında en önemli ürün grubunu %24,8 payla Mineral yakıtlar oluşturmaktadır. Mineral yakıtları, motorlu kara taşıtları, makine ve kazanlar, ilaç ve eczacılık ürünleri ile elektrikli makine ve ekipmanlar oluşturmaktadır. Lübnan'ın ithalatında ülkeler itibariyle ilk sırada ABD yer alırken, bu ülkeyi, İtalya, Fransa, Çin ve Almanya izlemektedir. Türkiye'nin pazardaki payı %2,5 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

---

[195] http://ansiklopedi.bibilgi.com/L%C3%9cbnan, **Lübnan,** Erişim Tarihi: 13/03/2009.
[196] **T.C Beyrut Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği** , "Lübnan Ekonomisi Ve Ticaretinde Son Gelişmeler", Ankara, 2006, s.3.
[197] Nesli Öztürk, 2002, s.6.

3.3. Ortadoğu Su Kaynakları

Su, günümüz dünyasında git gide bir savaş sebebi haline gelmektedir. İnsanın hayatı ile eşdeğer duruma gelen su, çoğalan nüfus ile de önemini artırarak korumaktadır. Bununla beraber Dünyada hızla artan nüfus, gelişen tarımsal ve endüstriyel amaçlı su kullanımı, Türkiye'nin de dahil olduğu Ortadoğu coğrafyasında suyun önemini küreselleşen dünya ekonomik düzeninde gitgide arttırmıştır. İklim, hava hareketleri, meteoroloji, kara-deniz dağılımı, jeoloji, topografya, yüzey şekilleri ve hidrolojik faktörlere bağlı olarak dünya su dağılımı büyük farklılıklar göstermektedir. Genel olarak düşük ve yüksek enlemlerde su miktarları fazla olmasına karşılık Türkiye'nin de içinde bulunduğu orta enlemlerde atmosfer genel dolaşımının bir sonucu olarak su miktarları oldukça düşük ve yerel morfolojik yapıya bağlı olarak da büyük farklılıklar göstermektedir.

Doğal durumların göz önünde tutulması ile Ortadoğu su dağılımı da bölgesel ölçeklerde farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklara bağlı olarak su temeli olan ilk medeniyetler Nil nehri ile Dicle ve Fırat nehirleri boyunca gelişerek daha sonraki medeniyetlerin esasını meydana getirmiştir. Bu medeniyetler geniş alanları kapadığı, aralarında fazlaca iletişim olmadığı ve doğal kaynaklara da fazlaca bağımlı olunmadığı için su yüzünden sorunlar görülmemiştir.

Ürdün Nehir Havzası Ortadoğu Su Sorununun odağını teşkil eder. Bu havzayı paylaşan Ürdün, İsrail, Filistin, Lübnan ve Suriye bölgedeki su sorununun başlıca aktörleridir. Ürdün Nehir Havzası, kuzeyindeki Fırat, Dicle Nehir Havzası ile hem coğrafi hem hidrolojik hem de politik olarak ilişkilidir. Her iki havzada da toprağı bulunan Suriye, iki havzayı birbirine coğrafi ve politik olarak bağlamaktadır. Suriye'nin su kullanımları iki havzadaki tüm ülkeleri yakından ilgilendirmektedir.

Ayrıca Asi nehri Lübnan'da doğup Suriye'yi kat ettikten sonra denize dökülerek sözü geçen iki havzayı dolaylı bir biçimde birbirine bağlar. İki havza da yarı kurak ve kurak bir iklime sahiptir. Yağış rejimleri arasında benzerlikler bulunur. Oysa Nil Nehir havzası, coğrafi, hidrolojik ve bir ölçüde politik olarak Ürdün ve Fırat\Dicle havzalarından kopuktur. Üstelik bu havzanın iklim yapısı, Ürdün ve Fırat\Dicle Havzalarının iklim özelliklerinden farklılıklar gösterir[198]. Ürdün ve Fırat\Dicle Nehir Havzaları ülkelerinin elde ettikleri toplam su miktarı 179.835 milyon m3'tür. Bu ülkelerin tükettikleri su miktarı ise , 99.161 milyon m3'tür. Bu iki

[198] Konuralp Pamukçu, **Su Politikası,** Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.127.

rakamın oranı , yani bölgedeki kullanım\kaynak indeksi %55'tir. Kullanım\Kaynak Endeksi %20'yi aşan coğrafi alanlar, önemli su sorunu ile karşı karşıya olan bölgelerdir. % 55'e ulaşmış kullanım\kaynak indeksi, bölge ülkelerinin su kaynaklarını büyük ölçüde tükettiklerini göstermektedir. Ortadoğu'da yer alan birçok ülke su ihtiyaçlarının %67'sini "sınır aşan akarsulardan , %24'ünü yer altı kaynaklarından ve deniz suyu arıtma tesislerinden , % 9'unu yağmur sularından karşılamaktadırlar[199].

"Ortadoğu ülkelerinde, büyük oranda su sıkıntısı çekilmektedir. Türkiye, Suriye, Irak ve Lübnan su bakımında diğer ülkelere kıyasla daha iyi durumdadırlar. Buna mukabil, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan ve Körfez Emirlikleri ise çok büyük bir su sıkıntısı çekmektedirler. Fırat ve Dicle Nehirleriyle, nispeten daha küçük bazı çaylar ve dereler bu bölgeden doğmaktadır. Su sıkıntısı çeken Ortadoğu ülkelerinin gözü bu yüzden Türkiye'nin su kaynaklarının üzerindedir.

Türkiye'nin ciddi su meselesi olduğu ülkeler Suriye ve Irak'tır. Türkiye'nin Irak ile Dicle ve Fırat Nehri konusunda; Suriye ile Dicle, Fırat ve Asi Nehirleri konusunda anlaşmazlıkları vardır. Türkiye'nin Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde yapmış olduğu bütün tesislere Irak ve Suriye her dönem itiraz etmiştir. Bu ülkelerin itirazlarının kaynağını kullandıkları su miktarının azalacağı endişesi oluşturmaktadır. Su konusunda ortaya çıkan herhangi bir çatışma Ortadoğu'da tüm ülkelerin ilişkilerini zedeler.Hangi ülkenin hangi ülke ile işbirliği yapacağını şimdiden tespit ve tayin etmek takdir edileceği üzere zordur[200]."

Şu bir gerçektir ki; Ortadoğu'da su kaynakları ihtiyaçtan azdır ve bu nedenle çok kıymetlidir. Yıl boyu alınan yağışın %80'ninin üzerinde bir bölümü buharlaşarak yok olmaktadır. Bu durum suyu Ortadoğu için hayati öneme sahip bir madde haline getirmektedir. Özellikle önümüzdeki 25-30 yıllık bir süre içinde su bunalımının yoğunluğunu arttırarak Ortadoğu'da kendini daha fazla hissettireceği ön görülmektedir. Dünya bankası verilerine göre Dünya üzerinde su arzının en pahalı olduğu bölge Ortadoğu'dur. Su çok yüksek fiyatlarda satış olanağı bulmasına rağmen su arzında herhangi bir artış sağlanamamıştır[201].

---

[199] Abdulkadir Dursun, 2006, s.77.
[200] Murat Dağdeviren , " Doç.Dr. Cemal Zehir Röportajı : Dünya Su Krizine Doğru Gidiyor", İstanbul, 2007.
[201] Vedat Durmazuçar, 2003, s.114.

Tablo 4: Ortadoğu Ülkeleri Su Kullanımı Kaynak Endeksi

Ülkeler	Elde Edilen Su (milyon m3)	Kullanılan Su (milyon m3)	Kullanım Kaynak Endeksi (%)
Ürdün	1110	984	89
İsrail	1800	1900	105
Filistin	185	185	100
Lübnan	3800	750	20
Suriye	17940	12342	69
Irak	45000	42800	95
Türkiye	110000	40200	37
Bölge	**179835**	**99161**	**55**

Kaynak: Vedat Durmazuçar, 2003, s.114.

"Bölge ülkelerinde nüfusun büyük bir kesimi kentlerde yaşıyor olmasına rağmen, en fazla su kullanımı kırsal kesimde gerçekleşmektedir. Tarım sektöründe harcanan su miktarı , kentlerdeki ev-içi , belediye ve endüstri sektörlerinde kullanılan toplam su miktarından daha fazladır. Kent nüfusunun gittikçe artması, tarımsal su kullanımının azaltılmasını gündeme getirmektedir[202]."

Tablo 5: Bölge Ülkelerinde Sektörlere Göre Su Kullanımı

Ülkeler	Kentsel Su Kullanımı (%)	Endüstriyel Su Kullanımı (%)	Tarımsal Su Kullanımı (%)
Ürdün	23	3	74
İsrail	16	5	79
Filistin	23	1	76
Lübnan	11	4	85
Suriye	8	2	90
Irak	3	5	92
Türkiye	16	10	74

Kaynak: Konuralp Pamukçu, 2000, s.166.

3.4. Ortadoğu Tarımında Su Kullanımı

Ortadoğu ülkeleri genelinde konu incelendiğinde suyun yoğunlukla sulama amacıyla kullanıldığı görülür. " Türkiye hariç , bütün Ortadoğu ülkelerinde ziraat sektörünün milli

[202] Konuralp Pamukçu, 2000, s.166.

gelirdeki payı giderek yükselmektedir[203]." Bölge ülkelerinde değerli su kaynaklarının daha çok tarım sektöründe kullanılmasının üç önemli nedeni vardır. Birincisi, hükümetlerin gıda güvenliklerini sağlamak için tarımsal sulamaya ağırlık vermeleridir. Irak'a uygulanan ambargodan çıkardıkları ders ile bölge hükümetleri, gıdada kendi başlarına yetebilirlik politikalarını daha da perçinleştirdiler. İkinci neden, kente göçü önlemek için kırsal alanda sulamaya yapılan sübvansiyonlardır. Çiftçilerden çok az miktarda sulama suyu parası tahsil edilmesi çok fazla su kullanılmasına yol açmaktadır. Üçüncü neden ise, bölge ülkelerinde tarım lobilerinin karar alıcılar üzerindeki baskısıdır. Güçlü tarım lobileri, hükümetlerin tarıma ve sulamaya desteğinin azalmadan sürmesinde önemli rol oynamaktadır.

Kuşkusuz Ortadoğu'da yer alan tüm ülkeler için en önde gelen husus insanlarının gıda güvenliği ve zenginliğidir. Nüfuslarının yeterli ölçüde beslenmesini garanti altına almak isteyen hükümetler, tarım sektörlerine önemli destekler sağlayarak gıdada kendilerini yetebilirliğe ulaşmak arzusundadırlar. Bu arzunun altında aslında stratejik bir endişe yatmaktadır. Gıda için başka ülkelere bağımlı olmak, ulusal bağımsızlığı tehdit edici bir unsur olarak algılanmaktadır. Bu yüzden, örneğin Suudi Arabistan, dünya buğday piyasalarından onda bir fiyatına satın alabileceği buğdayı, yenilemeyen fosil sularını heba ederek büyük bir girdi maliyetine karşın üretmeye devam etmektedir.

Güney Ürdün'de, Mudawarra Bölge'sinde, 1980 yılından bu yana çok değerli Disi Fosil suları ile buğday ve sebze yetiştirilmektedir. Hâlbuki buradan elde edilen buğday, ülke tüketiminin ancak % 3'ünü karşılayabilmektedir. Disi Akiferi'nin kullanılmasında Ürdün ve Suudi Arabistan birbirleri ile adeta bir yarış içindedirler. Suriye Hükümeti , sosyo-ekonomik kalkınma planını tarım sektörüne bağlarken , başta buğday olmak üzere gıdada kendine yetebilirliği öncelikli hedefi olarak ilan etmektedir. Bölge ülkelerinden bir tek İsrail gıdada kendine yetebilirlik amacını bırakmış görünmektedir[204]. Ortadoğu'da gıda temini saikıyla su kullanımı bir tarafa, Filistin, Ürdün ve İsrail gibi ülkelerde yapılan hesaplamalara göre bundan en fazla 30 yıl sonra su kaynakları yalnızca içme gereksinimlerini karşılamaya yetecektir.[205] Bölgede şehirlerde yaşayanlar fazla olmasına rağmen suyun tarım dolayısı ile en fazla kullanıldığı yerler kırsal alanlardır[206]. Arap ülkeleri her ne kadar gıda güvenliklerini sağlamayı hedefleseler de, yetersiz toprak ve su kaynakları yüzünden tükettikleri gıdaların

[203] Abdulkadir Dursun, 2006, s.78.
[204] Konuralp Pamukçu, 2000, s.168.
[205] İsmail Kapan, 2007, s.209.
[206] Zekai Şen, 2006, s.101.

çoğunu satın almak zorundadırlar. Hızla artan nüfuslarını kendi öz kaynakları ile beslemek her geçen gün daha da imkânsız hale gelmektedir. Petrol zengini Arap ülkeleri , 1970'li yıllardan bu yana gıda dışı alımlarını her yıl % 15-20 oranında arttırmaktadırlar. Mısır'da gereksinim duyulan gıdanın % 80'ini, körfez savaşı öncesi Irak'ta % 75'i dış alımla karşılanıyordu. Suriye, dışsatımdan elde ettiği gelirin %25'inden fazlasını gıda satın almaya harcamaktadır.

Ürdün'de gıda ticareti yılda ortalama 108,1 milyon Ürdün Dinarı açık vermektedir. Çünkü ülkenin tahıl tüketiminin % 80 'i dış alım ile karşılanmaktadır. 1987 yılında Arap ülkelerinde tüketilen her 10 somun ekmeğin 7'si dışardan satın alınıyordu. 1988 yılında en büyük payı buğdayın aldığı toplam gıda dış alımı 30 milyar doları buldu. Bu rakam ile Ortadoğu dünyanın en fazla gıda satın alan bölgesi unvanını elde etti. Öyle ki, dünya pazarlarında satışa sunulan buğdayın % 20'sini bölge ülkeleri aldı.

Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü'nün raporunda, Doğu Asya, Güney Asya ve Latin Amerika'da gıda güvensizliği azalırken, Sahra-altı Afrika sı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da gıda güvensizliğinin artacağı belirtilmektedir[207]. Arap Ticaret, Endüstri ve Tarım Odaları Birliği'nin hazırladığı rapora göre, tarımsal ürün düşüklüğü hızla artan nüfus ile birleşince, Arap Birliği üyesi 22 ülkenin yapmak zorunda kaldığı gıda dış alımı, bu ülkelerin toplam dış ticaret açıklarını 1980 yılından bu yana 160 milyar dolara çıkardı.

20 milyon ton buğdayın da yer aldığı gıda dış alımı listesinin toplam maliyetinin 50 milyar doları bulması bekleniyor. Aslında Ortadoğu'da köklü bir tarım geleneği mevcuttur. Yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte Dünya'nın en eski yerleşim yerlerinden biri olan bu coğrafyada tarım başlamıştır. "Bölgede 6000 yıldan fazladır sulu tarım yapılmaktadır. Bugün de tarımsal sulama, eski ve yeni açılan tarım arazilerinde artarak sürdürülmektedir. Ürdün'de Ürdün'de toplam 72.850 hektarlık tarım arazisi 737 milyon m3 su harcanarak sulanmaktadır. " Ürdün'ün her yıl yenilenen toplam yeraltı su potansiyeli 385 milyon m3'tür[208]." Sulanan alanlardan 33.000 ha ülkenin güneydoğusunda ve 36.850 ha ise Ürdün Vadisi'nde bulunmaktadır. Sulanan bu alanlar toplam tarım alanlarının % 18'ini oluşturur, fakat ülkede elde edilen toplam tarım ürününün % 80'ini karşılar[209].

---

[207] Konuralp Pamukçu, 2000, s.169.
[208] Zekai Şen, 2006, s.113.
[209] **Economic Review Of The Arab World** , Vol.30 , No : 12 , 1996 , s.1.

Ürdün'de kullanılan su miktarının % 74'ü tarım sektöründe kullanılmaktadır ama bu sektörün ülke GSMH' na katkısı sadece % 6, istihdama katkısı ise % 10'dur. Ürdün'ün en büyük sulama projesi 1957 yılında yapımına başlanan, birinci aşaması 1961 yılında, ikinci aşaması 1966 yılında tamamlanan Doğu Ghor Projesi'dir. Adasiya noktasında Doğu Ghor Kanalı'na aktarılan Yarmuk suları Ürdün Vadisi'ndeki tarım alanlarını sular. Yılda 200 milyon m3 Yarmuk Suyunun vadiye indirilmesi planlanmış olsa da, 130-150 milyon m3 su ancak çevrilebilmektedir.

Yukarı havza ülkesi Suriye'nin artan kullanımı ve Ürdün'ün, İsrail ve Suriye'nin çıkardığı engeller yüzünden gerçekleştiremediği su çevirme projeleri (Makarin ve Mukheiba Barajları) bu durumun başlıca sebepleridir[210]." Suudi Arabistan'da özellikle yüzey ve derin akiferlerdeki yer altı suları tarımsal amaçlı projelerde kullanılmaktadır. Sak ve Tabuk akiferleri, Suudi Arabistan'ın kuzeyinde ve merkezinde, geniş bir çevrede tarımsal su ihtiyacını karşılamaktadır. Dammam, Umm-er-Raduma ve Neogene akiferleri, ülkenin doğu kısmındaki el-Hassa ve Katif yörelerindeki tarımsal faaliyetler için ana su kaynaklarıdır[211].

İsrail'de sulanan tarım arazisi 1950 yılında % 15 iken, 1980'lerin sonunda bu rakam % 55'e çıktı. Bu zaman periyodunda birim alan başına yapılan sulama, modern teknikler kullanılarak 1/3 oranında düşürülmüş (ortalama ha başına 6.977 m3) olsa da bugünkü tarımsal sulama kullanılan tüm su miktarının % 79'una karşılık gelmektedir. İsrail'de bugün ekilen 435.000 ha alanın % 49'u, 215.000 ha sulanmaktadır. İsrail, kullandığı tarımsal suyun 300 milyon m3'ünü atık suları dönüştürerek karşılamak üzeredir. Stauffer İsrail'in su tüketiminin % 70'ini tarımsal kullanımın oluşturmasını, suyun ideolojik değerinin bir göstergesi olarak kabul etmektedir[212]. Katar 1983 yılından bu yana atık suları değerlendirmektedir. Batı Şeria'da tarım yapılan alanın, 200.000 ha , % 7,5'ine karşılık gelen 15.000 ha'lık kısmında sulama yapılmaktadır. Kullanılan toplam su miktarının % 81'i tarımsal sulamaya aittir. (Yahudi yerleşimciler dahil) Yahudi yerleşimciler, buradaki ekili alanların % 5'ini kullanmaktadırlar ve bu alanların % 90'ınını sulayabilmektedirler[213].

Oysaki Filistinliler, ekili alanların %95'ini kullandıkları halde sadece bu alanın % 2,5'ini sulayabilmektedirler. 1967 yılından bu yana İsrail, Filistinli çiftçilerin su kullanımını çok sıkı bir şekilde kontrol etmekte ve sınırlamaktadır. İsrail Yönetimi, 1 milyonu aşkın

[210] Konuralp Pamukçu, 2000, s.172.
[211] Abdullah Kıran, 2005, s.176.
[212] Zekai Şen, 2006, s.116.
[213] Abdullah Kıran, a.g.e., s.179.

nüfuslu Filistinlilere 28 yılda tüm su kullanımları için 23 kuyu açma izni verirken; 100.000 nüfuslu Yahudi yerleşimcilere 32 kuyu açma izni sağlamıştır. Bu yüzden Filistinlilerin sulama yaptığı tarım alanında işgal dönemi süresince önemli bir artış olmamıştır. Bugün Filistin'in tarım sektörü, toplam istihdamın % 26,3'ünü sağlamaktadır. "Akdeniz boyunca yer alan yerleşim merkezleri ile tarım alanlarının ihtiyaçları 110 km uzağındaki Ulusal Su Taşıma Kanalı ile karşılanmaktadır[214]."

306.000 ha ekili arazisi bulunan Lübnan'da 66.900 ha alan sulanmaktadır. Ortalama ha başına 10.015 m3 sulama suyu kullanılan ülkede 638 milyon m3 su tarım sektöründe harcanmaktadır. Lübnan'da kullanılan tüm su miktarının % 85'i bu sektöre ait olmasına karşın, tarımın ülke ekonomisine katkısı bu çapta önemli değildir. 1972-1974 yılları arasında tarım sektörünün GSMH'ya katkısı %9 idi. İç savaş yıllarında (1975-1990) kırsal kesim nüfusu azaldığı, tarım sektörüne kamu ve özel yatırımlar düştüğü için bu katkı % 8,5'e indi.

Tarım sektöründe istihdam ise, 1975 yılında 147.724 iken 1985 yılında 103.400'e, yani toplam istihdamın % 23'üne geriledi. Ülkede uzun yıllardır devam eden karışıklıklar ve işgaller yüzünden, yeterli su kaynaklarının varlığına rağmen tarım potansiyelinden yeterince faydalanılamamaktadır. Lübnan, politik istikrarına kavuştuğunda ve ekonomik destek elde ettiğinde geri kalmış bölgeleri, Güney Lübnan, Bekaa Vadisi ve Akkar'da ekilmeyen alanları sulu tarıma açmayı planlamaktadır. Bu nedenle yakın zamanda tarımsal su kullanımını arttıracak olan Lübnan'ın, su yoksulu komşu ülkelere su sağlaması beklenmemektedir[215].

Suriye, son yıllarda tarım politikasındaki önceliği kuru tarımdan sulu tarıma yöneltti. Öyleki sulamaya, tüm tarım yatırımlarının % 75'ini ayırmaktadır. 1978 ile 1995 yılları arasında sulanan tarım arazisi, ekili arazilerin % 14'ünden % 22'sine çıkarak, 1.185.000 ha alana ulaştı. 2008 verileriyle ortalama ha başına 13.450 m3 suyun kullanıldığı ülkede, tarımsal sulama için tüketilen toplam su miktarı 11.130 milyon m3'e ulaşmıştır. Tarım sektörü ülkede kullanılan tüm su miktarının % 90'ından sorumlu olduğu halde, GSMH'ya katkısı % 19, istihdama katkısı ise % 26'dır.

Suriye Hükümeti'nin saptadığı politikalar doğrultusunda, Fırat Vadisi'nde, Asi Nehri'nin suladığı Ghab Vadisi'nde ve Yarmuk Nehri'nin suladığı Güney bölgelerinde sulu tarım projeleri yürütülmektedir. Sulama için yeraltı sularından da oldukça faydalanılmaktadır.

[214] Zekai Şen, a.g.e., s.115.
[215] Konuralp Pamukçu, 2000, s.174.

Toplam sulanan arazilerin %47'si, yeraltı suları ile sulanmaktadır. Buna rağmen 1.400.000 ha alanda sulu tarım hedefi, drenaj, tuzlanma ve toprak kaynaklarının yetersizliği gibi nedenlerle gerçekçi görülmemektedir[216].

Ekonomik ve teknik açılardan sulanmaya uygun 8.500.000 ha alana sahip Türkiye'de, sulanan toplam alan 4.270.000 ha'dır, bu miktar ekilen arazilerin % 15'idir. Uygun iklim ve toprakta sürdürülen sulu tarım nedeniyle ha başına harcanan su miktarı düşüktür, ortalama 5.550 m3/ha. Ülkede toplam tüketilen su miktarının %74'ü tarım sektörüne aittir. GAP'ın devreye girmesi ile tarım sektörünün kullanacağı su miktarı, toplam kullanılan miktarın % 80'ine erişecektir. Bununla birlikte, tarım sektörü GSMH'ya % 15, istihdama % 44 oranında katkıda bulunmaktadır.

GAP, ülkedeki en büyük sulama projesidir. Fırat ve Dicle Nehir Havzalarında 7.000.000 ha araziyi kaplayan büyüklükteki proje sayesinde, ülkenin az gelişmiş güneydoğu bölgesinde bütüncül bir kalkınma gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Projenin sulama ile ilgili hedefi, inşa edilecek 22 baraj ve yapımı tamamlanan 26,4 km uzunluğundaki ikiz tüneller ile 1.700.000 ha alanın sulanmasıdır. GAP Bölgesi'ndeki ekili arazi, tüm alanın % 42'sini kapsamaktadır. Şimdilik, bu alanın sadece % 4'ünde sulu tarım yapılmaktadır.

Türkiye ve Lübnan dışında tüm bölge ülkeleri, daha fazla ekonomik maliyeti göze alarak elde ettikleri su miktarlarını, alışılmış yöntemlerle ve yahut konvansiyonel olmayan metotlarla arttırmadıkça, bugünkü tarımsal su kullanımlarını 2025 yılında aynen sürdüremeyeceklerdir. Çünkü diğer sektörlerdeki su tüketimi dikkate alınmasa dahi, elde edilen su miktarı tarımsal sulamadaki bu artışı karşılamaya yetmeyecektir. Zaten tarım sektörlerinin bölge ekonomilerine yaptığı katkı göz önüne alınırsa, bugünkü tarımsal su kullanımını 2025 yılına taşımak ekonomik verimsizlikten başka bir şey değildir. Uygun iklim koşullarına, yeterli su ve toprak kaynaklarına sahip Türkiye ve Lübnan dışındaki bölge ülkeleri için, tarım sektöründe tüketilen su miktarının diğer sektörler lehine azaltılması kaçınılmazdır[217].

[216] Konuralp Pamukçu, a.g.e. , s.175.
[217] Konuralp Pamukçu, 2000, s.181.

Tablo 6: Bölge Ülkelerinin Tarım Sektörleri ve Tarımsal Su Kullanımları

Ülkeler	Ekilen Alan (bin ha)	Sulanan Alan (bin ha)	İstihdama Katkısı	Ha Alan Başına Sulama (m3)
Ürdün	404	73	10	10.857
İsrail	435	215	5	6.997
Filistin	217	25	26	10.500
Lübnan	306	67	23	10.015
Suriye	5.770	1185	26	13.450
Irak	5.450	2562	40	15.369
Türkiye	27.583	4270	44	5.550

Kaynak : Konuralp Pamukçu, 2000, s.180.

Tablo 7: Bölge Ülkelerinin 2025 Yılındaki Olası Tarımsal Su Kullanımları

Ülkeler	**Bugünkü Tarımsal Kullanım (milyon m3)**	**2025 Yılında Tarımsal Kullanım (milyon m3)**	**Artış (%)**	**Elde Edilen Su Miktarı (milyon m3)**
Ürdün	737	1.637	55	1.110
İsrail	1.500	1.999	25	1.800
Filistin	160	494	68	185
Lübnan	638	937	32	3.800
Suriye	11.130	25.434	56	17.940
Irak	39.376	82.121	52	45.000
Türkiye	29.547	42.924	31	110.000
Bölge	83.088	155.546	47	179.835

Kaynak : Konuralp Pamukçu, 2000, s.181.

3.5. Ortadoğu'da Su Pazarı ve Suyun Pazarlanması

Sanayi devrimi sonrası su ihtiyacı dünya çapında geometrik olarak artarken, buna karşın sanayileşme, endüstriyel tarım ve kentleşme nedeniyle sınırlı su kaynakları hızlı bir şekilde kirletildi. Bunun bir sonucu olarak ise temiz su, tam da DB ve diğer kuruluşların raporlarında bahsettikleri gibi zor erişilen kıt bir madde haline dönüşmüş ve ekonomik olarak pazarlanabilir duruma geldi. Gelecek dönemlerde iklim değişikliği ve diğer ekolojik sorunların su kaynakları üzerinde yaratacağı olumsuz etki düşünüldüğünde, temiz su kaynaklarının daha da azalması ve halkların ihtiyacının karşılanması için yeni `teknolojik çözümlere` yönelinmesi kaçınılmaz gözüküyor.

Bu anlamda biyosferin tümü için büyük bir tehdit oluşturan ekolojik krizin, su piyasasını canlandıracağı, yeni yatırım alanlarının oluşmasını sağlayacağı ve karlılık oranlarının arttıracağını tahmin edebiliriz. Bunun güncel emareleri olarak küresel ölçekte hızla büyümekte olan şişelenmiş su endüstrisini ve ekolojik açıdan bir çok sakıncası olan

desalinizasyon teknolojisine olan yönelimi gösterebiliriz. Suyun metalaşma süreci ve ekolojik felaketler, kısa ve orta vadede birbirini destekleyen olgular olarak karşımızda duruyor[218].

Suyun pazarlanması, gönüllü alıcı veya satıcının üzerinde anlaştıkları fiyatta, suyun veya su haklarının telafi edilmesidir. Bu sistem, su hukuku düzenlemeleri esas alınarak, kaynağın mülkiyet hakları kapsamında görüldüğü durumlarda işlerlik kazanır. "Ülkeler arasındaki su mücadeleleri yanında, bir de çok uluslu su tekelleri ile yerel su şirketleri arasındaki mücadeleler, yetersiz su kaynakları ile birleştiğinde su sorununu daha da karmaşık hale getirdiği görülmektedir[219]."

Aslında su pazarı veya suyun pazarlanması çok da yeni veya aykırı bir olgu değildir. İspanya'daki çiftçiler yüzyıllardan beri sulama sularını pazarlamakta, Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'te özel kuyu sahipleri sık sık sularını komşularına satmaktadırlar. Suyun pazarlanması yüzyılımızın başında Batı ABD'de de oldukça yaygınken, daha sonraları hükümetin projelerini ele almasıyla süreç yavaşlamıştır[220].

Su pazarları formel ve informel olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Formel satışlar suyun belirli bir hacminin üzerindeki hakların belirli bir zaman periyodu için transfer edilmesidir. İnformel satışlar ise yine belirli bir periyot veya tespit edilen saatler için suyun ölçüsüz olarak bir kanal veya pompadan alınmasıdır. Informel pazarlarda alıcı ve satıcı suyun hacmi konusunda bir bilgiye sahip olmalarına rağmen, genellikle satılan su ölçülmemektedir.

Formel ve informel pazarlar arasındaki temel farklılık ticari uygulamada ortaya çıkar; genel olarak su satışlarında uygulamanın yasal ve idari bir sistemle belirlenmediği pazarlar informel pazarlardır. Buralarda uygulamanın ana dayanağı itibar ve karşılıklı güvendir. Formel pazarların büyük bir çoğunluğu Kuzey ve Güney Amerika'da bulunurken, informel pazarlar Güney Asya'da sulu tarımın yapıldığı alanlarda yoğunluktadır.

Su kaynakları üzerinde çalışma yapan bazı uzmanlar, hükümetlerin suyun gerçek maliyetini tüketicilere yansıttığı durumda dünyanın birçok yerinde su kıtlıklarının ortadan kalkacağını söylemektedir. Bu uzmanlara göre yüksek su faturaları tüketicileri ölçülü su kullanmaya özendirecektir. Örneğin 1970'lerin ortasında, Tucson ve Arizona'da fiyatların

---

[218] http://www.tumgazeteler.com/?A=4822184, Erişim Tarihi: 21/05/2009.
[219] Kudret Ulusoy, 2003, s.127.
[220] Abdullah Kıran, 2005, s.221.

yükseltilmesi ve su dağıtımının vesikaya bağlanması gibi çeşitli yöntemlerle, günlük su talebi ortalama % 20 oranında düşmüştür.

Bütün Dünya genelinde, sulama için ücretlendirmenin en düşük seviyede tutulduğu yer Ortadoğu'dur. Ortadoğu'da, belediyeler ve endüstriyel su kullanımı için tarife oluşturmuş olan ülkeler İsrail, Mısır, Ürdün, Suriye ve Türkiye'dir[221]. Dünya Bankası, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 5'inin yaşadığı Ortadoğu'nun petrol bakımından çok zengin olmasına rağmen yenilenebilir su kaynaklarının yüzde 1'inden daha azını içerdiğine dikkat çekmektedir. Bu durum da Ortadoğu'yu su sektörü açısından önemli bir pazara dönüştürmektedir. Ortadoğu'nun petrolünün yanı sıra kıt su kaynakları da uluslararası politik çıkar çatışmalarının merkezinde yer almaktadır. Siemens kısa süre önce, İsrail'deki kıt su kaynaklarının yeniden kullanımını sağlayacak teknolojiler geliştirmek amacıyla İsrail'in en büyük su kuruluşu olan Mekerot'u satın almıştır. Ayrıca Çin ve Rusya gibi hızla sanayileşen ülkeler de Batılı su şirketleri açısından cazip bir pazardır[222].

Henüz özel sektörün yeterince gelişmediği Ortadoğu'da su kaynaklarıyla özelleştirmeye başlamak uygun bir yöntem olarak görülmemektedir. Ortadoğu'da suyla ilgili kaynak ve kamu hizmet kuruluşlarının özelleştirilmesi önemli yararlar sağlayabilir, ancak bunu bugünden başarmak kolay değildir. "Ancak bütün zorluklara rağmen İsrail, Ortadoğu'da su pazarlarını hayata geçirebilecek en uygun ülke olarak görülmektedir; hatta su pazarlarının İsrail'e kısa ve orta vadeli çözümler için iyi olanaklar sunabileceği düşünülmektedir. İsrail'in birçok bölgesinde, toprağa sahip olan, arsanın bitişiği ve altındaki sular üzerinde de haklara sahiptir. Diğer bazı bölgelerde ise suyun tahsisi yıllık, aylık, haftalık, günlük, hatta bazen saatlik kota sistemine göre yapılmaktadır. Bununla birlikte bir su kaynağının "kadim" kullanıcısı olanların kaynaktan yararlanma hakları saklı tutulmaktadır[223]."

Dünyanın birçok bölgesi ve özellikle Ortadoğu'da, yeterli fiyatlandırma mekanizmalarının hayata geçirilmemesinden dolayı, su kullanımında büyük sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bölgedeki diğer ülkelere nazaran daha sıkı bir su tahsisat sistemine ve makul bir fiyatlandırma uygulamasına sahip İsrail'de bile bazı eksiklikler görülmektedir. 1989 yılında yapılan bir düzenlemeyle, İsrail'de çiftçiler kullandıkları suyun % 50'si için, metreküp başına 15 sent, daha sonraki % 30 için metreküp 13 sent, diğer geri kalan için metreküpe 25

---

[221] Abdullah Kıran, 2005, s.231.
[222] **Global Disaster**, " Şirketlerin Yeni Kar Kapısı : Su", http://globaldisaster.blogspot.com/2006/08/irketlerin-yeni-kr-kaps-su.html, Erişim Tarihi: 02/02/2009.
[223] Abdullah Kıran, a.g.e., s.242.

sent ödemektedirler[224]. Ortadoğu ülkeleri dünya kapasitesinin %50'sinden fazlası ile desalinasyon teknolojisinin en büyük kullanıcılarıdır. Ayrıca Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi Körfez ülkeleri büyük ölçüde iki-amaçlı enerji ve desalinasyon tesisleri kullanmaktadırlar. Suudi Arabistan bölgede tuzdan arındırılmış suyun en büyük kullanıcısıdır. Desalinasyon oldukça pahalı bir su kaynağıdır ve kıyı bölgelerinden büyük kentsel alanlara suyu taşımanın maliyeti de oldukça yüksektir.

Dünya Bankası'na göre, desalinasyon oldukça yüksek maliyeti nedeniyle bölgenin su sorunlarına bir çözüm olarak görülmemektedir. Yakın zamanda şirketler desalinasyon işlemi için enerji sağlayacak ve enerjiyi bir satış anlaşmasına göre bir şebekeye satacak enerji üretim faaliyetinin bir parçası olarak (Bağımsız bir Enerji Tesisi gibi çalışacak) bir desalinasyon tesisi inşa ederek, enerji-yoğun bir desalinasyon yöntemi yaratmaya çalışmışlardır. Söz konusu ortak su ve enerji projeleri diğer ülkeler içinde Cezayir, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde uygulanmakta ve MENA bölgesi dışında nadiren görülmektedir[225].

Bölgede iki ülke su ticareti ile ilgilidir: Kuveyt İran'dan su satın almakta, Türkiye ise İsrail'e su satmayı planlamaktadır. Bölgedeki su kıtlığı göz önüne alındığında, suyun bol olduğu yerlerden kıt olduğu yerlere taşınması faydalı olabilir. Ancak ülkenin diğer yerlerindeki su kıtlığı dikkate alındığında, İran'dan su ithal etme kararı bazı eleştirilerle karşılaşmaktadır.

MENA bölgesinde çokuluslu şirketler tarafından üstlenilen ve devam eden önemli sözleşmeleri göstermektedir. Söz konusu sözleşmelerin birçoğu Umman ve Katar'da desalinasyon ve su sözleşmeleri alanında faaliyet gösteren AES ve CMS Energy gibi enerji şirketleri ile yapılmıştır. Su hizmeti sağlama sözleşmelerinde ise en büyük iki su şirketi olan Suez ve Vivendi hakim durumdadır. Ürdün, West Bank ve Gaza, Suez ve Vivendi ile 4 yıllık işletme sözleşmeleri imzalamışlardır[226].

Bu sözleşmeler ağırlıklı olarak, iyileştirme için (ve Gaza örneğinde sözleşme ücreti ödemek için) mali kaynak sağlayan Dünya Bankası tarafından desteklenmektedir. Bunlar özelleştirme ve daha uzun süreli imtiyaz sözleşmeleri için bir başlangıç olarak görülmektedirler.

---

224 Abdullah Kıran, 2005, s.243.

225 Ferhunde Hayırsever Topçu , "Suda Neler Oluyor? Çokuluslu Şirketler ve Özelleştirmeler 2002", **Emek Araştırma Dergisi, 2003/1/(9).**

226 Ferhunde Hayırsever Topçu, a.g.e.

Sadece Fas'ta hükümet üç adet uzun süreli sözleşme ile özelleştirme yönünde büyük değişiklikleri başlatmıştır. Bu resme Suez ve Vivendi hakimdir. Sahara-altı Afrika'da büyük aktörlerden olan Saur ve Thames Water ise MENA'da çok küçük bir varlığa sahiptir[227].

Tablo 8: MENA Bölgesinde Çokuluslu Şirket Faaliyetleri

Şirket	Ülke	Yer	Proje		arih	Ana Şirket
AES	Umman	Barka	Desalinasyon, su+enerji (IWPP)	5	001	
AES	Kata	Ras Laffan	Desalinasyon, su+enerji (IWPP)	5	001	Qatar Petroleum, Gulf Investment Corporation (Kuveyt), Qatar Electricity and Water Company
Alstom	Cezayir	Beni Haroun	Su Pompa İstasyonu		002	Dragados
Black and Veatch	Cezayir	Arzew	Desalinasyon, su+enerji (IWPP)	0	001	Cezayir Devlet Enerji Şirketleri – Sonelgaz ve Sonatrach
Black and Veatch	Birleşik Arap Emirlikler i	Ajman kanalizasyo n şirketi	Atıksu şebekesi		999	Thames Water
CMS Energy	Birleşik Arap Emirlikler i	Shuw eihat	Desalinasyon, su+enerji (IWPP)	0	002	International Power / Abu Dhabi Water & Electricity Authority (60%)
Dragados (Redal)	Fas	Rabat	Su, elektrik ve atık yönetimi için 30 yıllık imtiyaz	0	999	Electricidad de Portugal (30%), Pleiada (30%), Alborada (10%)
Dragados	Cezayir	Beni Haroun	Su pompa istasyonu		002	Alstom
Eaux de Marseilles (Suez / Vivendi)	Cezayir	Algiers	Su şekebesi rehabilitasyonu		001	
Electricidad de Portugal (Redal)	Fas	Rabat	Su, elektrik ve atık yönetimi için 30 yıllık imtiyaz	0	999	Pleiade (30%), Dragados (30%), Alborada (10%)

[227] Ferhunde Hayırsever Topçu , 2002.

Pleiade (Redal)	Fas	Rabat	Su, elektrik ve atık yönetimi için 30 yıllık imtiyaz	0	999	Electricidad de Portugal (30%), Dragados (30%), Alborada (10%)
Suez	West Bank & Gaza	Gaza	4 yıllık işletme sözleşmesi – sonradan yıllık olarak yenilenecek		996	Khatib & Alami
Suez Degremont	Cezayir	Bredeah	Desalinas yon Tesisi		001	
Suez (Elyo)	Fas	Kasablanka	Kasablanka'da su ve enerji için 30 yıllık imtiyaz	9	997	EdF, Endesa
Suez (Ondeo)	Ürdün	Amman	Su işletme sözleşmesi		999	
Suez (Ondeo)	Ürdün	Al-Samra	Atıksu işleme tesisi		002	Morganti (US)
Thames Water	Birleşik Arap Emirlikler i	Ajman kanalizasyo n şirketi	Atıksu şebekesi		999	Black and Veatch
Vivendi (Sidem)	İran	İran	Desalinasyon dahil büyük ölçekli su tesisi inşası		002	
Vivendi	İsrail	Ashkelon	Desalinasyon+B OT	0	002	IDE technologies (25%), Dankner Ellern (25%)
Vivendi	Ürdün	Ramtha	Atıksu işleme tesisi iyileştirmesi ve genişletilmesi		001	
Vivendi	Fas	Tetuouan ve Tangiers	Su, atıksu ve elektrik hizmetlerinin işletilmesi için 25 yıllık imtiyaz sözleşmesi		001	HQI (Kanada), ONA (Fas, Somed (Fas/Suudi Arabistan),
Vivendi	West Bank & Gaza	Bethl ehem ve Hebron	4 yıllık işletme sözleşmesi		999	Khatib & Alami

Kaynak : www.psiru.org, **Psiru Veritabanı**, Erişim Tarihi: 22/03/2009.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU SU SORUNU

4.1. Dünden Bugüne Su Anlaşmazlıkları

Ortadoğu'da suya dayalı çatışmanın kökenleri çok eskilere, tarih öncesi dönemlere kadar uzayabilmektedir. Öyle ki, daha MÖ 7. yüzyılda Asur Kralı Asurbanipal, Araplara karşı savaşırken, su kuyularını kontrol altına alma stratejisi izlemiş, Asurlu Sennacherib MÖ 689 yılında, oğlunun ölümü için Babil'i yıkıp cezalandırdığında bilinçli olarak da şehrin su kanallarını yıkmıştır. Denildiğine göre Sennacherib, Babil'i tamamen yağmalamak için Fırat Nehri üzerinde büyük bir baraj kurar ve bu barajı yıktırarak Babil üzerine bırakır. Barajın yıkımıyla akan seller Babil'i yerle bir eder. Bu eylem, aynı zamanda tarihte ilk kez bir barajın savaş aracı olarak kullanılmasıdır; ancak bilinen bu ilk, ne yazık ki son olmayacaktır[228].

Ortadoğu'nun büyük bir çoğunluğunu oluşturan kıraç arazide yeterli su kaynaklarının bulunmayışı, ülkeleri değişik ittifakların ya da çatışmaların içine sürüklemektedir. Özellikle İsrail ve Arap ülkeleri su konusunda önemli bir anlaşmazlıkla karşı karşıyadır. Su meselesinin en şiddetli şekilde yaşandığı bölge Ortadoğu'dur[229]. Ortadoğu'da su sıkıntısını en fazla yaşayan ülkeler, sırasıyla Filistin, Ürdün ve İsrail'dir. Öyle ki yapılan hesaplamalara göre, 30 yıl sonra bu ülkelerdeki su ancak ülkeleri içme suyu gereksinimlerini karşılamaya yetecektir[230]. "21. Yüzyıla girerken birçok strateji üretim merkezi tarafından petrolden suya doğru bir strateji dönüşümü olduğundan bahsedilmektedir[231]."

Ortadoğu'da tarım bölgeleri hızla tuzlanmakta, temiz su kaynakları ise büyük ölçüde kirletilmektedir. Bu durum öyle ciddi bir noktaya ulaşmıştır ki yakın gelecekte Gazze ve mülteci kamplarında içme suyu temininde sıkıntılar yaşanacaktır. Ortadoğu'da su sıkıntısı çeken on ülkenin nüfusu her 25 yılda ikiye katlanmaktadır." Bu bölgede yer alan ve birden fazla ülkeyi ilgilendiren nehirlerin her birinin kendine has coğrafi, hidrolojik ve ekonomik şartları vardır. Bu şartlarda, nehirlerin her birinin ayrı ayrı değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır[232].

---

228 Abdullah Kıran, 2005, s.253.
229 Cemal Zehir, 2003, s.142.
230 Konuralp Pamukçu, 2000, s.148.
231 Abdulkadir Dursun, 2006, s.105.
232 İsmail Kapan, 2007, s.210.

4.2. Nil Havzası

Nil, dokuz ülkede hayatı etkilemekte, 35 derecelik bir enlem alanını kaplamakta, Orta Afrika'dan 6825 kilometre uzakta Akdeniz kıyısındaki Rosetta'ya kadar uzanmaktadır. Nil havzası 2.9 milyon kilometrekare bir alanı veya tüm Afrika' nın yüzde l0'unu kaplamaktadır. Bölgenin ikinci nehir sistemi olan Şeria, Nil'e kıyasla çok küçüktür.Nil suyunun ancak yüzde ikisi olan bir debisi vardır; 340 kilometre uzunluğundadır ve Kahire'nin ortasından ağır ağır geçen o büyük nehir yanında çamurlu bir dereyi andırır[233].

Dokuz ayrı ülkenin kıyıdaş olduğu Nil Nehri, özellikle Mısır için hayat demektir. Daha doğrusu Mısır diye bir ülke varsa, bu Nil sayesindedir. Yani Nil Mısısr, Mısır da Nil demektir. Mısır nüfusunun tamamına yakını, Mısır Topraklarının yüzde üçünü oluşturan Nil Vadisi ve Delta'sında yaşar. Geriye kalan toprakların yüzde 97'si çorak bir çöl olup neredeyse bomboştur.

Bugüne kadar Nil haritasının en iyi tanımını İngiliz eski başbakanlarından Winston Churchill yapmıştır. Churchill, "Nehir Savaşı" isimli kitabında, Nil'in, kökleri Merkezi Afrika'da, "Victoria, Albert ve Keoga göllerinde", uzun gövdesi Mısır ve Sudan'da ve dalları Kuzey Mısır'daki deltasında olan dev bir palmiye ağacına benzediğini söylemiştir. Kökler kesilecek olursa dallar kuruyacak ve ağacın gövde kısmı da çürüyüp gidecektir[234].

Nil Vadisi ve deltası tarıma elverişli olan bölgedir. Ekilebilir alanların artmasına sebep olan barajlar ve sulama sistemleri gibi su kontrol sistemlerinin en önemlisi, Büyük Assuan Barajıdır. Bu barajın inşası Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından planlanmış ve ancak çeşitli sebepler yüzünden 1902 yılında tamamlanabilmiştir.

En son olarak 1934'te yükseltilmiş olan baraj, 4 km uzunluğunda, 110 m yüksekliğinde olup, 500.000 hektarlık yeni bir arazi bölümünü ekime müsait kılmıştır. Barajın hemen güneyinde 554 km uzunluğunda, 5000 km2 yüzölçümündeki Nasır Gölü yer alır. Böylece on iki türbini olan barajlardan yılda 10 milyar KW'lık elektrik üretilebilmektedir.

---

[233] Turan Güngör, " Ortadoğu' Da Su Ve Siyaset", **Sızıntı Dergisi**, 1996/209.

[234] İsmail Kapan, **Büyük Ortadoğu Kavramı Ve Bölgemizde Su Meselesi,** www.dunyasugunu.org, Erişim Tarihi: 05/05/2009.

Yaklaşık 130 milyar metreküp su hacimli baraj, son yirmi yıl içerisinde tarım ürünlerinde üç misli bir artışa sebep olmuştur[235]. Baraj çevresi, Nil vadi ve deltası ve kıyı bölgelerde daha çok pamuk, fasulye, mısır, buğday, şekerkamışı, akdarı, pirinç, soğan, patates, sebze ve meyve yetiştirilir[236]. Mısır'da Nil Vadisinde ve tarıma açılan yeni alanlarda 8 milyon çiftçi ailesi yaşamlarını sürdürmektedir[237]. Mısır için bir hayat damarı olan Nil Nehri, bu ülke ile diğer yukarı kıyıdaş ülkeler arasında giderek şiddetlenen bir sorun olarak devam etmektedir. Burada önemli olan nokta Mısır'ın Nil olmadan var olamayacağıdır[238].

Nil sularının yüzde sekseninin sağlayan Mavi Nil ile Atbara Nehrini Etiyopya, yüzde onbeşini sağlayan Beyaz Nil'i ise Uganda ve Sudan denetler. Dünyanın pek çok yerinde nehirlerin kaynağını elinde tutan, yani yukarı kıyıdaş durumunda olan ülkeler, aşağı kıyıdaş devletlerdeki olayları kontrol edebilmek için suyun akışını değiştirerek yahut bu yönde tehdit savurarak suyu bir güç vasıtası olarak kullanmışlardır. Ancak Orta Doğu'da, nehrin yukarısındaki ülkelerim musluğu ellerinde bulundurdukları ve aşağısındaki ülkeleri etkileyecekleri kuralının tek istisnası Mısırdır. Mısır bu ayrıcalıklı durumunu büyük nüfusu, iki dünya arasında bir köprü olarak stratejik konumu, teknik bilgisi ve askeri gücü ile koruyabilmiştir. Mısır Nil Havzasında egemen güç olduğunu sadece sözde bırakmamış, icraatıyla da göstermiştir[239].

1980-1987 yılları arasında devam eden sekiz yıllık büyük kuraklık esnasında, Nil Nehri'nin Asuan Barajı'na taşıdığı 125 milyar m3 su üçte iki oranında azalarak 46 milyar m3 e düşmüştür. Bu durum Mısır halkını su konusunda daha duyarlı davranmaya sevk etmiştir. Mısıreski Dışişleri Bakanı Butros Butros Gali'nin yönlendirmesiyle başlayan diplomatik çalışmalar, işbirliğini esas alan "UNDUGU GRUBU" kurulmuştur. Swahili dilinde "kardeşlik" anlamına gelen ve Mısır'ın çatışma yerine işbirliğini öngören yaklaşımının politik uygulaması olan bu en önemli diplomatik foruma, Sudan, Uganda, Zaire (Yeni adıyla Demokratik Kongo Cumhuriyeti), Ruanda, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Mısır üye olarak katılıyor, Burundi ve Tanzanya ise gözlemci düzeyinde temsilci bulunduruyor[240].

---

[235] http://www.misirrehberi.gen.Tr/misirda-siyaset-ve-ekonomi.html, **Mısırda Siyaset Ve Ekonomi**, Erişim Tarihi: 13/03/2009.
[236] http://www.misirrehberi.gen.tr/misirda-siyaset-ve-ekonomi.html, ag.e., s.1.
[237] Konuralp Pamukçu, 2000, s.171.
[238] Ali İhsan Bağış, **Ortadoğu Meselesinde Türkiye Ve Gerçekler,** Atılım Yayınları, Ankara, 2003, s.14.
[239] Orhan Tiryaki, 2004, s.65.
[240] İsmail Kapan, Erişim Tarihi: 05/05/2009, s.14.

Kenya ve Etiyopya, Undugu Grubunun yıllık toplantılarına, ne üye olarak ne de gözlemci olarak katılmamaktadır. Ancak Undugu Grubu, Mavi Nil dolayısıyla Nil Havzasına bağlı olan Mavi Nil ülkelerinin de Gruba üye olmasına önem veriyor. Çünkü, Mısır'ın kullandığı suyun yüzde 85'i Etiyopya'dan gelmektedir. Undugu Grubu, şimdiye kadar çeşitli projeler üzerinde çalışmalar yaptı, ancak sonuç olarak çok fazla bir başarıdan söz edilemez. Dah önce de belirtildiği gibi, Mısır ile Sudan arasında, 1959 yılında yapılan anlaşma kararlaştırılan paylaşım şekli (Yıllık 55 milyar m3 Mısır'a, 18,5 milyar m3 Sudan'a) geçerliliğini koruyor.

Sudan ülkede yıllardır süren siyasi karışıklıklar ve finans sıkıntısı sebebiyle tarımsal potansiyelini tam olarak kullanamamaktadır. Bunun da ötesinde, halkına temiz içme suyu sağlamakta bile zorlanmaktadır. Normal şartlarda su zengini pozisyonunda olan Sudan'ın su kıtlığı çekmesi ve tarım alanlarını tam olarak kullanamaması, buna karşılık aşağı kıyıdaş ülke olan Mısır'ın tarımının yüzde 99'unun sulamaya dayalı olması ve Nil'in sahibi imiş gibi hareket etmesi bölgenin çelişkisi ve potansiyel olarak sorun kaynağı olmaya devam etmektedir.

Aynı çelişki Etiyopya için de söz konusudur. Bu ülke de, on yıllarca süren isyan, iç savaş ve kıtlık gibi felaketler sebebiyle neredeyse dağılıp yok olma sınırına gelmiştir. Yeni yeni toparlanan Etiyopya'nın başlattığı çalışmalar ve projeler, bundan böyle daha fazla suya ihtiyaç duyacağını gösteriyor. Bu projelerde Etiyopya İsrail'den önemli ölçüde finans desteği almaktadır. İsrail'in bu finans desteğiyle Mavi Nil'in kontrolünü ele geçirip özellikle aşağı kıyıdaş devlet olan Mısır'ı baskı altında tutmak istediği ileri sürülmektedir.

Mısır, Etiyopya'yı kazanılmış hak olarak gördüğü "ön kullanım hakkı"na zarar vermeyecek şekilde kapsamlı bir su anlaşması yapmaya zorlamaktadır. Ancak, Etiyopya, bütün baskılara karşılık Mısır'ın savunduğu "Doğal durumun bütünlüğü" doktrinine karşılık, "tam egemenlik doktrinini" ileri sürmekte ve Nil'in kendi ülke sınırları içinde kalan sularını istediği gibi kullanma özgürlüğüne sahip olduğunu, bu konuda hiçbir sınırlama kabul etmeyeceğini sık sık deklare etmektedir[241].

[241] İsmail Kapan, Erişim Tarihi: 05/05/2009, s.14.

4.3. Şeria Havzası

Şeria Nehri, Suriye, Ürdün ve İsrail topraklarının havzası bulunduğundan, bölgesinin en önemli ikinci nehridir. Şeria Nehri sulama ve enerji üretim amacıyla kullanıldığından Suriye, Ürdün, İsrail ve Lübnan'da sularına en çok gereksinim duyulan nehirdir. Tüm havza boyunca modern tekniklerle sulu tarım yapılmaktadır.

İsrail, Celil'e tarım alanının sulanmasında Taberiye Gölü'nün yukarı kesiminde Şeria Nehri sularından saniyede 11 m3 su kullanmaktadır. Şeria Nehri Batı Gor tarım alanlarının yarıdan fazlasının sulanmasını sağlar[242].

Ürdün Nehri tarihi askeri çatışmalarla doludur. İsrail'in bölgedeki askeri ve ekonomik varlığı iradesini diretme imkânı tanımaktadır[243].

"Mesela İsrail'in Yukarı Ürdün suları üzerindeki, kullanım tekeli, Filistin ve Ürdün'de 3500 hektar tarım arazisinin kurumasına yol açtı. İsrail'in tarımsal, kentsel ve endüstriyel atıkları toplayıp Aşağı Ürdün nehrine boşaltması, nehri açık atık su kanalına çevirmektedir. Yukarı havza ülkeleri İsrail ve Suriye'nin, Ürdün Nehri'nin iyi kalitedeki kollarını her geçen gün daha fazla kullanmaları, Ürdün tarımını ve su kaynaklarını olumsuz etkilemektedir[244] ."

Ürdün, Şeria Nehri üzerinde yaptırdığı 1961 yılında Doğu Gor kanalıyla 120.000 Hektarlık alanda sulu tarım yapmaktadır. Şeria Nehri'nin kollarından Zerko Nehri Kompleksi 1978 yılında yapılmıştır. Yine 1978'de yapılan "Aisban Kafrein" projesi ile " Kuzeydoğu Gor" kompleksi bölgedeki önemli sulama amaçlı tesislerdir. Zerko Nehri havzasında 830 Dönüm alanı , "Güney Gor" havzasında 4.000 hektarlık alanı sulamak için yeni projeler devam etmektedir. Ürdün'ün orta vadeli planları içinde Yarmuk Nehri üzerinde "Makarin Barajı" ve "Birlik/Wahda Barajı" projelerini sırasıyla gerçekleştirmek istemektedir. Fakat Ürdün ve ikincisi Ürdün-Suriye ortak projesi olan Birlik/Wahta Barajının yapımını, İsrail engellemektedir[245].

---

[242] Cemal Zehir, 2003, s.101.
[243] İsmail Kapan, 2007, s.213.
[244] Konuralp Pamukçu, 2000, s.156.
[245] Orhan Tiryaki, 2004, s.81.

4.4. Şatt-ül Arap Nehri

Şatt-ül Arap Nehri, Basra Körfezinde çok önemli stratejik ve ekonomik üretim merkezidir. Irak, Şatt-ül Arap Nehri sularını kullanarak, körfez savaşı öncesinde 105.000 hektar bir alanda sulu tarımsal üretimde bulunuyordu. Körfez Savaşı sonrasında bu alanın ne kadarında tarımsal üretimde bulunduğu belli değildir. Irak, Dicle Nehri sularını kullanmak amacıyla Dicle Nehri'nden, Fırat Nehrine su aktarımını yapan "Saddam Nehri" adını verdiği bir projeyi 1992 yılında gerçekleştirmiştir.

4.5. Fırat ve Dicle

444.000 km2 alana sahip olan Fırat Havzası yüksek bir plato görünümünde olup, birçok çanaklaşmış ovalar ve alçak tepelerden oluşmakta ve Basra Körfezine kadar uzanmaktadır. Fırat Havzası; içme, kullanma ve sulama suyuna en fazla ihtiyaç duyulan yörelerdendir. İçme ve kullanma suyu ihtiyaçları çevredeki su kaynaklarından veya yeraltı sularından karşılanmaktadır. Havzanın ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Altı aya yaklaşan yaz kuraklığı nedeni ile kuru tarım tekniği yaygın olup çeşitlilik yoktur.

Türkiye'nin ikinci büyük nehri olan Dicle Nehri, Hazar Gölü'nün yakınlarından doğmakta ve Fırat Nehri ile birleşinceye kadar yaklaşık 1840 km yol kat etmektedir[246].

"Dicle havzasının % 12'si Türkiye , % 0,2'si Suriye , % 54'ü Irak ve % 34'ü İran sınırları içinde yer alır. Dicle Nehri'nin sularına kaynak oluşturan alanların % 21'i Türkiye'de , % 0,3'ü Suriye'de , % 31'i Irak'ta ve % 48'i İran'dadır. Dicle Nehri'nin yıllık su hacmine Türkiye'nin katkısı % 51, Irak ve İran'ın katkıları sırasıyla % 39 ve % 10 olmaktadır[247]."

Dicle Havzası'nın, Fırat Havzası gibi Suriye'ye doğru meyilli ve Suriye'ye nazaran daha yüksek bir topografyaya ve çok engebeli bir araziye sahip olması, Havza'da tarımsal sulama yapılacak düz alanlarının çok az olması gibi nedenlerle yerüstü ve yeraltı sularının hemen hemen tamamının Suriye sınırından Irak'a akmasına neden olmaktadır. Türkiye'deki akış alanında Dicle Nehri üzerinde enerji üretimine yönelik olarak Ilısu, Cizre ve Kralkızı Barajları ve hidroelektrik santrallerinin yapılması ve bunlara 7 barajın daha ilave edilmesi planlanmıştır[248]. " Dicle Nehri'nin, Türkiye bölümündeki bütün kolları, gür suları, dar vadileri

---

[246] Abdulkadir Dursun, 2006, s.131.
[247] Zekai Şen, 2006, s.82.
[248] Abdulkadir Dursun, 2006, s.133.

ve boğazlar ile çok önemli potansiyel bir enerji kaynağıdır.[249] Irak kendi toprakları içerisinde Dicle Nehri üzerinde kurduğu Saddam, Bekme, Dokan ve Darbandıkan Barajları sayesinde ülkesinin doğu ve kuzey kesimindeki kullanım ve zırai amaçlı su ihtiyacını ve enerji gereksinimini karşılamaktadır. Fırat Nehri, sulama ve hidroelektrik üretimi bakımından Türkiye'nin en önemli kaynağını oluşturmaktadır. "Kaynak sağlayan alanların %62'si Türkiye'de , % 38'i ise Suriye'dedir[250]." Türkiye ülkesinin ve bölgenin en büyük bölgesel kalkınma projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesini bu nehrin üzerinde planlamaktadır[251].

Türkiye, Fırat Havzası'nda halen yapımı devam eden ya da planlanan projelerle 1.333.643 hektar arazisini sulayacak, yılda ortalama 20.098 milyar Kilowatt/saat enerji üretecektir. Türkiye, Fırat Havzası'nda bulunan büyük yerleşme merkezlerine içme, kullanma ve endüstri suyu ihtiyaçları için yılda toplam 1.1 milyar m3 suyu Fırat kaynağından sağlamayı planlamaktadır. Fırat Nehri, hidroelektrik enerjisi üretim kapasitesiyle Türkiye ekonomisinde en yüksek paya sahiptir[252].

Suriye, sürdürdüğü projelerle toplam 482.900 hektar alanın sulanmasını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Belih, Fırat Vadisi, Aşağı Habur, Rasafe, Meyadin ve Meskene projeleriyle Suriye Fırat Nehri'nden en verimli şekilde faydalanmayı istemektedir[253]. Irak, Suriye sınırından Şatt-ül Arap Nehrine kadar Fırat Havzası'ndan toplam1.952.000 hektar genişliğinde 32 sulama projesine sahiptir. Fırat nehri üzerinde Rawa, Hadita, Harbaniye, Ramadi, Darbandıkan, Dohan, Saddam ve Samara barajlarıyla sulama, elektrik enerjisi üretimi ve içme suyu temin etmek amacıyla yaptırarak yararlanmaktadır[254].

4.6. Asi Nehri

Asi Nehri, büyük ölçüde Suriye topraklarında tüketildikten sonra , Türkiye sınırları içinde Akdeniz'e dökülmektedir.[255] "Türkiye dışından doğarak Türkiye topraklarında denize dökülen en önemli nehirdir[256]."

---

[249] Vedat Durmazuçar, 2003, s.75.
[250] Zekai Şen, 2006, s.78.
[251] Cemal Zehir,2003, s.93-94.
[252] Vedat Durmazuçar, a.g.e. , s.70.
[253] Cemal Zehir, a.g.e. , s.94-95.
[254] Orhan Tiryaki, 2004, s.106.
[255] Özden Bilen, **Ortadoğu Su Sorunları Ve Türkiye**, Tesav Yayınları, Ankara, 1996, s.40.
[256] Vedat Durmazuçar, a.g.e. , s.79.

Asi Nehri'ni 1961 yılından bu yana kullanan Suriye, Rustam ve Hilfaya-Mehardeh barajları ile Humus ve Hama şehirlerinin elektriğini sağladığı gibi , Ghab Vadisi'nde tarım alanlarını da sulamaktadır. Nehrin akışını düzenleyebilmek amacıyla Ziezoun ve Kostoun adlı iki ilave baraj yapılmakta ve Asi Nehri'yle 230.000 hektarlık alan sulanmaktadır[257].

Asi Nehri, Türkiye'den geçtiği alan boyunca çevre bölgelerdeki tarımsal faaliyetlere imkan tanımaktadır. Türkiye bu nehir üzerinden inşa ettiği sulama kanallarıyla Amik Ovası'nı sulamaktadır. Bu ovada gerçekleştirilen 1 milyon 200 bin dekarlık alanda sulama yoluyla yapılan üretim, Türkiye'nin tarımsal üretiminde önemli bir yer tutmaktadır.

" Asi Nehri'nin kullanımı özellikle geçmişte, Suriye ve Türkiye arasında zaman zaman ciddi sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Asi Nehri'nin yukarı çığır ülkesi olan Suriye, Amik Ovası'nda ciddi mahsul kaybına uğramaktadır[258]."

4.7. Ortadoğu'da Ekonomi Temelli Güncel Su Projeleri

4.7.1. GAP Projesi

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) dünyadaki örnekleriyle karşılaştırıldığında kapladığı coğrafi alan, fiziksel büyüklükleri ve hedefleri açısından iddialı bir projedir. GAP, Türkiye'nin görece az gelişmiş bölgelerinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 9 ilde (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak) uygulanmakta olan, çok sektörlü entegre bir bölgesel kalkınma projesidir. Entegre niteliğiyle Proje, sadece barajlar, hidro-elektrik santralleri, sulama yapıları gibi fiziksel yatırımlarla sınırlı kalmayıp, bunların yanında ve birbiriyle eşgüdüm içinde tarımsal gelişme, sanayi, kentsel ve kırsal altyapı, haberleşme, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sosyal hizmetler gibi sosyo-ekonomik sektörlerin geliştirilmesine yönelik yatırım ve etkinlikleri de içermektedir. GAP giderek önem kazanan bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesini hedefleyen devletin genel politikası çerçevesinde kendi hedeflerini oluşturmuştur. GAP, az gelişmiş bölgelerdeki kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarılmasının kendi başına ekonomik yüme, toplumsal istikrar ve ihracatın teşviki gibi ulusal hedeflere katkıda bulunacağına ilişkin devlet politikası ile örtüşmektedir[259]. "Türkiye'de sulanabilir 8, 5 milyon hektar arazinin %

---

[257] Vedat Durmazuçar, 2003, s.80.
[258] İsmail Kapan, 2007, s.259.
[259] **T.C Başbakanlık Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı,** http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=turkish/ggbilgi/ghedef.html, Erşim Tarihi 30/03/2009.

20’si, Aşağı Fırat ve Dicle Havzaları’ndaki geniş ovalardan oluşan GAP Bölgesinde yer almaktadır[260].” Türkiye’nin aşağı komşuları Suriye ve Irak’ta Fırat ve Dicle Nehirlerinin akışında bir azalmaya sebep olacağı ve bunun bu ülkelerin tarımsal ve enerji projelerine zarar vereceği konusunda tereddütlere sebebiyet vermiştir[261]. “ GAP’ın hidropolitik aşamaları, Arap medyasında bölgedeki dengelere bir tehdit olarak vasıflandırılmış ve bu Atatürk Barajının inşasıyla doruk noktaya ulaşmış, saldırgan bir hareket olarak verilmiştir. Bunların ötesinde Türkiye’nin GAP işlemleri çerçevesindeki düşünceleri, aşağı komşuları tarafından saldırgan ve saldırgan olarak algılanmıştır[262]. ”

Türkiye, toplam 7500 MW’lık hidroelektrik kapasitesinin yarısından fazlasını gerçekleştirerek üretime geçmiş, sulamayı planladığı 1,7 milyon hektarın üzerindeki alanın 100.000 hektarını sulamaya açmış, “ Atatürk Barajı” ve “Şanlıurfa Tünelleri” gibi çok geniş alanların sulanabilmesi için gerekli tesisleri tamamlamış ya da bitirme aşamasına getirmiştir. GAP, dış kredi kullanılmaksızın tamamen Türkiye’nin öz kaynaklarıyla finanse edilmektedir. Dünya Bankası, kıyıdaş devletler ile paylaşım esaslarını belirleyen bir anlaşma olmamasından ötürü kredi talebini geri çevirmiştir. Toplam yatırım değeri 1997 yılı değerleriyle 32 milyar USD olacağı tahmin edilen proje için 2001 yılı sonuna kadar 11,6 milyar dolar harcanmıştır[263].

Güneydoğu Anadolu Projesi ile ilgili beklentilerin en önemlisi bölgenin Türkiye’nin ihracat üssü haline gelmesidir. 1989 yılında hazırlanan Master Plana göre tarım ve sanayi potansiyeli gelir düzeyini tam 5 kat arttıracak, 9 milyonu aşan nüfusun 3,5 milyonuna yeni iş olanakları ortaya çıkaracaktır. Bölgedeki mevcut yatırımların arasında en ağırlıklı sektörler tekstil ve gıda sektörüdür. Bunların yanı sıra tarıma dayalı alt ve üst sektörlerde de dikkat çekici adımlar atılmaktadır[264].

---

[260] http://www.su-dunyasi.com.tr/mart2004_8/gap.htm, Erişim Tarihi: 14/03/2009.
[261] Vedat Durmazuçar, 2003, s.103.
[262] A.İhsan Bağış, “Dicle Fırat Ve Türkiye’nin Su Politikası”, **Harp Akademileri Bülteni** , Sayı:192, s.174.
[263] Abdulkadir Dursun, 2006, s.187.
[264] Cemal Zehir, 2003, s.131.

4.7.2. Barış Suyu Projesi

Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin fazla suyunun Ortadoğu'da su kıtlığı çeken ülkelere pazarlanmasını hedefleyen bir su projesidir. 1986 yılında ilk kez Türkiye tarafından önerilmiştir. Doğu ve batı hattı olmak üzere iki kısım olarak hedeflenen projenin batı hattının kapasitesi 3,5 milyon metreküp/gün akış hızlı ve maliyeti 8,5 milyar dolardır. Doğu hattı ise 2,5 milyon metreküp/gün kapasitesiyle 12 Milyar Amerikan Dolarına mal olacaktır[265].

Körfez ülkeleri , Barış Suyu Projesi ile temin edilecek suyun daha pahalıya mal olacağını öne sürmüşler ve bundan dolayı projeyi dondurma kararı vermişlerdir. Projeyi geri çevirmelerinin altında yatan gerçek nedenin ise su konusunda Türkiye'ye bağımlılık endişesi olarak nitelendirilmektedir. Arap ülkelerine göre böyle bir projeyle Türkiye , Irak ve Suriye'ye giden suyun kaynağını denetlemenin yanında , bütün Arap dünyasının su kaynağını kontrol eder bir duruma gelecektir[266].

Projenin, ekonomik açıdan maliyeti yüksek görünse de, masrafları deniz suyu arıtma işlemine göre 1/3 oranında daha düşüktür. Projenin uygun görülmemesinin altında Suudi Arabistan ve Körfez Ülkelerinde, su arıtma tesisi kuran uluslar arası büyük şirketlerin bilinçli olarak proje neticesinde elde edilecek suyun maliyetinin arıtma yoluyla elde edilecek suyun üzerinde olduğu yönünde propaganda yürütmesi bulunmaktadır[267].

4.7.3. Manavgat Çayı Projesi

Türkiye'nin Akdeniz'e dökülen sularının deniz taşımacılığı yoluyla Ortadoğu'ya ulaştırılmasını hedefleyen bir diğer su projesidir. Manavgat çayından alınacak 180 milyon metreküp suyun tankerlere yüklenmesi planlanmaktadır. Projenin bileşenleri, nehirden su alma yapısı, pompa istasyonu, terfi hatları, arıtma tesisi, su deposu, cazibeli isale hatları, kıyı tesisleri, deniz altı boru hatları ve yükleme terminalleridir[268]. Bu projeye ilişkin işletme hakkının özel bir işletmeye devredilmesi ve su satışı ve dağıtımının yine özel sektör eliyle gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Proje Türkiye'nin ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra aynı zamanda su ihracatına yöneliktir.

---

[265] Cemal Zehir, 2003, s.196.
[266] İsmail Kapan, 2007, s.424.
[267] Abdulkadir Dursun , 2006, s.223.
[268] Hasan Denker, "Manavgat Çayı Su Temin Projesi", **Erimtan Müşavirlik A.Ş**, 2002.

Su ihracatının hedefi elbette ki en büyük ihtiyaç sahibi Ortadoğu'dur.[269] Manavgat Suyu Projesi ile elde edilecek 50 milyon m3'lük suyun 20 yıl boyunca İsrail'e satılmasını öngören ikili görüşmeler uzun yıllar sürmüş ancak 2006 yılında olumsuz sonuçlanmıştır.

4.7.4. Deniz Yoluyla Su Nakli

Su kıtlığını giderebilmek amacıyla başvurulan yöntemlerden bir diğeri büyük hacimli su naklidir. " İsrail'de bu yolla temin edilen 200 milyon m3 suyun tarımdaki kullanım payı % 20'dir[270]." Suudi Arabistan'a Pakistan, Sudan veya Mısır'dan su taşınmasına yönelik olarak yapılan bir araştırmaya göre, Suudi Arabistan'da dünyanın en büyük deniz-suyu arıtma tesisi olan Jubai arıtma tesisinin günlük kapasitesi 910 000 m3'e eşdeğer miktarda suyun deniz yolu ile taşınmasında, en ekonomik seçenek ön inceleme aşamasında Karaçi-Damman hattı olarak saptanmıştır.

Bu seçenekte, İndüs Nehri'nin Karaçi'de denize döküldüğü noktadan 300 000 ton (dwt) kapasiteli tankerlerle alınan suyun, Basra Körfezi kıyısında Damman'a 1000 mil (=1600 km) taşınması öngörülmüştür (Farooq, Al-Layla,1987). Yaklaşık Ankara büyüklüğünde bir şehrin günlük ihtiyacına eşdeğer 910 000 m3 suyun sürekli sağlanabilmesi için 17 tankerlik bir filonun oluşturulması gerekmektedir. Terminal noktasında tanker üzerinde suyun birim maliyeti 1985 fiyatları ile 0.79 $/m3 olarak saptanmıştır. Bu fiyata suyun arıtma ve boşaltma masrafları dahil olmayıp, ham suyun CIF bedelidir. Ancak söz konusu masraflar eklense bile, belirtilen değer, Jubai arıtma tesisinde üretilen suyun birim maliyeti olarak verilen 1.67 $/m3'e göre daha düşüktür.

Taşıma maliyetini azaltabilmek için, alışılagelmiş taşıma araçları olan tankerler yerine, daha ekonomik olduğu iddia edilen ve medusa-bag olarak isimlendirilen 1 000 000 m3 hacme kadar su taşıyabilecek ve bir römork eşliğinde çekilecek plastik araçlar önerilmektedir. Ancak konu araştırma aşamasında olup henüz küçük hacimlerde dahi uygulamaya geçilmemiştir[271].

[269] İsmail Kapan, 2007, s.433.
[270] İsmail Kapan, a.g.e. , s.430.
[271] http://www.ekitapyayin.com/id/062/susorun02-02.htm, **Ortadoğu Su Sorunları Ve Türkiye**, Erişim Tarihi: 15/03/2009.

4.7.5. Deniz Suyunun Arıtılması

Deniz suyunun ve deniz suyuna nazaran tuzluluk oranı düşük olmasına rağmen, içme ve kullanma suyu olarak istifade edilemeyen yeraltı sularının, tuzdan arındırılmasına yönelik teknoloji Ortadoğu'da petrol zengini ülkelerce geniş ölçüde kullanılmaktadır. Dünyadaki tuz arıtma tesislerinin toplam kapasitesi, günde 15.6 milyon m3 (yılda 5.7 milyar m3) olup, bu kapasitenin %24.4'ü Suudi-Arabistan'da, %10.6'sı Birleşik Arap Emirlikleri'nde, %9.1'i Kuveyt'te, %15.2'si Amerika Birleşik Devletleri'nde, %4.1'i Japonya'da geriye kalan %36.6'sı ise çeşitli ülkelere dağılmış bulunmaktadır[272].

Yüksek enerji tüketimi nedeniyle tuzlu su arıtma tesisleri, belirtilen petrol zengini Ortadoğu ülkeleri dışında büyük kapasitelerde kullanılmamaktadır. Örneğin, zengin ve yüksek teknolojiye sahip bir ülke olan İsrail'de bile 23 bölgeye dağılmış 33 ünite ile yılda ancak 4 milyon m3 su arıtılabilmektedir. Bu miktar, İsrail'in su kullanımının binde ikisine tekabül etmektedir. İsrail ve Mısır'da; Akdeniz kıyısında, Ürdün'de ise Akabe Körfezi'nde nükleer enerji ile çalışan arıtma tesisleri kurulması yönünde, 1967 Savaşı'ndan sonra başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerde bulunulmuştur.

Belirtilen tesislerin toplam arıtma kapasitesi yaklaşık 1 milyar 400 milyon m3 olarak öngörülmüş ve Gazze Şeridi'nde de bir tesis kurulması bilahare bu plana ilave edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri eski Başkanlarından Eisenhower'in 1960'lı yılların ikinci yarısında aktif olarak rol aldığı çabanın hedefi, yeni enerji ve su kaynaklarının sağladığı imkânlarla bölgede ilave sahaların tarımsal kullanıma açılması ve bir milyon Filistinli mültecinin bu sahalara yerleştirilmesiydi. Maliyeti 1967 fiyatları ile 1 milyar dolar olarak tahmin edilen projenin, Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu'nca denetlenmesi ve uluslararası özel bir ortaklık eliyle gerçeklettirilmesi düşünülmüştür.

Arap, İsrail ve Amerikalı uzmanlardan oluşan teknik bir komite, 1968 yılından başlayarak 1973 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak gerek ekonomik, gerekse bölgeye nükleer teknolojinin getirilmesinin doğuracağı mahsurlara dayanan politik karar sonucunda, projenin uygulanmasından vazgeçilmiştir.

---

[272] Worldwide Desalination Research And Technology Survey, 1994.

Suyun arıtılma maliyeti üzerinde etkili olan faktörlerden birisi de deniz suyunun tuzluluğudur. Örneğin Kızıldeniz'in tuzluluğu, Basra körfezinin tuzluluğundan çok daha fazladır. Kızıldeniz suyunun arıtılması, sadece bu faktör göz önüne alındığında, daha pahalı olmaktadır. Yüksek maliyeti nedeniyle, deniz suyundan arıtılan suyun, tarımsal maksatlar için yaygın bir şekilde kullanılması, bugünkü koşullarda mümkün görülmemektedir. Ancak maliyeti düşürecek ucuz teknolojilerin geliştirilmesi yönünde, yoğun bir çaba harcanmaktadır[273].

4.7.6. Akdeniz ve Kızıl Denizin Ölü Denize Bağlanması

Tuz arıtma tesisleri ile deniz veya yeraltı sularının arıtılmasında çok fazla enerjiye ihtiyaç duyulması, petrol zengini Arap ülkelerinin dışında kalan Ortadoğu ülkelerini, arıtma teknolojisinin kullanılmasında enerji sorununun nasıl çözüleceği hususunda yeni arayışlara yöneltmiştir. Bölgede nükleer enerji santralleri tesis edilmesine ilişkin girişimler, daha önce belirtildiği gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Muhtemelen 21. yüzyılda ele alınacak ve Akdeniz'le Ölü deniz'i (Lut Gölü) birbirine bağlayacak olan proje ile, dünyanın en çukur noktasını teşkil eden bölge ve Akdeniz arasındaki 395 metre yükseklik farkından faydalanarak, enerji üretilmesi ve elde edilecek enerjinin tuz arıtma tesislerinin ve sanayinin ihtiyacının karşılanmasında kullanılması amaçlanmaktadır. Proje üzerindeki çalışmalar 1980'li yılların başından itibaren İsrail'de yoğunlaşmıştır[274].

Merkez iletim hattının toplam uzunluğu 72 km olup, bu uzunluğun 57 km'sini 5 m çapında tünel teşkil etmektedir. 30 km'lik kesimi İsrail topraklarında ,ikinci 42 km'lik bölümü ise işgal edilmiş topraklar içinde kalmaktadır (Özerk Filistin). Gazze Şeridi ile Ein-Bokek arasında kalan güney hattı (2) üzerinde 80 km uzunluğunda tünel inşa edilmesi gerekmektedir. Ancak bu hattın bir bölümü, Filistinlilerin yaşadığı Gazze'de kaldığından, politik nedenlerle, Akdeniz'le kanalın bağlantısı kuzeye kaydırılarak giriş kısmı İsrail toprakları içine alınmıştır (Güney Hattı - 1). Bütün hatların bağlantı noktası, İsrail ile Ürdün 'ün paylaştıkları Ölüdeniz olmaktadır.

[273] Worldwide Desalination Research And Technology Survey, 1994.
[274] İsmail Kapan, 2007, s.428.

Tamamen İsrail toprakları içinde kalan Güney Hattı(1) projesi ile yılda üretilecek enerji miktarı 1.4-1.85 milyar kWh (Atatürk Barajı'nın ürettiği enerjinin %20'si) olup, Akdeniz'den yılda yaklaşık 1.23-1.67 milyar m3 su alınarak Ölü deniz'e taşınacaktır[275].

Akdeniz'den Ölü deniz'e getirilecek su, gölün seviyesinin 17 metre yükselmesine neden olacağından, gerek Ürdün'e gerekse İsrail'e ait kıyıda bulunan potasyum üretim tesislerinin yeni sahalara nakli gerekmektedir. Projenin potasyum üretiminde % 15 oranında bir azalmaya neden olacağı tahmin edilmektedir. Bu durum başta Ürdün olmak üzere diğer Arap ülkelerinin de itirazlarına sebep olmuştur[276]. İsrail'in ortaya koyduğu projeye karşılık, Ürdün suyun Kızıldeniz kıyısında Akabe Körfezi'nden alınarak yaklaşık 85 km'lik kanalla Ölüdeniz'e getirilmesini önermiştir. Kanal üzerinde çeşitli pompa tesisleri ve ara depolamalar bulunmakta olup enerji üretmek için yaklaşık 395 m seviye farkından faydalanılmaktadır.

İsrail'in Akdeniz'den getireceği suyun, Ölü deniz'de önemli ölçüde seviye artışına neden olması ve potasyum üretme tesislerini olduğu kadar, bazı arkeolojik tesisleri de tehdit etmesi, başta Ürdün olmak üzere, diğer Arap ülkelerinin de itirazlarına sebep olmuştur. Ayrıca Ürdün'ün de benzeri bir proje üzerinde çalışmaya başlaması, politik gerginliklere ve her iki projenin de ertelenmesine neden olmuştur. Ancak Birleşmiş Milletler tarafından yapılan incelemede, Ölüdeniz seviyesinde yaklaşık 10 metrelik bir yükselmenin (-400 metreden, -390 seviyesine kadar) tarihi eserleri tehdit etmediği saptanmıştır.

Ayrıca 10 metre olarak sabit tutulacak bir artışın oluşturduğu geniş su yüzeyinin, buharlaşmayı artırarak, çöl ikliminin hakim olduğu yörede çevre şartlarına olumlu bir etki yapacağı ilgili komisyonca ifade edilmiş ve proje tekrar Ortadoğu'nun gündemine girmiştir. Söz konusu tesisler de elde edilecek enerjinin, arıtma tesislerinde kullanılması ile nispeten ucuz su elde edilebileceği bazı uzmanlarca ifade edilmektedir. Ölü deniz'deki su seviyesi – 390 m'yi geçmemek koşulu ile yılda elde edilecek 100 milyon m3 arıtılmış suyun üretim maliyetinin 0.64 $ olacağı iddia edilmektedir[277].

---

[275] Worldwide Desalination Research And Technology Survey, 1994.
[276] Worldwide Desalination Research And Technology Survey, 1994.
[277] http://www.ekitapyayin.com/id/062/susorun02-02.htm, Erişim Tarihi : 15/03/2009.

Ancak Akdeniz ile Ölüdeniz arasındaki iletim tesislerinin maliyetinin düşük alındığı, deniz suyunun elektrik üretecek donatılar üzerindeki etkilerinin henüz ortaya çıkmadığı, tuzlu suyun arıtılmasında kullanılan ters ozmoz sistemindeki filtrelere ilişkin teknolojinin çok fazla tuzlu sular için henüz gelişmediği gibi hususlar göz önüne alındığında, projenin ekonomik fizibilitesi üzerinde tereddütler bulunmaktadır[278].

4.8. Türkiye Sularının Ortadoğu Ekonomisi İçin Önemi ve Türkiye'ye Olası Yansımaları

4.8.1. Türkiye'nin Su Kaynakları

Türkiye, sahip olduğu su kaynakları bakımından göreceli olarak şu anda kendisine yeterli suyu bulunan ülkelerden birisidir. Türkiye, akarsuları ve gölleri ile bölgesinde yeterli su kaynağına sahip bir ülke olarak, sınır aşan sularıyla da komşu ülkelere su sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu uzun deniz sınırı da gerektiğinde arıtma teknolojisi kullanılarak deniz suyundan yararlanmayı imkan dahilinde kılabilecektir. Ancak, deniz suyunu arıtmak büyük maliyet gerektirdiği için, Türkiye'nin şu anda bu alana yatırım yapması beklenmemelidir. Zaten Türkiye'nin sahip olduğu su kaynakları halihazırda böyle bir yatırımı da gerektirmemektedir.

Genel olarak Türkiye'nin su varlığına baktığımızda, ortaya çıkan tablo şudur: Türkiye'nin yıllık yağış ortalaması 642,6 mm'dir. Bu yağış ise 501 milyar m3 suya denk gelmektedir. Ülke yüzeyine düşen bu suyun 274 milyar m3'ü toprak, su yüzeyleri ve bitkiler yoluyla buharlaşarak atmosfere geri dönmektedir. 41 milyar m3 su ise yüzeyden sızarak yeraltı suyu rezervlerini beslemekte, 186,05 milyar m3'ü akarsularla deniz ve göllere ulaşmaktadır. Ayrıca komşu ülkelerden de yıllık 6.9 milyar m3 su Türkiye' ye giriş yapmaktadır. Türkiye'nin yeraltı su potansiyeli ile birlikte toplam 198,25 milyar m3'ü bulan rezervinin, normal koşullar altında hepsinin kullanımı olanaksız olduğu için, kullanılabilir güvenli potansiyel yeraltı suyu dahil 107,2 milyar m3'tür. Bu 107,2 milyar m3 su ise 70 milyon nüfusa sahip Türkiye için kişi başına yıllık 1531 m3 net su demektir. Halen fiili yıllık tüketim ise 36,49 milyar m3'tür[279].

[278] İsmail Kapan, 2007, s. 430.
[279] Hasan Can, **Türkiye'nin Sınır Aşan Suları,** http://www.mitaged.org.tr/2sy_su_hsasancan.doc, Erişim Tarihi: 15/03/2009.

Oysa uluslararası ölçülere göre bir ülkenin su açısından zengin sayılabilmesi için, kişi başına düşen su miktarının yıllık 10.000 m3/kişi olması gerekmektedir[280].

4.8.2. Türkiye Sularının Ortadoğu İçin Ekonomik Değeri

Türkiye'nin Orta Doğu'daki Su Sorunu deyince de 3 rakamı önem kazanmaktadır. Soruna doğrudan konu 3 ırmak, soruna doğrudan taraf 3 ülke ve soruna doğrudan yaklaşımda da soruna taraf olan 3 ülkenin 3 farklı tezi vardır. Asi, Fırat ve Dicle su havzaları soruna konu olan nehirlerdir. Asi'de Türkiye, Suriye ve Lübnan ile sorun yaşarken Fırat ve Dicle'de soruna ortak olarak Türkiye, Suriye ve Irak karşımıza çıkmaktadır[281].

Asi Nehri, Asi havzasının toplam 2,8 milyar m^3/yıl civarındaki su potansiyelinin 0,3 milyar m^3/yıl kadarı Lübnan'dan, 1,2 milyar m^3/yıl kadarı Suriye'den gelmekte; Türkiye'den ise, 0,2 milyar m^3/yıl Afrin'den Suriye geçen sular dâhil olmak üzere, 7.796 km^2 alandan 1,3 milyar m^3/yıl kadarı kaynaklanmaktadır[282].

Asi Irmağı'nın Türkiye açısından önemi büyük olmasına ve sorunun tartışılmaya açık birçok yönü olmasına rağmen, Suriye suların kullanımını görüşmeye yanaşmamaktadır. Böylece bölge topraklarının sulanması açısından Asi suyunu talep eden ve talebine karşılık bulamayan Türkiye'nin omuzlarına büyük bir ek külfet yüklenmekte, bölge tarımı Suriye'nin bu tutumundan dolayı zarar görmektedir. Siyasi arenada çeşitli nedenlerle gerilebilme potansiyeline sahip Türkiye-Suriye ilişkileri önümüzdeki yıllarda su meselesi ile de gerilmeye oldukça müsait bir yapıdadır.

Fırat ve Dicle Nehirlerinin yol açtığı kriz ise bu nehirlerin taşıdığı su miktarının Asi'den çok daha fazla olması nedeni ile kat be kat daha büyüktür[283].

Türkiye-Suriye ve Irak arasında sınır aşan suları kapsayan ilk uluslararası anlaşma, Lozan Anlaşmasıdır. Anlaşmanın 109. Maddesinde, anlaşmanın imzalandığı tarihte yeni bir hudut çizilmesi yüzünden bir devletin su sistemi diğer bir devletin ülkesinde yapılacak işlere bağlı kaldığı veya bir devletin ülkesinde, harpten önceki teamül gereğince diğer bir devletin ülkesinde bulunan sular veya su kuvveti kullandığı takdirde, ilgili devletlerarasında birbirinin

[280] "Türkiye'nin Sınır Aşan Suları", Erişim Tarihi: 15/03/2009.
[281] Özge Furtuna, **Ortadoğu Su Sorunu Ve Türkiye**, http://www.genbilim.com/content/view/3188/, Erişim Tarihi: 16/03/2009.
[282] www.dunyasugunu.org, Erişim Tarihi: 20/03/2009.
[283] Özge Furtuna , a.g.e.

menfaatlerini ve müktesep haklarını muhafaza edecek bir anlaşma yapılması belirtilmektedir. Ancak bugüne kadar böyle bir anlaşma imzalanmamıştır[284]. 1946 yılında imzalanan Türk-Irak Dostluk Anlaşmasının 1 No.lu protokolünde Fırat ve Dicle nehirleri ile kolları sularının düzene konması için Türkiye tarafından yapılacak tesislerin her iki ülkenin yararına olacağı kabul edilmekte, Türkiye'nin inşa edeceği tesislerden Irak'ı haberdar etmesi gereği belirtilmektedir[285].

"Ancak bu durum Türkiye'nin Fırat üzerine yapmaya karar verdiği Keban Barajı'nın inşasına kadar uzanmaktadır. Bu tarihe kadar Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerine yapılmış herhangi bir tesisi yoktur. Keban'dan sonra Türkiye'de Fırat ve Dicle üzerinde toplam 21 baraj ve 19 hidroelektrik santralini kapsayan GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) gündeme geldi. Irak ve Suriye suyun miktarının azalacağı ve sulama sularının drenajı nedeniyle kalitesinin düşeceği gerekçesiyle projeye karşı çıktılar ve sorunu Arap Birliği Zirvesi gibi uluslararası platformlara taşıdılar. Türkiye'nin konumu gereği Mutlak Egemenlik görüşünü savunuyor olması ile patlak veren sorunda ülkelerin taleplerinin sorunu oluşturan temel etmen olduğu görülmektedir. Buna karşın yukarıdaki tabloda görülmektedir ki, Türkiye kendi topraklarından doğan ve kullanımın hakkına sahip olduğu ırmaklardan potansiyelinin çok daha altında bir talep sunmaktadır.

Bu noktada GAP bütünüyle tamamlandığında Dicle Sularının Türkiye'den doğan kısmının %65'inin, Fırat Sularının ise Türkiye'den doğan kısmının %40'ının mansap ülkelere akmaya devam edeceği de göz ardı edilmemelidir. Türkiye'nin GAP dolayısıyla kuracağı tesisler nedeniyle suların kirleneceği, tuzlanacağı ve kalitesinin düşeceğini savunan mansap ülkeler, Suriye ve Irak bu konuda çeşitli ve çıkarları eksenli tezler ortaya koymaktadırlar. Bu durum zaten "sorunlu ve kirli" olan uluslararası politika açısından normal bir davranış olarak görüle bilinir. Bu noktada Türkiye, Suriye ve Irak arasında gelecekte daha büyük sorunlara gebe olan hususun çözümüne yönelik, tabiri caizse; bir kap pilavda onlarca kaşığın olduğu görülmektedir. Sorunsalın devletleri rolünü üstlenen Suriye, Irak ve Türkiye'nin ise öne attıkları tezler de çıkarlarının gereğini yerine getirdiklerini görmekteyiz[286]." Suriye'nin sorunda, sınır aşan sular yerine uluslararası sular kavramlaştırmasını tercih ettiğini görmekteyiz. Yani Suriye, suların dağılımının üç ülke arasında eşit olması gerektiğini kendisine sav etmiş durumdadır. Asi nehri için tartışmaya açmadığı konuyu Fırat ve Dicle'de

---

[284] İsmail Kapan, Erişim Tarihi: 05/05/2009, s.14.
[285] Faruk Sönmezoğlu, **Uluslar Arası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.608.
[286] Özge Furtuna, Erişim Tarihi: 16/03/2009.

tartışıla bilinir bulmaktadır. Türkiye'nin su meselesinde, zaman zaman suyu kesme tehdidinde bulunduğunu da öne sürerek, sorunun uluslararası arenada çözümlenmesinden yana bir tavır ortaya koymaktadır.

Irak bu konuda kazanılmış bir takım haklarının olduğuna dair bir tez savunmakla birlikte, tezini savunurken de bu iki ırmağının binlerce yıldır Mezopotamya halklarının yaşam kaynağı olageldiğini ve bu nedenle de sulardan talep ettiği miktarın kendisine verilen tarihsel bir hak olduğunu ileri sürmektedir. Suriye ve Irak'ın bu konuyla ilgili olarak ortak bir tutum içinde olduklarını söylemek mümkündür. İki ülke de "ortak paylaşım hakkı" savına vurgu yaparak Türkiye'nin bu suları sınır aşan sular statüsünde ele alamayacağını ifade etmektedirler. Türkiye ile imzaladıkları protokollerin işlevsiz kaldığını ve yeni bir düzenlemenin yapılması gerektiğine inanmaktadırlar[287].

"Türkiye ise sorunun çözümüne yönelik bölge devletleri gibi çıkarı göz etse de bir nebze daha barışçıl bir çözüm arayışında görünmektedir. Türkiye'nin çözüme dair yaptığı önerilerin başında sorunun uluslararası çapta, yani küresel bağlamda değil bölgesel, yani soruna taraf ülkeler arasında çözülmesi gereği gelmektedir. Sorun, Irak ve Suriye'nin talebinin aksine sadece Fırat ve Dicle ele alınarak değil, tarafları bağlayan bütün su kaynakları hesaba katılarak çözümlenmelidir. Dicle için ayrı, Fırat için ayrı çözüm politikaları geliştirilemezdir. Bunun nedeni de gerektiğinde bu nehirlerden birbirine su transferi yapılabilinecek olmasıdır.

Son olarak da Türkiye, bir komite kurularak, tarafları bağlayan su sorunsalın çözümüne yönelik "Üç Aşamalı Plan" dâhilinde çalışılmaya başlanmasını savunmaktadır. 1984'te ortaya atılan bu plana göre havza ülkeleri hidrojeoloji uzmanları ile ilk aşamada havzanın hidrolojik verilerini çıkartacak, genellikle birbirinden çok farklı olan veriler böylece bir paralellik kazanacaktır. İkinci aşamada, havzanın toprak envanteri (dökümü) çıkarılacak; üçüncü ve son aşamada ise, elde edilen bu bilgilerin doğrultusunda su verimliliğini en üst düzeye çıkaracak şekilde su kaynaklarının kullanımına çalışılacaktır[288]." Soruna taraf ülkelerin, çıkara endeksli realist politikalar üretmelerinin yanında küçük çapta da olsa barışçıl çözüm arayışları da göze çarpmaktadır.

[287] Özge Furtuna, a.g.e, s.1.
[288] H.Miray Vurmay, "Ortadoğu'da Alevlenen Sular", **TUSAM**, http://www.Tusam.Net/Makaleler, 2002, Erişim Tarihi: 15/02/2009.

4.9. Ortadoğu'da Suyun Geleceği

Yirmi birinci yüzyıl Kafkaslarda ve Orta Asya`da enerji politikaları yeni bir döneme hazırlanırken genelde dünya, özelde ise Ortadoğu; su politikaları kapsamında yeni bir uluslararası sürece hazırlanıyor. Aslında su sorunu sadece Ortadoğu ile sınırlı kalacak nitelikte değil ve sorun sadece jeopolitik yönü ile de tartışılmıyor. Dünya nüfusunun hızla artması, suyun kullanım oranının her geçen gün fazlalaşması, kaynakların giderek daha sınırlı hale gelmesi, sorunu karmaşık bir boyuta sürüklüyor. Bütün bunların yanında, dünyanın geleceğini tehdit eden küresel ısınma tehlikesinin ortaya çıkması da dünyada su kaynaklarına olan ihtiyacı artırırken, yaşamsal hammadde ve politik malzeme haline getiriyor.

Ülkeler, su sıkıntısı çekmemek için yeni stratejiler üretirken, ortak sular üzerinde ortak yönetim hakkı da talep edebiliyor. Bu konuda dünyanın en tartışmalı bölgesinin adı ise yüzyıl öncesinden biliniyordu. Çünkü bugün ve gelecek 20 yıl içinde Su Savaşları'na sahne olabileceği öngörülen Ortadoğu, su sorununu yüzyıl önce yaşamaya başladı. Türkiye, bugüne kadar hoyratça kullandığı su kaynaklarının eksikliğini, büyük şehirlerde başlayan su sıkıntısı ve kesintilerle bundan sonra yakından hissedecektir[289].

Ortadoğu uzmanları, Türkiye'nin su konusunu stratejik olarak nitelendirmesi gerektiğini dile getiriyor. Bugün Ortadoğu`da başta Irak olmak üzere, Filistin, İsrail, Lübnan gibi bölgelerde silahlı çatışmalar gündemde olsa da gelecekteki sorunun su olarak tanımlanması ya da suyun öncelikli sorun olarak gündeme gelmesi, Türkiye açısından büyük önem taşıyor. Türkiye her ne kadar su kaynakları açısından zengin bir ülke olarak görülse de, ortaya konan raporlarda gerçek kaynakların hiç de bu kadar zengin olmadığı ortaya çıkıyor. Öte yandan suyun diplomatik bir araç olarak gündeme gelmesiyle birlikte, Ortadoğu`da sadece su kaynakları değil, diplomatik olarak araç görülen tüm parametreler işin içine giriyor[290].

Türkiye sahip olduğu su kaynakları itibariyle Ortadoğu' da belirleyici bir role sahiptir. Türkiye'nin sahip olduğu su kaynaklarının Güneydoğu'da süregelen terör hareketleriyle yakından ilgili olabileceği de uluslararası kimi çevrelerce çeşitli platformlarda iddia edilmektedir. Hatta Türkiye'nin sınır aşan sularıyla, körfez ülkelerini de ilişkilendirme

---

[289] http://www.kureselfelaket.com/kuraklik/1223-ortadoguda-uyumayan-en-ciddi-sorun-nedir.html, Erişim Tarihi: 17/03/2009.
[290] Selda Öztürk Kay, "Ortadoğu'da Uyumayan Sorun : Su", **Yeniçağ Gazetesi**, 03.08.2007.

yolunda çabalar da ortaya konmaktadır[291]. Bu çevrelere göre, Fırat ve Dicle'nin döküldüğü Hürmüz Körfezi'ne kıyısı bulunan ülkeler kurdukları fabrikalarla deniz suyunu arıtıp kullanmaktadırlar. Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin yaygın olarak başvurduğu bu yöntem körfeze Şattül Arap'tan giren tatlı sularla sağlıklı olarak işletilmektedir. Eğer Şattül Arap'tan tatlı su girişi büyük oranda azalırsa bu ülkelerin kullandığı deniz suyu arıtma tesislerinde bazı sorunlarla karşılaşmaları olasıdır[292] . Bu durum bize Irak ve Suriye'nin gelecekte Türkiye ile yapacakları pazarlıkta körfez ülkelerini yanlarına alabileceklerini gösteriyor.

Ortadoğu'daki ülkelerden bir kısmı, özellikle de Suudi Arabistan gibi mali imkânları yerinde olan ülkeler, deniz suyunu arıtarak kullanma yolunu seçmektedir. Bu işlemin oldukça pahalı olması önemli bir handikaptır. Deniz suyunun arıtılması m3 başına 5 dolara kadar çıkmaktadır. Mali durumu yeterli olan ülkeler için deniz suyunun arıtılması şimdilik önemli bir çözüm olma özelliğini koruyor. Deniz suyunun arıtılması, içme suyu için bir çözümse de tarımsal sulama için oldukça pahalıdır[293].

4.10. Türkiye ve Ortadoğu Ekonomik İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ve Irak Savaşı'nın ardından, bölgede ABD'nin gücü artan şekilde hissedilmeye başlamıştır. Bölgenin istikrarsız siyasi yapısı nedeniyle ham petrol varil fiyatlarında ortaya çıkan dalgalanmalar, hem dünya ekonomisini hem de Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Irak örneğinde açıkça görüldüğü gibi (Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı sorunu, BM ambargosu, Irak tarafından yapılan ödemelerin zaman zaman durdurulması) Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ikili ekonomik ilişkilerinde önemli aksaklıklar yaşanmaktadır. Oysaki Ortadoğu bölgesinde kalıcı bir barış ve istikrar, Türkiye ekonomisini olumlu yönde etkileyecektir. Özellikle bölgenin yeniden yapılanması ve petrol gelirlerinin artması sürecinde, Türkiye ile bölge arasındaki ticari ilişkilerde ciddi bir artış potansiyeli bulunmaktadır[294]. Orta Doğu ülkeleriyle Türkiye'nin ticari ve ekonomik ilişkilerinin kritik dönemlerde azalsa bile devam etmiş olması dikkat çekicidir. Bu nedenle, Orta Doğu'da istikrar sağlanabildiği ölçüde, bölgedeki ülkelerin kaynaklarını ekonomiye kaydırabilecekleri ve bunun Türkiye ile ticari ve ekonomik ilişkilerine olumlu biçimde

[291] John Bulloch – Adel Derwish, **Su Savaşları**, Oxford, 2002, s.16.
[292] John Kolars, **Problems Of International River Management: The Case Of The Euphrates**, Oxford, 2002, s.113.
[293] http://www.mitaged.org.tr/2sy_su_hsasancan.doc, Erişim Tarihi: 15/03/2009.
[294] http://econpapers.repec.org/paper/pramprapa/10688.htm, Erişim Tarihi: 15/03/2009.

yansıyacağı aşikârdır. Ancak mevcut şartlarda dahi, gerekli hukuki altyapının oluşturulması ve özel sektörümüzün daha etkin bir şekilde bu ülkelerle bağlantı kurmasıyla ticari ilişkilerin daha ileriye götürülebileceğine inanılmaktadır.

Türkiye şu anda dünyadaki Müslüman ülkeler arasında en büyük ekonomiye sahip olan ülkedir. Türkiye'nin 2008 rakamlarına göre 930,9 milyar dolarlık GSMH'na karşılık, Suudi Arabistan'ın GSMH'sı 600 milyar dolardır. Üstelik Türkiye, bu rakamlara petrol veya doğal gaz gibi ürünler olmaksızın ulaşmıştır. Türkiye ekonomisi sanayi ve hizmet sektörü ağırlıklı üretimi yanında çeşitlilik arz eden bir yapıya sahiptir. Buna karşın Suudi Arabistan ve İran gibi ülkelerde % 80-90'lara varan oranda petrol ve türevlerine dayalı ekonomiler görülür. Tek ürüne bağlı olmak bu ülkelerin ekonomik kalkınma kalitesini düşürdüğü gibi, demokratikleşmesine de engel olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, bölgede Türkiye ekonomisine benzeyen bir ekonomi bulmak kolay değildir. İsrail, bu bakımdan Türkiye'yi andırabilir, ancak İsrail örneğinde dış yardımların ve etnik-dini dayanışmanın avantajları ortadan kalktığında, ekonomisinin Türkiye ekonomisi kadar dinamik olmadığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Türkiye'nin bu noktadaki avantajı, ekonomisinin ithalat ve ihracata dayalı olmasıdır. Başka bir deyişle Türkiye, Ortadoğu'da ekonomik işbirliğini artırmayı siyasi bir hedeften çok iktisadi bir zorunluluk olarak görür. Türkiye, Ortadoğu'da yeni pazarlar bulmaya mahkûm bir ülkedir. Türkiye için Irak'ta, Suriye'de İran ve diğer Ortadoğu ülkelerinde istikrar, güvenlik ve zenginlik tercihten çok bir tür mecburiyettir[295].

İhracat ve ithalat dışında Türk girişimcilerinin zor şartlar altında, kimsenin çalışmak istemediği ortamlarda yatırım yapma yeteneklerinde gözlenen artış, Türkiye'nin yumuşak güç haznesine yazılacak bir diğer unsurdur. Büyük ve küçük ölçekli Türk firmaları Orta Asya ve Kafkasya'da elde ettikleri başarıları ve deneyimleri Rusya ve Balkan ülkelerinde geliştirdiler. Türk girişimcilerin son yıllarda Ortadoğu bölgesinde de yayılmaya başladığını görülmektedir. İnşaat sektörü Türk girişimcilerin oldukça iyi olduğu bir alandır. Son yıllarda Türkiye'nin bölgedeki iktisadi yatırımları da büyük ölçüde artmıştır. Türkiye'den bölgeye, bölgeden Türkiye'ye yönelik olarak demografik, kültürel, ekonomik ilişkilerde ciddi bir patlama yaşanmakta, ayrıca Türkiye ve bölge arasındaki siyasi ilişkilerde de kayda değer bir iyileşme

---

[295] Sedat Laçiner, " Türkiye'nin Ortadoğu Yaklaşımı", **Serpil Açıkalın Röportajı**, Uşak 2009.

gözlenmektedir. Bölgenin ihtiyaçları, Türkiye'nin gücü ve bölgeye katkı yapma arzusu göz önüne alındığında, Türkiye bölgenin geliştirilmesinde çok önemli bir öncü rol oynayabilir.

Orta Doğu'daki Arap ülkeleriyle ticaretin gelişmesinin, Türk firmalarının Orta Asya ve Afrika pazarlarıyla Körfez bölgesine giriş imkânını artıracağı hesaplanmaktadır. Bu çerçevede diğer ülkelerle işbirliği yapılarak, ortak girişimlere gidilmesi, fuarlara katılınması, Türk ihraç ürünleri sergilerinin düzenlenmesi, KOBİ ziyaretlerinin artarak devam etmesi, ayrıca çok taraflı ve bölgesel işbirliği oluşumları içerisindeki ortak çabaların sürdürülmesi önem arz etmektedir.

4.10.1. Barış İçin Sanayi Projesi (BİS)

2005 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği yönetiminde gerçekleşen Ankara Forumu" 15 Ocak 2007 yılında Tel-Aviv'de yaptığı toplantısında önemli kararlar aldı. Türkiye-İsrail ve Filistin arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi kapsamında öncelikle Gazze'de yer alan Erez Sanayi Bölgesi'nin "Filistin Serbest Sanayi Bölgesi" adında yeniden canlandırılması adına önemli çalışmalar yapmaktadır.

Türkiye'de, yatırımcının hem yüksek enerji maliyetleri hem Çin rekabeti nedeniyle giderek daha fazla zorlanması "Filistin Serbest Sanayi Bölgesi"ni çekici duruma getirmektedir. Filistin ile müzakere edilmekte olan "İmtiyaz Anlaşması" Türk yatırımcıların sadece TOBB-BİS Şirketiyle muhatap olmalarını sağlayarak önemli bir kolaylık getirecek. İsrail tarafıyla müzakere edilen iki önemli konu olan; saldırmama garantisi ve serbest sanayi bölgesinde üretilecek malların limanlara ulaşımı ve vergisiz satısı konularında da anlaşma sağlanırsa Türk yatırımcıları için ideal bir ortam yaratılmış olacaktır.35 Bu toplantının yapıldığı sırada bölgede bulunan Dünya Bankası Başkanı Paul Wolwofitz ve Amerika Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'da projeye tam destek verdiklerini açıklaması da projeye uluslararası bir nitelik kazandırmaktadır[296].

[296] Kerem Öten, **Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Stratejik Ve Ekonomik Analizi**, http://paribus.tr.googlepages.com/k_oten.pdf, Erişim Tarihi: 18/05/2009, s.26.

4.11. Bölgenin İktisadi Geleceğinde Suyun Yeri

4.11.1. Hangisi Gerçek Güç? Su mu Petrol mü?

Günümüzde Ortadoğu bölgesi çoğu insan için öncelikle zengin petrol kaynaklarıyla özdeşleşmiş durumdadır. Petrolün bölge içindeki varlığı, Ortadoğu hakkında yapılacak her türlü gözlemde göz önünde bulundurulması gereken en önemli faktörlerden biridir. Petrol gerçeğinin yanı sıra bölgenin ekonomik durumu da, güvenlik algılamalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Petrol ve ekonomik yapı, bölgenin ülkeler bazındaki güvenlik algılamalarına yansımalarda bulunur, hatta bazı durumlarda en temel belirleyici rolü üstlenir[297].

Aslında petrolün varlığı ve önem kazanması, bölge içi devletlerden daha çok dış güçlerin politik projeksiyonlarında yer almaktadır. Bölge içi devletler daha dar bir bakış açısıyla petrolü kısa dönemli planlamalarla değerlendirirken; dış güçler bölgede hegemonyalarını kurarken petrolü hep stratejik, uzun dönemli bir etken olarak ele almaktadırlar. Petrolün kullanımı ve güvenliği zaman içinde bölge devletleri tarafından da göz önüne alınmaya başlanmış ve ilerleyen safhalarda petrol politikalarının çatışma ortamlarının oluşmasında etkin olduğu örnekler yaşanmıştır. Örneğin, "1973'ten sonra çok hızlı bir biçimde silahlanan ve petrol gelirlerini uluslararası ilişkilerde bir güç haline dönüştürmeye çalışan İran, Irak ve Suudi Arabistan rekabet ortamına girmiş ve bu rekabet, 22 Eylül 1980'de başlayan ve 17 Temmuz 1988'de Güvenlik Konseyinin 598 sayılı kararının kabulüyle biten sekiz yıllık İran-Irak savaşına sebep olmuştur[298].

Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti için hazırlanan bir risk değerlendirme raporunda Dünya genelinde en az on yerde su kaynaklarının kısıtlılığı nedeniyle savaş patlak verebileceğine değinilmiştir. Bu kriz noktaları büyük çoğunlukla Ortadoğu'dadır. ABD'nin Ortadoğu ile yakından ilgilenmesi petrol kadar su ile ilgilidir. Bu yüzyılın sonuna doğru petrol kaynaklarının Dünya genelinde tükeneceği tahmin edilmektedir.

---

[297] Gamze Güngörmüş Kona , " Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması Ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", **Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi,** Sayı 8, 2007, s.113.
[298] Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi,** Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s.64.

Ortadoğu'da kesin olan şey suyun petrol kadar önemli bir meta haline geldiğidir. Ortadoğu'da sahip olanlar için su bir manivela aracı ve gücünü gösterme yoludur. Savaşlar başka gerekçeler öne sürülerek patlak verse de geleceğin bütün çatışmalarını belirleyecek unsur bölgenin su durumudur[299].

4.11.2. Büyük Ortadoğu Projesi - Su ve Türkiye

Bölge ülkelerinin ekonomik kapasitelerinin geliştirilmesi, özel sektör ve girişimciliğin özendirilmesi, piyasa ekonomisi kurum ve kurallarının yerleştirilmesi, yabancı sermaye girişi, refahın arttırılması, yaygınlaştırılması, ekonomilerin dışa açılması ve uluslararası sistem ile bütünleşme ve böylece ilave global talep yaratılması Büyük Ortadoğu Projesinin iktisadi öncelikleridir. ABD bu ülkelerde ekonomik reformlarını desteklemek üzere Millenium Challenge Account isimli kapsamlı bir fon oluşturmuştur[300].

ABD bölge ülkeleri ile arasında bir ticaret insiyatifi başlatmayı ve bir serbest ticaret alanı oluşturmayı planlamaktadır. Middle East Free Trade Initiative (MEFTI) ve Middle East Free Trade Area (MEFTA) ticari girişimin iki ana programıdır. Fas ve Bahreyn ile imzalanan serbest ticaret anlaşmalarına diğer ülkeler de eklenerek 2010 yılına kadar ABD ile 21 ülke arasında bir serbest ticaret alanı kurulması öngörülmektedir. Bu ülkelerin DTÖ üyeliği özendirilmekte ve desteklenmektedir.

National Energy Strategy (Ulusal Enerji Stratejisi) belgesinde ortaya konulduğu gibi ABD enerjide Büyük Orta Doğu petrollerine olan bağımlılığını 2020 yılına kadar en aza indirmeyi öngörmektedir. ABD için Orta Doğu'da enerji güvenliğinin sağlanması ilk önceliktir. Orta Asya enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara çıkması ile Avrupa'nın enerjide Rusya'ya alternatif olarak K.Afrika ve Orta Doğu'dan daha çok enerji alması öngörülmektedir. Doğu Batı enerji koridoru desteklenmektedir. Enerji kaynakları ve yolları ile taşımasının güvenliği sağlanacaktır[301].

---

[299] http://www.ekodialog.com/makaleler/su_petrolden_degerli_hale_geliyor.html, Erişim Tarihi: 16/05/2009.
[300] Arı Hareketi, **Global Yapılanma, Büyük Ortadoğu Projesi Ve Çok Taraflı Türkiye,** http://www.ari.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&İd=202&Itemid=34, Erişim Tarihi:20/05/2009.
[301] Arı Hareketi, a.g.e., s.1.

ABD, BOP çerçevesinde Fas, Tunus, Katar, Bahreyn, Ürdün, Mısır, BAE, Afganistan, Azerbaycan ve S. Arabistan ile programların uygulamasına başlamıştır. BOP'un mali yükünün oldukça fazla olacağını ve zaman zaman da askeri müttefiklere gereksinim duyulacağını hesaba katan ABD, son aylarda kendine ortak bulma çabasına girmi gözükmektedir. Ancak yük paylaşımı demek, hâkimiyet paylaşımı da demek olduğundan, geleneksel ABD politikaları bu konuda hep "sınırlı paylaşımı" esas almış; dolayısıyla kendi payını hep yüksek tutmuştur[302].

---

[302] Henry Kıssınger, **Years Of Renewal**, Easton Press, 2003, s.65.

SONUÇ

Ortadoğu'da özellikle son 10 yıl içinde İsrail – Filistin çatışması dışarıda tutulmak kaydıyla ülkeler arası ilişkilerde yavaşta olsa bir normalleşme sürecinin başladığı söylenebilir. Birbirlerini potansiyel düşman olarak gören sınırdaş ülkeler, bu dönemde iyi ilişkiler geliştirmeye başlamış ve ticari faaliyetlerin hızlanması yönünde irade ortaya koymuşlardır. Özellikle bölgede eksikliği en çok hissedilen madde olan suyun paylaşımı ve ekonomiye kazandırılması noktasında ülkeler işbirliği olanaklarını değerlendirmeye başlamışlardır. Her ne kadar bu adımlar gelenekçi ulusal kaygıların tesiriyle çok temkinli ve yavaş atılsa da geleceğe dair kaygıların ortak bir sorun üzerinde toplanmasıyla manidardır.

Bu bağlamda Türkiye bölgenin en önemli su kaynaklarının çıkış noktası olması, tarımsal üretim açısından bölgenin en büyük potansiyeline sahip ülkesi olması ve bölge ülkeleri için eşit mesafede duruş sergileyebilecek yegâne otoriteyi temsil etmesi açısından Ortadoğu'nun en önemli ve kilit ülkesidir. Türkiye ekonomisi petrol gelirleri dışarıda bırakıldığında bölgenin en önemli ve deneyimli ekonomisidir. Bölge ülkeleriyle tarihsel bağlar devreye alınarak oluşturulabilecek pozitif ortam, ülkeye yatırım ve ihracat olarak geri dönecek, ihtiyaç sahibi ülkeler ikna edilerek devreye alınacak yeni su transferi projeleriyle ülke ekonomisine maksimum katkı sağlanabilecektir. Türkiye bölgede su borsasını tayin edebilecek etkinliğe ve doğal kaynaklara sahiptir.

Manavgat ve Seyhan-Ceyhan suyu projeleri yararlanıcı ülkeler tekrar değerlendirilerek Ortadoğu'nun geneline yönelik pazarlama teknikleriyle revize edilerek tatlı su ihtiyacı duyan tüm ülkeler için uluslar arası hukuk normları ışığı altında süratle uygulamaya konulmalıdır. İsrail, Ortadoğu'da pek çok ülke için potansiyel tehdit konumundadır. Nüfus ve toprak büyüklüğü bakımından küçük ülke kategorisine giren İsrail Ortadoğu'da üstlendiği rol ile hep büyük oynamıştır. Küresel sermaye akışını kontrol eden en önemli güçlerin başında gelen İsrail, ekonomik kalkınmışlık açısında var olan dezavantajlarına karşın çok önemli bir yol kat etmiştir.

Arap toplumlarının dış politikalarında risk hanesinden hiç çıkmayan İsrail , bölgedeki istikrarı ancak Türkiye'nin desteğiyle sağlayabilir. Arap ülkelerinin cazibe merkezi olan Türkiye , uluslar arası ekonomi politikalarında bu dengeyi iyi gözetebilir ve uygulamaya geçirebilirse hem Ortadoğu'da kalıcı bir barışın temelleri atılmış olur, hem de bölge ekonomisi gelişebilir. Avrupa Birliğine üyelik süreci devam eden Türkiye, iktisadi olarak

hükmedebileceği bir Pazar olan Ortadoğu Arap pazarını görmezden gelmemelidir. Gerek teknoloji, gerek kalite ve gerekse maliyet açısından bu pazarlar için son derece uygunluk arz eden Türk ürünleri, Ortadoğu'da popüler hale gelme şansına sahiptir.

Türkiye ile İsrail arasında siyasal kaygıların neticesinde dönemsel krizler yaşanmasına rağmen politik ve ekonomik çıkar ortaklıkları her iki ülkeyi eninde sonunda uzlaşmaya zorlamaktadır. Bu yakınlaşma önümüzdeki 20 yıl boyunca artarak devam edecektir. Bunun en önemli sebebi 11 Eylül saldırıları sonrasında Amerika Birleşik Devletlerinin ortaya koyduğu Büyük Ortadoğu Projesinde her iki ülke içinde önemli pozisyonların belirlenmiş olmasıdır. Türkiye ve İsrail global yeniden yapılanma ve Büyük Ortadoğu Projesi içinde çok önemli bir konuma sahip bulunmaktadır. Türkiye oluşan iki eksen arasında bir denge unsurudur ve politika geliştirme konusunda iki eksen arasında sıkışmaktadır. Türkiye'nin iki eksenden biri ile tam bir siyasi ortaklığa yönelmesi ve diğer eksenden kopması halinde global denge bozulabilecektir. Türkiye hem yeni oluşan eksenler hem de bölgesel ilişkileri arasında denge gözetecek bir konumda bulunmalıdır. Bu konum da özellikle İsrail'le olan ilişkilerin her platformda sürmesi gerekliliğine dayanır. Yeni Dünya düzeninde küresel dengenin en önemli iki ayağından biri Türkiye diğeri ise İsrail'dir.

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından gün geçtikçe gelişen Türkiye – İsrail ekonomik ilişkileri, Ortadoğu'daki güncel siyasete göre zaman zaman yara almış olsa da 1990'lı yıllardan bu yana hiçbir zaman kesintiye uğramamış, uğratılmamıştır. Özellikle 2002 yılından sonra Türkiye'nin ortaya koyduğu yeni Ortadoğu politikasının temelinde bu bölgede gerek iktisadi gerekse siyasi olarak etkin bir güç haline gelme hedefi bulunmaktadır. Bu amaca ulaşma yolunda Türkiye'nin ekonomik anlamda yolunun kesişeceği en önemli ülke İsrail'dir. Dolayısıyla, Türkiye-İsrail ekonomik ilişkileri, yakın gelecekte de gelişerek devam edecektir.

Özellikle İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in Araplarla olan ilişkilerinde Türkiye'den yardım istemesi çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Müslüman Türkiye'nin, mesele ülkelerin ekonomik çıkarları olunca bu iki toplumu aynı masa etrafında toplama olanağı yüksektir. İşte bu nedenledir ki son Davos zirvesinde Türkiye ile İsrail arasında yaşanan gerginlik, çok kısa süre içinde giderilmiş ve taraflar birbirlerini rahatlatıcı beyanlarda bulunmuşlardır. Ortaoğu'da bu iki ülkeye biçilen rol, bu şekilde davranmayı gerektirmiştir.

Uluslar arası örgütlerdeki deneyimi, güçlü ekonomik yapısı ve doğal kaynakları Türkiye'nin Ortadoğu'da üstlenebileceği öncü rolün en önemli kanıtıdır. Türkiye'nin Ortadoğu'ya müspet bakışı bu toplumlar için büyük önem taşımaktadır zira bu bölge için Türkiye ekonomik fırsatlar demektir. Özellikle bölgedeki Amerika Birleşik Devletleri yatırımlarının Türkiye iş birliğinde hayata geçirilmesi hem Ortadoğu hem de Türkiye için tarihi fırsatlar yaratacakır.

Ortadoğu'nun su, enerji ve ticaret bağlamında tüm sorunları Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir çünkü bu sorunlar aynı zamanda iktisadi çıkarları da içermektedir. Türkiye'nin ekonomik deneyimi ve Türkiye'deki profesyonel özel sektör, Ortadoğu'nun ihtiyacını duyduğu modelleri sunma ve yaşama geçime potansiyeline sahiptir.

KAYNAKLAR

Akademik Forumlar Siyasal Bilimler, "Osmanlı Sonrası Ortadoğu Ve Ortadoğu Meselesi" www.msxlabs.org/forum/siyasal-bilimler/59863-osmanli-sonrasi-ortadogu-ve-ortadogu-meselesi.html - 48k Erişim Tarihi: 03/03/2009.

Arı Hareketi, "Global Yapılanma, Büyük Ortadoğu Projesi Ve Çok Taraflı Türkiye" http://www.ari.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&İd=202&itemid=34, Erişim Tarihi: 20/05/2009.

Armaoğlu, Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004.

Ayna, Uluslar Arası İlişkiler, İletişim Ve Eğitim Dergisi, Yaz/Güz 1994.

Bağış, Ali İhsan, Ortadoğu'da Sınır Aşan Sular Ve Alternatif Çözüm Önerileri, Atılım Yayınları, Ankara, 2003.

Bağış, Ali İhsan, "Dicle Fırat Ve Türkiye'nin Su Politikası", *Harp Akademileri Bülteni,* Sayı:192, s.174.

Baybul Forum, "İsrail Tarım", http://baybul.com/ulkeler/171509-israil-tarim.html, Erişim Tarihi: 03/03/2009.

Bilen, Özden, " Ortadoğu Su Sorunları Ve Türkiye", *TESAV,* Ankara, 1996, s.40.

Birleşik Arap Emirlikleri Tarihi, http://www.msxlabs.org/forum/ulkeler-ve-tarihleri/12290-birlesik-arap-emirlikleri-bae-ve-birlesik-arap-emirlikleri-tarihi.Html, Erişim Tarihi: 08/02/2009.

Can, Hasan, "Türkiye'nin Sınır Aşan Suları", http://www.mitaged.org.tr/2sy_su_hsasancan.doc, Erişim Tarihi: 15/03/2009.

Chaudhry, Kiren Aziz, "The Price Of Wealth", London, 1997.

Cömert, Servet, Jeopolitik , Jeostrateji ve Strateji, Harp Akademileri Yayınları, 2000, s.32.

Çekinmez, Vural, "Katar", *Tc Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*, Ankara, 2006.

Çömez,Turhan,"Sınır Aşan Sularımız ve Stratejik Değeri", http://www.turksam.org/tr/a965.html, Erişim Tarihi: 08/07/2009.

Dağdeviren, Murat," Doç.Dr. Cemal Zehir Röportajı: Dünya Su Krizine Doğru Gidiyor" , İstanbul, 2006.

Davutoğlu, Ahmet, "Stratejik Derinlik", Küre Yayınları,16.Baskı, İstanbul, 2001, s.320-325.

Deik, " Suriye Ekonomisi Ve Türkiye-Suriye Ekonomik Ve Ticari İlişkileri", Ankara, 2003, s.7.

Denk, Erdem, " Ortadoğu'nun Su Sorunu", *Radikal Gazetesi*, 8 Nisan 2000.

Denker, Hasan, "Manavgat Çayı Su Temin Projesi", *Erimtan Müşavirlik A.Ş*, 2002.

Derwish, Adel – Bulloch, John, Su Savaşları, Oxford, 2002, s.16.

Dış Ekonomik İlişkiler Grubu, "Ürdün Ülke Bülteni", Nisan 2007.

Durmazaçar, Vedat, Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Dursun, Abdulkadir, Fırat-Dicle, Kutsal Topraklar Ve Paylaşılamayan Sular, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Dursun, Davut, "Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi Ve Tarihi", www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html, Erişim Tarihi :11/02/2009.

Dursun, Davut, " Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal Ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", http://iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/51.pdf , Erişim Tarihi: 02/2009.

Economic Review Of The Arab World, Vol.30, No: 12, December, 1996.

Furtuna, Özge, " Ortadoğu Su Sorunu Ve Türkiye", http://www.genbilim.com/content/view/3188/, Erişim Tarihi: 16/03/2009.

Global Dısaster, " Şirketlerin Yeni Kar Kapısı: Su", http://globaldisaster.blogspot.com/2006/08/irketlerin-yeni-kr-kaps-su.html, 02/02/2009.

Güleç, Mustafa – Oğuz, Gencay, "Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri", *T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı*, Ankara, 2003

Güngör, Turan," Ortadoğu' da Su Ve Siyaset", *Sızıntı Dergisi, Sayı:113,* 1996.

Gürseler, Güneş, " Ortadoğu'da Su Barışı", *Turçev,* Ankara, 01/03/2008, s.2.

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%b0ran_tar%C4%B1m%C4%B1, " İran Tarımı" Erişim Tarihi: 15/02/2009.

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%b0ran'da_ileti%C5%9fim, Erişim Tarihi: 15/02/2009.

http://www.misirrehberi.gen.tr/misirda-siyaset-ve-ekonomi.html, "Mısırda Siyaset Ve Ekonomi", Erişim Tarihi: 15/ 03/2009.

http://www.kureselfelaket.com/kuraklik/1223-ortadoguda-uyumayan-en-ciddi-sorun-nedir.html, Erişim Tarihi: 15/03/2009.

http://www.yorumla.net/universiteler/522563-suyun-tarim-ve-enerji-sektorlerindeki-ekonomik-onemi.html, Erişim Tarihi: 08/12/2009

İgeme, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, "Tarım Ve Gıda Ürünleri Pazarı", 2004.

İgeme, "Ülke, Pazar Araştırmaları: İran İslam Cumhuriyeti" http://www.ihracathizmetleri.com/iran.htm, Erişim Tarihi: 05/05/2009.

Haifaa Jawad A., Middle East In The New World Order, Macmilan Academic, 1997, s.150.

Kapan, İsmail, "Büyük Ortadoğu Kavramı Ve Bölgemizde Su Meselesi", http://www.dunyasugunu.org/panel.asp, Erişim Tarihi: 05.05.2009.

Kapan, İsmail , " Suyun Stratejik Dalgaları" Babıali Kültür Yayıncılık İstanbul, 2007.

Kartal, Filiz, "Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı Ve Sosyal Adalet", http://www.tumbelsen.org.tr/pages/su/supolitikalari.doc, Erişim Tarihi: 22/05/2009.

Kay, Selda Öztürk, " Ortadoğu'da Uyumayan Sorun: Su", *Yeniçağ Gazetesi*, 03.08.2007.

Kayar, Mustafa,Türk, Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.87-88.

Keskin, Arif, " İran'ın Doğalgaz Siyaseti Ve Türkiye", Asam Yayınları, Ankara, 2008, s.15.

Kıran, Abdullah , " Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma Yada Uzlaşma Alanı" Kitap Yayınevi İstanbul, 2005.

Kibaroğlu, Ayşegül, "Fırat Ve Dicle Havzasındaki Su Kaynakları Anlaşmazlıklarının Çözümü", www.stradigma.com, Erişim Tarihi: 07/02/2009.

Kirişçi,Kemal – Bary, Rubin, Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.369-373.

Kıssınger, Henry, Years Of Renewal, Easton Press, 2003, s.65.

Kolars, John, Managing The Impact Of Development, Water As An Element Of Cooperation And Development İn The Middle East, Ayna Yayıncılık, Ankara, 1994.

Kolars, John , Problems Of International River Management: The Case Of The Euphrates Oxford, 2002.

Koluman, Aziz, Ortadoğu'da Süryanilik, Asam Yayınları, Ankara, 2001.

Kona, Güngörmüş Gamze , "İkinci ABD Operasyonu Sonrası Irak'ın Ekonomik Görünümü Ve Abd'nin Irak'a İlişkin Ekonomik Planları" İstanbul, 2006.

Kona, Güngörmüş Gamze, "Ortadoğu'nun Yeni Sınırları", www.ceterisparibus.net/dunya/makaleler.htm, Erişim Tarihi: 15/01/2009.

Kona, Güngörmüş Gamze, Makale "Ortadoğu'nun Yeni Sınırları", TÜSİAD Yayınları, Görüş İstanbul, 2003.

Kona, Güngörmüş Gamze, " Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması Ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi", *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, Antalya, 2006, Sayı 8.

Konya Ticaret Odası , " Katar Ülke Raporu", Konya, 2008.

Kuveyt Büyükelçiliği, *Ekonomi Müşavirliği*, Ankara, 2005, s.3.

Laçiner, Sedat, " Türkiye'nin Ortadoğu Yaklaşımı", *Serpil Açıkalın Röportajı*, Uşak 2009.

Lewis, Bernard, Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi, Arkadaş Yayınları (Çeviri : Selen Kölay), Ankara, 2007.

Morris , Mary E., " Water And Conflict In The Middle East : Threats And Opportunities" http://search.global.epnet.com, Erişim Tarihi : 02/05/2009.

Naff, Thomas, Water: That Peculiar Sustance, Research And Exploration, Water Issue, , Washington National Geographic Society, 1993, S.17.

Oran ,Baskın, Türk Dış Politikası, Cilt Ll, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Owen ,Roger Ve Pamuk Şevket, 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, (Çeviri: Ayşe Edirne) Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul , 2002.

Özhan, Taha, " Seta – Irak Ekonomi – Politiği Dosyası", 2006.

Öten, Kerem, " Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Stratejik Ve Ekonomik Analizi", http://paribus.tr.googlepages.com/k_oten.pdf, 2007, Erişim Tarihi: 11/05/2009.

Özcan, Efe, " Birleşik Arap Emirlikleri – Ekonomi – Ticaret – İhracat" http://www.nuveforum.net/1037-asya/70831-birlesik-arap-emirlikleri-ekonomi-ticaret-ihracat, Erişim Tarihi: 12/02/2009.

Özhan, Taha, "Irak Ekonomi – Politiği Dosyası", *Seta,* 2006, Ankara, s.1.

Öztürk, Nesli , " İran İslam Cumhuriyeti", http://www.izto.org.tr/nr/rdonlyres/c8ff726c-28c5-482a-8491-5e10aec229b3/477/iran.pdf, Erişim Tarihi: 10/05/2009.

Öztürk, Nesli, "Lübnan Cumhuriyeti", *İzmir Ticaret Odası*, İzmir, 2002, s.4.

Pamukçu, Konuralp, Su Politikası, Bağlam Yayınları, Ankara, 2000.

Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, Iı. Kitap,A.Ü.S.B.F. Ve B.Y.Y.O. Basım Evi, Ankara, 1989.

Robert, Jean, Suyun Ekonomi – Politiği, Ütopya Yayınları, Ankara , 2003.

Rubin Barry, Kirişçi Kemal, Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul,2002

Sandıklı, Atilla, Küresel Gelişmeler, Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye'ye Yansımaları, Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Olusumlar Ve Değisen Dengeler, Yay. Haz: Atilla Sandıklı, Kenan Dağcı, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.15-20.

Sar, Cem, Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Yararlanma Hakkı, A.Ü SBF Yayınları, Ankara, 1970, s. 217.

Senexpo, Uluslar Arası Fuarcılık " Mısır Ülke Bilgisi", Http://Www.Sen Expo.Com/Tr/Misir.Asp 03/2009

Setzer, Martin, Ekonomik Küreselleşme: Küreselleşmenin Ekonomi Ve Teknoloji Üzerindeki Etkileri, Sodev Yayınları, Ankara, 1997, s.2.

Sönmezoğlu, Faruk, Uluslar Arası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 2005.

Suriye " Bilad-I Şam'ın Hazin Öyküsü – Suriye'de Ekonominin Dönüşümü", http://suriye.ihh.org.tr/esad/ulkedizayn/ekonomik/donusum.html, 03/2009.

Suriye " Temel Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler", http://www.eximinter.com/e/uploads/f-2002.07.11_10-13-17-suriye%20rapor.doc, 12/02/2009.

Şanlıurfa Ticaret Ve Sanayi Odası, " Türk-Ürdün İş Konseyi Toplantı Notları", Şanlıurfa, 2008.

Şen, Zekai, Ortadoğu'da Sorunlu Bereketli Hilal Ve Türkiye, Su Vakfı Yayınları, Cidde, 2006.

Şen Sebahattin, Su Sorunu, Türkiye Ve Ortadoğu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

Tavadoğlu, Tarık, " Huzursuz Topraklar", *Ortadoğu Gazetesi,* 05/12/2006.

T.C Kahire Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, " Mısır, Tekstil Ve Konfeksiyon Sektör Raporu" Ankara, 2007.

T.C Beyrut Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği , "Lübnan Ekonomisi Ve Ticaretinde Son Gelişmeler" Ankara , 2006.

Tel-Aviv Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği , " İsrail'in Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri", Ankara, 2007.

Thompson-Hirst, Globalization in Question, Polity, London, 2002, s.49.

Tıngır, Safiye, "İsrail", http://www.onlinetercumanlik.com/israil.asp, Erişim Tarihi: 12/02/2009.

Tiryaki, Orhan, Sınır aşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu, Gendaş Kültür, İstanbul, 2004, s.23.

Trikoport-Triko Ve Yan Sanayi Portalı, "Dış Pazarlar: Mısır", http://www.trikoport.com/dispazar.php?İd=33, Erişim Tarihi: 12/03/2009.

Tomanbay, Mehmet, "Dünya Su Bütçesi Ve Ortadoğu Gerçeği", Gazi Büro, Ankara, 1998.

Topçu, Ferhunde, Hayırsever , "Suda Neler Oluyor? Çokuluslu Şirketler ve Özelleştirmeler 2002", *Emek Araştırma Dergisi, 2003/1/(9).*

Tuncer, Selahattin, "Türkiye-İsrail Ticari İlişkileri", *Dünya Gazetesi*, 19.06.2000.

Tursab, Ar-Ge Departmanı, " Birleşik Arap Emirlikleri", İstanbul, 2007.

Türk-Arap Ülkeleri İş Adamları Derneği, " Ürdün Ülke Raporu" , KOSGEB, Ankara 2005.

Uluslar Arası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul 1996.

Ulusoy, Kudret, Küresel Ticaretin Son Hedefi: Su Pazarı, PAL Medya, Ankara, 2007.

www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/ortadoğu.htm, Erişim Tarihi: 11/03/2009.

www.foruz.net/akademi/siyasalbilimler/22.doc, Erişim Tarihi: 11/02/209.

www.genbilim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1679, Erişim Tarihi: 11/02/09.

www.geobilim.com/ ortadoğu/html, Erişim Tarihi: 08/04/2008.

www.ilmimercek.net/?pg=detail&number=9741.

www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm, Erişim Tarihi: 12/02/2009.

www.stradigma.com./turkce/kasim2003/makale_01html.

Vikipedi, " Özgür Ansiklopedi" Ortadoğu.

Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, " Suudi Arabistan" , http://tr.wikipedia.org/wiki/suudi_arabistan, Erişim Tarihi: 15/03/2009

Vurmay, H.Miray " Ortadoğu'da Alevlenen Sular" http://www.tusam.net/makaleler, Erişim Tarihi : 15/03/2009.

Vurmay,H.Miray, "Ortadoğu'da Alevlenen Sular", *TUSAM*, http://www.Tusam.Net/Makaleler, 2002, Erişim Tarihi: 15/02/2009.

Yılmaz, Selim, "Gats: Su Ticareti Yapılabilen Değerli Bir Metadır 2003", http://www.antimai.org/mkl/sy03ikkolcu.htm, Erişim Tarihi: 01/05/2009.

Yolcu, Ekrem "Suudi Arabistan", http://www.enfal.de/sarab.htm, Erişim Tarihi: 08/02/2009.

Yolcu, Ekrem, " İran", http://www.enfal.de/iran.htm, Erişim Tarihi: 22/02/2009.

Zbigniew, Brzezinski, Tercih, Çeviri: Cem Küçük, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2005, s.55.

Zehir, Cemal " Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına", Su Vakfı, İstanbul, 2003.

ÖZET

Ortadoğu ülkelerinin ekonomik yapısını ve dışa bağımlılığını etkileyen en temel faktör su kaynakları ve bu su kaynaklarının yeterliliğidir. Ülkelerin ekonomik yapısı incelendiğinde petrolden kaynaklı varlıklar bir kenara bırakıldığında su bağımlılığının ciddi boyutlarda olduğu ve dışa bağımlılığın su merkezinde geliştiği görülecektir.

Ortadoğu nehir havzası Ortadoğu'daki su probleminin merkezi olarak öne çıkmaktadır. Sınıraşan suların yoğunlaştığı bu bölgede yürütelen projeler ülkeler arasında paylaşım sorununu da beraberinde getirmektedir. Bölgesel hassasiyetlerden dolayı kırsal alanlara yönelik politikalarla, sulu tarıma verilen önemin artması ve enerji üretiminin kaçınılmaz hale gelmesinden ötürü su, ülkeler arası iktisadi ilişkileri belirleyen en önemli ekonomik kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bölge geneli ele alındığında Türkiye ve Lübnan'ın dışında hiçbir Ortadoğu ülkesinin 2025 yılında bugünkü tarımsal su kullanımına muktedir olamayacakları bu gerçeğin en büyük ispatıdır.

Türkiye, Ortadoğu'daki su paylaşımı açısından kilit ülke konumundadır. Son dönemde Ortadoğu'da su üzerine en kapsamlı bölgesel ekonomik su projeleri ortaya koyan ülke olarak Türkiye, bölgedeki ekonomik etkinliğini arttırarak sürdürme potansiyeline sahiptir. Ulusal nitelikte Dünyanın en kapsamlı bölgesel kalkınma projesi olan GAP projesinin yanı sıra Barış Suyu projesi gibi uluslar arası projelerin uygulama olanağı bulduğu takdirde Ortadoğu'daki uzlaşma ortamına katkı sağlaması, bu uzlaşının ise Türkiye ekonomisine olumlu yansıması kesindir.

Ortadoğu ekonomileri bağlamında önümüzdeki dönemi şekillendirmesi beklenen güncel gelişmelerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi, hedef olarak belirlediği iktisadi yapının yanı sıra , en az petrol kadar önem atfettiği su kaynaklarının yönetimi ve paylaşımı konusunda köklü değişimlere gebe bir yakın geleceği işaret etmektedir. Bu proje kapsamında ekonomik olarak lokomotif iki ülke olarak Türkiye ve İsrail ön plana çıkmakta ve model niteliği taşımaktadır.

ABSTRACT

The basic factors which determine the economical structure and external inveteracy of the Middle East countries are the water sources and their satisfactoriness. If we leave aside the oil assets, we will see that the inveteracy is at the critical level and concentrated on the water issue.

Jordan river basin come into prominence as the center of the Middle East water case. The existant projects in this region where the "Transfrontier Waters" gathered, attend also the question of sharing. As a major economic material which gives shape to the international affairs, the water, draws the attention cause of the increasing importance given to rural areas, as a result of regional sensiteveness and the lack of energy producing. The fact that none of the Middle East countries except the Turkey and Lebanon, will be able to consumpt the water for the agricultural goals at 2025, is the most reliable evidence of this statement.

Turkey is the determinative country for the dead-lock of " Water Sharing", in the Middle East region. Turkey has the capacity to improve his regional economic efficiency as a country who presents the most comprehensive regional water projects at the recent epoches. If have the oppurtunity to realize , GAP (Southeast Anatolia Project) which is the one of the biggest regional economic development programme in the world and the " Project of Water for Peace" as an international instance, will effect the Turkish economy pozitively, in addition to asisting the convention between the goverments in the Middle East.

"Big Middle East Project" is the most popular and actual event for the Middle East region due to tranforming the economical systems and administration of the water sources in a close future. Turkey and Israel are two countries who will play a vital role and accepted as a model for all economies in the area by United States of America according to the project.